

ТОМ
XLVII

1983

КН 1-4

БОГОСЛОВІА ВОНОСЛОВІА

ТОМ XLVII VOL.

В И Д А Є

УКРАЇНСЬКЕ БОГОСЛОВСЬКЕ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

РИМ 1983 ROMAЕ

diasporiana.org.ua

ТОМ XLVII

1983

КНИГА 1-4

**БОГОСЛОВІЯ
BOHOSLOVIA**

ТОМ XLVII VOL.

В И Д А В

**УКРАЇНСЬКЕ БОГОСЛОВСЬКЕ
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО**

РИМ 1983 ROMAЕ

О. ІВАН МУВИЧКА

**ЕКУМЕНІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ
ШЕПТИЦЬКОГО В РОСІЇ В 1914-1917 РОКАХ**

(SAC. IOHANNES MUZYCZKA, *Activitas oecumenica Metropolitae Andreae Szeptyckyj in Russia annis 1914-1917*)

1.

Від XVI сторіччя Росія була постійним притягаючим тереном для різного рода місіонарів, паломників і « туристів », що не лише цікавились її духовістю, християнським життям і Церквою, але й хотіли лишити в ній свій слід, вплив чи й якусь перемену. Протестанти і кальвіністи зі сусідньої Польщі і Литви висилають своїх проповідників і міністрів (служителів), щоб вискати Росію для Реформації; латинська Церква в Польщі по своїй швидкій перемозі над протестантизмом спалахув жаром ревности повернути Росію до католицької єдності і робить в тім напрямі постійні спроби при різних нагодах; Греки ідуть в Росію вчити її обряду і просити милостині; Україна в Києва висилає і дає стало своїх вчених, щоб просвічувати свою бувшу колонію з часів Володимира усім тим, що присвоїв Київ зі Заходу, головню у схолястичній богословії. В XIX сторіччі в екуменічних цілях Росію починають навіть відвідувати англікани.¹ Усі тії путешествія продовжувалися до першої світової війни і залишили в російській Церкві і богословії різні впливи, ферменти і навіть кризи, хоч сподіваних вислідів з намірів тих « місіонарів » не було багато, коли не враховувати Берестейської Унії на теренах України в XVII ст., якої Церква вже тоді Росія собі привлащувала.²

Митрополит Андрей Шептицький належить теж до того великого ряду « паломників », що відвідували Росію, хоч його мо-

¹ Прот. Георгій Флоровський, *Пути русского богословия*, др. вид., Париж 1981, ст. 30 і слід., ст. 61.

² Там само, ст. 31.

тиви були в дечому інакші в часі його відвідин і побуту в Росії, і стали вступом до його короткої праці в Росії в 1914-1917 роках. Тією діяльністю став він предтечею екуменічного руху ХХ-го ст. на Сході, маючи в ньому досвід з першої руки.

Іде Роман Шептицький перший раз в Росію в 1887 році. Причин тієї поїздки було кілька. Дід Романа Шептицького перейшов на латинство і тим вступив у польський табір. Батько Романа відкрив йому його дійсне русько-українське походження, розказуючи про свій славний рід Шептицьких на основі родинних портретів, які висіли в родиннім домі графа у Прилбичах. Ці портрети і коментарі батька торкнули вражливу уяву Романа. Перед ним були його великі предки на галицьким митрополитичім престолі: Митрополит Лев (1748-1778) – будівничий собору св. Юра у Львові і суміжних будинків, Атанасій Шептицький (1713-1746) – єпископ Перемишля а потім Львова, Варлаам Шептицький – архимандрит Унева 1668 р. ст. і потім єпископ Львова – перший з родини Шептицьких уніят. Це минуле з портретів і оповідань батька зродило в молодого Романа бажання піти слідами прадідів і вернутись до свого народу і своєї Церкви і стати їм на службу в священничому і монашому чині.³ Постійними гостями в його хаті були єзуїти, від яких Роман довідувався про їхнє велике бажання повернути Росію, де працювали вже єзуїти росіяни з добрими зв'язками з католицькими науковими кругами в Парижі. Такими були Іван Гагарін, Іван Мартинов, Євгеній Балабін і Павло Пірлінг. Їхні наукові праці, журнали, полеміка, катехізми для Росії були важливими екуменічними здобутками і славою єзуїтів.^{4a}

Вже як студент хоче Роман побачити Україну і Росію, хоче побачити широкий горизонт східного обряду поза Галичиною. Батько радий тому, бо вважає, що повна зустріч зі східним обрядом і його ситуацією поширить думку Романа про християнство, життя і світ. Роман вже передше думав про Україну і Росію.⁴ Його відвідини дали йому багато, головню зі зустрічей з істориком Во-

³ JAN TOKARSKI, *Metropolita Szeptycki*, «Na Antenie» (Mówi Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa) n. 34 (1035), 1966, München, p. II. Іван Рудович, *Митрополит Андрій Шептицький* у збірці «В честь 50-тих роковин уродин і на пам'ятку трилітньої московської неволі Митрополита А. Шептицького», Філадельфія 1917, ст. 10-11.

^{4a} CARLO GATTI - CIRILLO KOROLEVSKIJ, *I riti e le Chiese Orientali*, vol. I, Genova 1942, p. 838 ss.

⁴ Диякон Василій, ЧСВ, *Леонид Федоров*, Рим 1966, ст. 18; CYRILLE KOROLEVSKIJ, *Metropolite Andre Szeptyckij 1865-1944*, Rome 1964, p. 25 ss.

лдимиром Антоновичем в Києві і російським філософом Володимиром Соловйовим в Москві. Ця візита молодого Романа мала на нього вплив, бо коли рік пізніше вступив він до монастиря оо. Василян, мріяв там, — про це є твердження сучасників — щоб поїхати в Росію і там працювати для унійних цілей, а коли це не буде можливе, поїхати до Болгарії і там працювати для з'єднання.⁵ То були мрії молодого Шептицького, в яких згодом в північних роках зродився в нього той непогамований ентузіазм до праці для з'єднання, для здобуття російського православ'я для церковної єдності. В молодості це була іскра, потім в неї розгорівся в душі Романа вогонь, який кидав його навіть на ризиковні кроки, творив в ньому великий оптимізм, що таке навернення Росії є близьке і треба для цього кинути всі свої сили. Була б корисна студія молодости Митрополита, щоб в ній найти генеазу тієї іскри і того так щирого запалу для праці в ділі екуменізму. То був запал стилю св. Павла і тому може видаватись для багатьох незрозумілим, а навіть парадоксальним.

Тая перша візита майбутнього Митрополита в Україні і в Росії мала ще й той вплив, що він поїхав до Росії вдруге, вже як Митрополит в 1908 році інкогніто, а ще пізніше, не по своїй волі, в 1914-1917 роках.

I.

Коротко треба б згадати про ситуацію російської православної Церкви й інших віровизнань при кінці XIX ст. враз з культурною і духовною атмосферою того часу, а головню з екуменізмом в Росії, наскільки ця коротка і вузька тема дозволяє для її вступу.

Російська православна Церква йшла кроком, який їй подав своїми реформами цар Петро I (1672-1725), в яких сумну ролю

⁵ JAN TOKARSKI, *op.c.* Ціллю тієї першої подорожі молодого Шептицького певно було побачити можливості навернення Росії, бо в листі з Москви 12.11. 1887 він пише мамі: ...« а все таки мене не збирає охота залишатися тут надво; хотілось би побачити лише те, що найважливіше й чимскорше втекти, залишаючи св. Катерині це тяжке завдання, яким було би навернення москалів. Але воно прийде! Це відчувається і його можна сподіватися ». ... Софія а Фредрв Шептицька, *Молодість і покликання о. Романа Шептицького*, Вінніпег-Торонто 1965, ст. 99.

відіграв і наш земляк Теофан Прокопович і ця Церква опинилась в помітній кризі в ХІХ ст., яка, враз з кризою інтелігенції, економічною і політичною, зближалась до большевицької революції. Церква ще грала велику роль в житті народу і держави, хоч своєю наукою, проповіддю, вишколом священників була далека від пекучих проблем життя. Росіяни любили і цінили високо обряд і його красу. Церква для них була спільнотою, яку творили богослуження, а не правна структура. Вона мала 63 єпархії, сто тисяч священослужителів, мала 58 семінарій і чотири академії зі сильним впливом схоластики у навчанні, завдяки впливові Києва.⁶ З тих шкіл повиходили також майбутні російські революціонери як Чернишевський, Добролюбов і Нечасв. Церквою кермував Синод з оберпрокурором. Церкву піддержував простий народ, що горнувся біля її Літургії. Західний спостерігач так характеризує цю відданість народу Церкві і православію: « Російський селянин, мабуть, єдиний в Європі, що шукає перлу євангельської притчі і шанує руку, що її йому подає. Він любить хрест, а чейже в тому сутність християнства. Він не тільки носить його на своїх грудях, дерев'яний він чи з міді, але постійно держить його в своїм серці ».⁷

Російська інтелігенція під впливом західно-європейських течій приготувляла заміну царатові і відчужувалась від Церкви через її повну відданість монархії і залежність від царату. « Росія все була землею, де сильно відчувалось присутність і Божества, і темних сил ».⁸ Духовне відродження починається в початку ХХ ст., хоч противні сили царатові і Церкві вже були готові до перевороту всього життя в Росії. Те духовне відродження починається теж під впливом Заходу; між тим був і вплив католицької Церкви. Питання духовного зближення до католицької Церкви порушив глибоко Володимир Соловйов — можна б сказати — перший російський екуменіст. З ним стрічався Роман Шептицький. Соловйов мав зв'язок з хорватським єпископом Штросмаєром. Але це не був ще екуменізм. Російська Церква твердо стояла на позиціях свого православ'я і його месіянзму і в своєрідний спосіб реагувала в полеміках на старання протестантів і католиків для її « навернення ». Католикам відповідали богословськими аргумен-

⁶ Н. Зернов, *Русское религиозное возрождение XX века*, Париж 1974, ст. 52-60.

⁷ Н. Зернов, *цит. тв.*, ст. 68. Цитата з А. LEROY-BEAULIEU *L'Empire des Tsars*, Paris 1898, vol. III p. 44-45.

⁸ Н. Зернов, *цит. тв.*, ст. 69.

тами (головно в еклезіології) протестантів, а протестантам — католицькими доказами.⁹ Соловйов потерпів за свої екуменічні ідеї.

В імперії існує і діє латинська польська Церква навіть з коштовними церквами-костелами в державних центрах і їй не вільно займатись справами християн східного обряду. Рим намагається мати добрі зв'язки з російськими царями, підписує з ними конкордат в 1847 році, цар Николай I був в Римі і був в папи на аудієнції. Ішлося тоді про польське питання і польську католицьку Церкву в Росії. Римська дипломатія була проти польських революцій, бо польські революційні діячі мішали дипломатичним взаєминам і своєрідній місії польської Церкви на російських теренах. Польща і польські революціонери були перешкодою для взаємин між Ватиканом і Москвою. Рим хитається перед питанням, чи розділити національне і церковне питання в Польщі.¹⁰ На коронацію царя Александра II Рим вислав делегацію з поздоровленням для царя. Великі зміни для латинської Церкви в Росії принесли закони царя Миколи II зими 1904-1905 року про релігійну рівноправність всіх віровизнань в імперії,¹¹ хоч латинська Церква не була переслідувана. Всі ті настрої могли вказувати, що ґрунт для екуменізму в Росії стається пригожий. (В загальному вважалось на Заході, що єдиною перешкодою для екуменізму в Росії є тільки царат, тому з його упадком навіть в Римі вірили, що прийшов пригожий час для праці над з'єдиненням).

Не так щасливою була так зв. уніятська Церква. В 1838 році єпископ Семашко перейшов зі своєю паствою на православ'є. Канонізація св. Йосафата в 1867 році не була приемним актом для Росії.¹² Росія не могла стерпіти існування католицького восточного обряду. З приходом на Петровий Престіл папи Лева XIII відно-

⁹ Там само, ст. 60.

¹⁰ К.Н. Николаев, *Восточный обряд*, Париж 1950, ст. 37-43. Поляки з частиною духовенства з острахом і невдоволенням дивилися на зближення Риму з царатом. Поет Адам Міцкевіч зірвав з Церквою через ці зближення... Там само, ст. 28,33.

¹¹ Н. Зернов, *цит. тв.*, ст. 79. Були намагання накинути полякам в імперії російську мову в деяких Богослуженнях, замість польської, але це не вдалося. К.Н. Николаев, *цит. тв.*, ст. 25.

¹² К.Н. Николаев, *цит. тв.*, ст. 40: «Талим образом з кафедры Петра борьба с православием обозначается как путь к святости». Як поводитись урядові кола навіть з російськими уніятами, див. опис життя російського священника Алексея Зерчанинова у творі Диякона Василя, ЧСВ, *Леонид Федоров*, ст. 62, нота 28.

сини між Римом і Росією крацають.¹³ В російській Церкві, вокрема по смерті твердого оберпрокурора Победоносцева, наступає також ряд реформ, якими вона стає більш свобідною від керми державного естаблішменту.¹⁴ То був властиво час початку обнови російської православної Церкви, про який глибоко мріяв В. Соловйов і вважав, що тая обнова потрібна всім Церквам, латинську включаючи.¹⁵ Серед деяких російських інтелігентів починають назривати течії християнського мислення як реакція на сильні ферменти анархізму, нігілізму і марксизму, якими тая інтелігенція захопилася в другій половині XIX ст.,¹⁶ хоч ця християнська реакція була слаба проти лавіни, яка почала котитися на імперію і на її Церкву. Ті важні перемини в житті православної російської Церкви та імперії були відомі на Заході, хоч в дусі того часу поважно не оцінені, знав про них і Митрополит Андрей через свої знайомства. Виглядає, що Митрополит дивився на можливості з'єднання з духовної точки зору, зважаючи духовну кризу в Росії і шукання там дійсних духовних вартостей (як напр. Соловйов, під якого впливом міг бути Митрополит), а не розраховував на з'єднання, що було б зумовлене політичними подіями чи переминами, як це було з різними формами актів з'єднання в минулому. Такою думкою Митрополит є справжнім екуменістом, що не числить на конюнктури, а бачить потреби душі, до якої відносяться слова Христа до Никодима: « Вітер віє, куди хоче, і шум його чуєш, але не відаєш, звідкіль приходить і куди йде. Так воно з кожним, хто родиться від Духа » (Ів. 3,8). Це теж дуже важний пункт в екуменічній праці Митрополита і помагає він зрозуміти не один ви-

¹³ Це бачиться з обміну листів між папою Левом XIII і царем Александром II 1878 р. Див. К.Н. Николаев, *цит. тв.*, ст. 41.

¹⁴ Н. Зернов, *цит. тв.*, ст. 81: « Потік нового життя показався сильнішим; стіни, які він (Победоносцев) воздвигнув кругом Церкви, захиталися під ударами бувших виконавців його волі ».

¹⁵ С.М. Соловьев, *Жизнь и творческая эволюция Владимира Соловьева*, Брюссель 1977, ст. IX: А.Э. Левитин-Краснов, « Соловьев и современная Россия ».

¹⁶ Сергей Булгаков, *Героизм и подвижничество*, « Вѣхи », Москва 1909, ст. 68-69: « Иезъ противорѣчій соткана душа русской интеллигенціи, какъ и вся русская жизнь, и противорѣчивыя чувства въ себѣ возбуждаетъ... Рядомъ съ антихристовымъ началомъ въ этой интеллигенціи чувствуются и высшія религиозныя потенціи, новая историческая плоть, ждущая своего одухотворенія... Интеллигенція отвергла Христа, она отвернулась отъ Его лика, исторгла изъ сердца своего Его образ, лишила себя внутренняго свѣта жизни и платится, вмѣстѣ съ своею родиною, за эту намѣну, за это религиозное самоубійство ».

слів чи крок Митрополита в майбутньому на тлі політичних перемін, які виглядають Митрополитові другорядними. Мислення Митрополита є євангельське, просякнуте Духом істини, що «змагасться добрим змагом віри» (1 Тим. 6,12).

Закопи про релігійну рівноправність («веротерпимість») могли допомогти уніятській Церкві в Росії, могли також сприяти екуменічним старанням прихильників української унії, хоч інакші пляни мали про те польські екуменісти, яких екуменізм став типовим латинським прозелітизмом.¹⁷ В деяких росіян був ентузіазм до екуменізму і про це знав Митрополит Андрей, що познайомився з молодим Леонідом Фьодоровим, майбутнім його російським католицьким екзархом. Фьодоров так думав: ...«російський нарід знає про релігію, загально беручи, дуже мало..., руські підуть за визначною людиною; щоб дійти до тієї цілі, конечно треба дати народові ясне і об'єктивне представлення про науку Церкви, розкрити головні точки історії роз'єднання, показати справжнього духа католицької Церкви».¹⁸

В той час (1907) відбулась також поважна екуменічна подія — перший Велеградський Конгрес і в ньому брав участь Митрополит Андрей. То були в дальшому з'їзди католицьких богословів для питання взаємовідносин між православним Сходом і католицьким Заходом. Терен — Чехія, був русофільський. Публікації були в латинській і російській мові. Митрополит Андрей у своїм, наче, програмівім слові звернув увагу на дві справи: а) Конгрес не є якоюсь місійною підготовкою, щоб готувитися в похід на російську Церкву (як це думали російські богослови), а об'єктивний і всесторонній дослід над спірними питаннями між Сходом і Заходом; б) поляки думають, що Конгрес — то якась нова панслов'янська затія для панслов'янських ідей, а не для справ з'єднання. Конгреси не мають політичних цілей, як це закидується. Ця увага є важною, бо потім Митрополит стрінеється постійно з закидами про «політику». В Конгресі брав участь інкогніто Леонід Фьодоров і для його подорожі помагав йому Митрополит.

Митрополит Андрей мав зв'язки з російськими конвертитами,

¹⁷ До 1905 р. хто відпав від православної віри, підлягав переслідуванню і мав труднощі в громадянських правах (конфіскація майна, висилка за границю та інші кари). Див. Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 48, нота 21. Новий закон каже, що той, хто відпав від православної віри, «не подлежит преследованию».

¹⁸ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 56.

чи іншим словом — уніятами, між ними з о. Алексієм Зерчаніновим, який відвідав вперше Митрополита в 1905 році, а приступив таємно до католицької Церкви в 1896 р.¹⁹ Він не міг дістати ніякої юрисдикції від польського митрополита в Петербурзі Симона Коаловського²⁰ і як католик, не дуже скриваючись, служив у своїй православній парохії своїм людям. В 1907 р. о. Зерчанінов просить Митрополита Андрея: «осмілююсь я недостойний турбувати Ваше Високопреосвященство цею доповідною запискою, як мого безпосереднього начальника в справах віри, для питання канонічного встановлення греко-католицької єпархії в Росії для католиків греко-католицького обряду в правом його повної свободи, згідно з існуючими тут місцевими звичаями, які не перешкоджають єдності католицької Церкви».²¹ О. Зерчанінов подає число російських католиків 90-тих років: «кілька священників і около 1000 вірних, головно в столицях і більших містах, які прийняли католицьку науку з латинським і греко-католицьким обрядом». Це були головно члени російської аристократії, які зачисляли себе до польської, французької і німецької національності.

Митрополитові потрібно було виразних властей від Апостольського Престолу, щоб можна було діяти. Митрополит мав канонічно право дії на малій частині російської імперії. То була майже призабута Кам'янець-подільська єпархія, що була злучена з львівською митрополією, але була в межах Росії. Як Владика тієї єпархії, Митрополит мав обов'язок взяти під свою пастирську опіку всіх російських католиків східного обряду. Цей факт став основою усіх душпастирських і екуменічних старань Митрополита в Росії. Виникло тоді перед Митрополитом питання, як можна б працювати для з'єдинення: проповідувати нез'єдиненим в різній формі правду про Христову одну Церкву і тією проповіддю здобувати осіб; можна б однак створити зразу ієрархічну скромну будову серед неа'єдинених і тоді при допомозі діалогу і атмосфери взаємного довір'я і зрозуміння поступенно іти до по-

¹⁹ Там само, ст. 62, нота 28.

²⁰ В одному з листів до Риму Митрополит писав про того митрополита в Петербурзі, коли описував положення російських греко-католиків: «Położenie ich straszne, bo nie mają przewodnictwa a Metr. K. na całej linii szkodzi. Jak tak dalej pójdzie to bez herezyji zostaną heretykami, a przy najpełniejszej uległości dla Stolicy apostolskiej szyzmatykami». Лист зі Львова 31.XII.1910. Архів Постулятури, т. IV, ст. 201.

²¹ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 83, нота 37.

розуміння.²² Цю другу дорогу вибрав Митрополит, як дорогу, якою творились перші християнські громади. Трудністю однак було те, що перших конвертитів з браку ієрарха брали під свою опіку латинські єпископи, а їхні пляни з'єдинення були радше скеровані до абсорбування християн східного обряду в латинський. Митрополит старався добути в Римі для себе потрібні повноваження.

В лютому 1907 року Митрополит їде до Риму, реферує своє правне становище в Кам'янець-подільській єпархії і просить повноважень для вірних східного обряду в цілій російській імперії. Одержувє від папи Пія X відповідь: «*Utere iure tuo*». О. Зерчанінов просить Митрополита в травні згаданим вже листом, щоб Митрополит став для греко-католицької російської громади ієрархом. Митрополит без зволікання пише грамоту до о. Зерчанінова і встановлює його своїм намісником для душпастирства Кам'янець-подільської єпархії і всіх інших греко-католицьких єпархій в російській імперії.²³

В лютому 1908 року Митрополит був знову в Римі і здобув від папи ряд підписаних папою документів, щоб мати усі повноваження на письмі. Папа Пій X підписав, хоч казав, щоб Митрополит держав це у секреті і не користувався тими правами аж «поки прийде час, коли вони вам послужать».²⁴

Того ж 1908 року в осені Митрополит їде до Росії інкогніто з паспортом свого приятеля адвоката подібного до нього.²⁵ Тим разом Митрополит був знову в Москві, Петербурзі і в Києві, наражуючись, очевидно, на поважні небезпеки.²⁶ Ціль поїздки було

²² Там само, ст. 79.

²³ Текст грамоти Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 83-85.

²⁴ Там само, ст. 88. Політика Столипіна загострила зв'язки Росії з Ватиканом. Про уділені повноваження див. Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 86-87. Також: SONYA A. QUITSLUND, *A Prophet Vindicated*, New York 1973, p. 86.

²⁵ SYRILLE KOROLEVSKIJ, *op. c.*, p. 192. Королевський мабуть через помилку подає дату поїздки Митрополита в Росію, 1907. В творі CARLO GATTI-CICILLO KOROLEVSKIJ, *I riti e le Chiese Orientali*, дата є 1908. Cfr. ст. 888. З листування Леоніда Фьодорова бачиться, що поїздка була в осені 1908 р. Див. Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 117.

²⁶ Дехто думає, що Митрополит їздив в Росію вдруге інкогніто в 1912 році. Про те писало «Новое Время» ч. 12977, 29.4.1912 р., ніби два тижні по тій подорожі. Див. «Церковный Восток», IV вип. 1912, Львів, в статі «О недостойной клеветѣ», ст. 223-228. Автор статі, священник Львова, заперечує

нав'язати зв'язки з особами, зокрема церковними, що були схильні приступити до з'єднання в Римом. То були перші позитивні успіхи Митрополита на російському терені в ділі з'єднання, що й захопило Митрополита в цім екуменічнім ділі, хоч принесло йому чимало оскаржень з різних сторін і навіть в Римі.²⁷ То був, отже, початок дії Митрополита в Росії разом зі стараннями дістати на це повновласті в Риму. Він їх одержує у вже згаданих роках, потім потверджені знову в 1909, 1910 і в 1914 роках. Фотокопію документу з повновластями з датою 13.3.1914 року маємо. В ньому кажеться, що Митрополит одержує «iura et facultates quae ad organisationem et administrationem Ecclesiae Orientalis in Russiae imperio spectant».²⁸ Тоді теж (в 1914 році) папа повторив знову: «Прийде час, коли ваші повновласті придадуться і коли ви зможете їх застосувати».²⁹ Але Митрополит свої власті вживає потаємно, згідно з дорученням папи. В Петербурзі постає перша католицька парохія східного обряду, Митрополит в часі своєї поїздки переговорює навіть з деякими російськими єпископами, посилав напіннення до о. Зерчанінова, який завів сподівання Митрополита на своїм пості.³⁰ Події пішли однак іншим руслом з вибухом світової війни.

Це за обширний вступ до властивої теми, але ним хочу якнайкоротше вказати на найважливіші чинники, факти і події, що попередили діяльність Митрополита в ділі з'єднання в Росії в трьох роках 1914-1917. Митрополит приготовляється наче до цих років і важними чинниками в тій підготовці є:

1. Велике бажання Митрополита Андрея працювати для з'є-

цю поїздки. Немає інших докладних відомостей про те. Див. Володимир Дорошенко, *Великий Митрополит*, Йорктон, Саск. 1958, ст. 9.

²⁷ Див. Володимир Косик, *Нездійснена подорож Митрополита Шептицького до Риму в 1917 році*, «Intrepido Pastori», з рукопису. Вийде друком в 1984.

²⁸ На першому документі, що його подав Митрополит папі до підпису Пій Х написав «Placet». Архів УКУ Рим.

²⁹ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 88. Виглядає, що всі ці документи, що відносяться до діяльності Митрополита в Росії збереглися у Львові і досі, бо їх цитують советські публіцисти. Документи знаходяться в Центральнім Державнім історичнім архіві УРСР у м. Львові, ф. 201, оп. 4 в, спр. 660, арк. 10. Так подає П.А. Петляков, *Уніатська Церква — ідейний ворог трудящизн*, Львів 1976, ст. 11.

³⁰ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 88. Митрополит наминає о. Зерчанінова, щоб пильно беріг чистоти обряду: «Православний, присутствующий на Вашей службе, не должен заметить во внешней форме ни малейшей перемены. На это письмо прошу Вас ответить мне и сообщить обо всем, что с Вами происходит». *Цит. тв.*, ст. 106 і слід.

динення в російській імперії єдино в глибокого переконання про Христову Єдність Церкви, без жодних політичних намірів.

2. Митрополит уважає, що основою праці для з'єднання є створити зразу католицьку ієрархію на російському терені, тому, користаючи з цього, що одна з його епархій (Кам'янець-подільська) знаходиться на терені імперії, номінує свого заступника о. А. Зерчанінова для всіх католиків східного обряду.

3. Щоб почати належно свою працю, потребує Митрополит ширших повноважень. Наполегливо про це старається для майбутности і одержує їх в Римі усно і на письмі.

4. Російський ґрунт стає сприятливий для праці над З'єднанням, головню по зміні законодавства в Росії про релігійну толеранцію. Сприяє тому також криза в духовості російської православної Церкви і криза російської інтелігенції, хоч тая інтелігенція в дусі того часу схиляється радше до ліберальних і лівих ідеологій для повалення царату.

5. Митрополит має ясну програму праці для з'єднання, в якій важним є збереження східного обряду в повній його ідентичності, без ніяких домішок, або за словами Пія X: *Nec plus, nec minus, nec aliter*.

6. В Петербурзі постає маленька церква і католицька громадка росіян східного обряду з двома священниками: Зерчаніновим і Дейбнером. Урядової легалізації немає для них від царського уряду.

II.

Втретє іде Митрополит Андрей на терен російської імперії як апостол-в'язень. Арештовано Митрополита 19 вересня 1914. Причин до арешту російська влада найшла доволі. Росіяни бачили в нім небезпечну людину церковно і політично. Єп. Евлогій, що по приході російських військ в Галичину був призначений для «навертання» галичан на російське православ'є, пише у своїх споминах так: «Коли зайнято Львів, генерал Брусілов перестеріг Шептицького, що ніхто його не троне, якщо він у відношенні до російських властей буде держати себе коректно, в противному разі воєнне командування буде примушене прийняти супроти нього відповідні засоби. В першу неділю в присутності воєнного губернатора С.В. Шереметєва Шептицький виголосив в соборі запальну

проповідь: "Прийшли варвари... посягають по нашу культуру" і т.д.³¹ Інформації Евлогія були зовсім невірні ба і зловісні. Проповідь зовсім не була запальна, бо не такою була для цього хвилина. Навпаки проповідь була мудро достосована до ситуації війни і до поразок, які зазнала Австрія в перших тижнях російського наступу. Проповідь була по пастирськи повна зрозуміння до обох воюючих сторінок. Вона мала гарні екуменічні нотки: молитва за вояків, що воюють по обидвох сторонах, "бо всі ми є братами в Христі і потребуємо Божого милосердя"; що більше — "користаймо з нагоди, коли тепер за Божим допуском упали кордони", — щоб ми могли себе ближче пізнати, а може будемо могли і дещо дати одні одним. Вони напр. нам свою релігійність і побожність, а і ми могли б їм дещо доброго дати. Однак мусимо себе пізнати, хоч у багатьох ми є подібні до себе. У них відправа така сама, як у нас, вони називають себе "православними" і ми "православні". Наше православ'я є церковне, їх православ'я державне, що так скажу: "кашонне", то є, вони спирають своє православ'я на державній силі, ми черпаємо ту силу в єдності зі Святою Католицькою Церквою, через котру спливає ласка Божя і в котрій є правдиве джерело спасення. Це ми можемо їм дати, а я зі своєї сторони — говорю це і перед декотрими з них — є готов до всяких жертв і, коли скотять, найдуть в мені в кожному часі відданого пастиря, навіть з посвяченням власного життя».³²

Важною екуменічною ноткою у тій проповіді Митрополита є слова: « щоб ми могли себе ближче пізнати, а може будемо могли дещо дати одні одним ». А далі весь тон слів Митрополита вказує на те, що Митрополит бачить нагоду до діалогу-розмови в душі чину і любови, а не в богословській чи правничій диспуті: « я є готов до всяких жертв... найдуть в мені в кожному часі відданого пастиря ». Взаємне незнання і неарозуміння одних до других було великою недостаткою в екуменізмі минулого сторіччя і загалом всіх взаємин і старань про а'єдинення в минулих сторіччях. Вимогою до екуменізму у Митрополита було — взаємно себе пізнати і це він сам робив; вести розмови і стрічатися (що на Заході було строго заборонено!) в душі любови і бути готовим собі помагати. Не полеміка, не сухі диспути. Тим Митрополит випередив на по-

³¹ Митроп. Евлогій, *Путь мой жизни, Воспоминания*, Париж 1947, ст. 259.

³² Степан Баран, *Митрополит Андрей Шептицький*, Мюнхен 1947, ст. 63. Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 288-299.

чатку ХХ-го сторіччя сучасний екуменізм, який ступив тепер на такі шляхи: пізнати себе, знайти себе і вести діалог в любові та взаємодопомові.

Немилими для росіян були слова «казьонне православіє», хоч слова ті були правдиві. Проповідь була тільки претекстом до арешту. Її слухав ротмістр Ширмо-Щербінський і його рапорт є точніший.³³ Як лякались росіяни унійної акції Митрополита, свідчить також телеграма ген. штабу верховного командуючого до поліційного управління воєнного генерал-губернаторства 11 вересня 1914: «Гофмайстер Маклаков повідомляє, що Ватикан старається відновити унію в Росії при допомозі унійського митрополита гр. Шептицького, учасника нарад діячів католицизму в Римі. Шептицький вербує в Росії слухачів богословських курсів у Львові, секретно приїжджав в Росію, видав грамоти підчиненим йому католицьким священикам для священодійств у східному обряді. Переписка, що відноситься участі Шептицького і Ватикану в розвитку унійського руху в Росії, зберігається в актах митрополичого управління у Львові. Міністерство внутрішніх справ просить вилучити з актів Шептицького автентичну згадану переписку і передати її в міністерство».³⁴ Зараз на другий день 12 вересня в палаті Митрополита був обшук, що продовжався і 14 вересня, а 15 вересня Митрополит був під домашнім арештом. В часі обшуку нічого підозрілого не найдено.

Головною причиною арешту, як потім можна було довідатися з актів слідства, було те, що Митрополит був небезпечною особою в поширюванні католицької Церкви на теренах Росії. У зв'язку з арештом Митрополита так писала газета «Военныя Известія»: «Митрополит їздив давніше, підшиваючийся під ім'я одної великої торговельної фірми — і в Москві лишив німецького агента Верцінського а в Петрограді Дайбнера, які працювали для нього. Оба ці агенти головно працювали в справі підкопання православної церкви. В 1910-тім році був він у Вітебську і не арештовано його там лише через неадарність деяких чиновників. Він легковажив, ломив наші строги приписи про подорожованє римських священиків по нашій державі. Організував безнастанно грецько-католицькі церкви і неодного відтягнув від православ'я. Був одним з найнебезпечніших висланників Риму, які находили від ряду

³³ Діакон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, 289.

³⁴ Там само.

літ на нашу державу. Ув'язнене і видане його мусить наповнити радістю серце кожного Росіянина і православного».⁸⁵

Це був властивий акт оскарження на Митрополита: праця над підірванням православної російської Церкви, ламання законів держави, які зобов'язували римських священників на території Росії і організація греко-католицької Церкви в імперії. Російський страх перед унією, ненависть до неї та її апостолів були прикметами царату і російської православної Церкви від сторіч. Явище, що його не легко пояснити і його не враховують сучасні екуменісти. Воно було теж причиною ненависти православних священників і архирей до Митрополита в часі його ув'язнення.

В Києві, куди спершу Митрополита привезено, в готелі «Континенталь» Митрополит висвятив таємно 21.9.1914 р. єпископа Боцяна. Кир Йосиф Боцян одержав такі бувші католицькі єпископські осідки зліквідовані російською властю: Володимир Волинський, Смоленськ, Луцьк, Турів, Пинськ, Бересть Литовський, Полоцьк і Холм і дістав титул єпископа Луцького. Грамотою на кускові пергамену номінував Митрополит о. Дмитра Яремка островським єпископом. Поспіх був оправданий, бо найближчої ночі Митрополита вивезено до Новгороду. Редактори твору «Царський В'язень», що вийшов в 1918 р. дають такий коментар про цей акт Митрополита: «Митрополит розумів, що царський уряд схоче знищити уніятську церкву в Галичині та що першим кроком до здійснення сего наміру було його ув'язнене та вивезенне. Тому рішився Митрополит утворити тайну єрархію, яка мала на цілі поборювати розпорядки царського уряду, видані в некористь Церкви, висвячувати духовенство та взагалі управляти уніятським, духовним стадом».⁸⁶ Обоє єпископів російська влада вневдовзі арештувала. Єпископ Боцяк повернувся літом 1917 р. до Львова, а єпископ Дмитро Яремко помер 3.10.1916 на засланні у Вологді. Їхнім завданням, згідно з волею Митрополита, мало бути також відновити унію серед населення Волині і в інших областях давньої київської митрополії.⁸⁷ Це був перший важний акт дії Митрополита Андрея

⁸⁵ Степан Баран, *цит. тв.*, ст. 67. А. Чарнецький, *Арештоване і вивезенне Митрополита А. Шептицького*, у: *В честь 50-тих роковин уродин і на пам'ятку трилітньої неволі Митрополита Андрея Шептицького*, Філядельфія 1917, ст. 45, цитата з «Chicago Daily News». Дата не подана.

⁸⁶ *Царський В'язень 1914-1917*, Львів 1918, ст. 23.

⁸⁷ О. Д-р І. Хома, *Собори єкзархії у Львові 1940-1941*, «Богословія», т. 44, 1980, кн. 1-4, ст. 147-150. CYRILLE KOROLEVSKIJ, *Metropolite Andre Szeptyckyj 1865-1944*, Roma 1964 p. 132.

на території російської імперії по ув'язненні, яким хотів забезпечити працю для з'єднання на найближчі роки, будьякі висліди принесе війна.

Про те бажання єпископа Боцяна працювати для з'єднання в доручених йому єпархіях говорив Митрополит у своїм надгробнім слові в 1926 році на похороні: «Вернувши до Галичини [сп. Боцяна] в 1917 р., коли його серце рвалося до апостольської праці, міг зробити лише одну коротку подорож і відтак уже не мав можливості нічого зробити для своєї єпархії безпосередньо. Був від неї відлучений, рідна Земля Галицька стала для нього землею вигнання».³⁸ В тій самій проповіді згадав Митрополит також єпископа Яремка: «Від ясної благородної постаті покійного єп. Йосифа трудно відлучити не менше ясну й не менше благородну постать єп. Яремка. Про його життя і про його самотню смерть і про його жертву люди ще менше знають, як про жертву єп. Боцяна... Єпископ Яремко мав на вигнанні тим сумнішу долю; що був сам, без товариша, і довгі місяці повбавлений потіхи відправляти Службу Божу».³⁹

Назначивши двох єпископів для теренів Росії, сповнились пророчі слова Пія X, що колись повновласті, які папа потвердив Митрополитові, придадуться. Ця повновласть згідно зі східним правом включала висвячування єпископів. Подібна доля обох єпископів стрінула також інший план Митрополита в ділі з'єднання, а саме — його підготовка до цієї праці монахів Студитів, що їх оснував з великими екуменічними цілями. З вибухом війни на донос польського офіцера, що Студити русофіли, увесь монастир в Скнилові виарештувано і інтерновано в Талергофі, а потім в Каринтії: Коли вони потім повернулись, їх монастир був знищений.⁴⁰ Тим разом перешкода сталась через католицькі руки...

З Києва Митрополита перевезено в Нижній Новгород, куди виїхав він тільки з вірним монахом-послушником і перебування там мало бути на його власний кошт. В Новгороді був Митрополит тільки три дні, замкнений в окремій хаті, щоб не сконтактувався він там з т.зв. старообрядцями (з деякими з них мав Митрополит давніше контакти). З Новгорода перевезено його в Курськ.

В Курську Митрополит був під строгим наглядом без контакту зі зовнішнім світом, а перших три місяці не вільно було йому

³⁸ О. Д-р І. Хома, *цит. тв.*, ст. 149.

³⁹ Там само.

⁴⁰ Дякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 286.

виходити з дому. Всяка, навіть скрита, діяльність була утруднена. Все таки Митрополит знаходить добрих людей, якими передає листи і маємо їх кілька. В листі до генерала Сауїтів о. М. Ледоховського з 18 серпня 1915, що його Митрополит передав польським парохом Курська, коли жив в Курську в домі біля гостинниці Полторацького, можемо легко відчитати почування Митрополита у в'язниці: « Від хвилини, коли Бог мене усунув від чинної праці, я цію її сто разів більше. Як щасливими є ті, що можуть для Христа будувати святу будову Церкви..., від хвилини, коли не можу працювати для Христа, здається мені, що цілував би я землю тих ніг, що мають тую благодать... не лишається мені нічого іншого як сидіти зі заложеними руками і на те дивитись здалеку... Прошу не думати, що я може надмірно пригноблений, чи заломаний смутком — ні, Бог дав мені великий спокій, а самотність, на яку я засуджений — нікого не вільно бачити, в ніким розмовляти окрім сторожів моїх, яких трьох днем і ніччю мене пильнують, міняючись що шість годин. Зі священником можу бачитись тільки при нагоді сповіді і то довго не мав я на те дозволу ».⁴¹ Далше в тім листі Митрополит робить натяк на попередні свої розмови з генералом в Римі перед війною і ця розмова була про працю в Росії: « Тепер по війні може ті двері широко відчиняться для вас (Сауїтів!). А як дуже нам потрібно вашої помочі: тієї східної. О. Генерал розуміє? Нема сумніву, що нова епоха розпочнеться — щасливий, хто буде при будові, радше, хто буде тоді зміти будувати срібло, золото — не дерево, солому » (то цитат зі св. Павла 1 Кор. 3,12-13).⁴²

Лист доказує, що помимо строгої сторожі Митрополит має контакти і знає про священників депортованих в Сибірі, про їхній матеріальний стан, духовний стан, а навіть про відступництво деяких, за що вони і жаліють. Мріє і вірить, що зближається нова доба для праці для з'єднання, яку почав секретно перед війною, а в тюрмі тільки за нею тужить. Праця для з'єднання є його одержимість.

З Курська написав також Митрополит короткого листа до о. Кирила Королевського 28.3.1916: « Посилаю Вам зі заслання найкращі побажання з празником Пасхи. Почуваю себе можливо, можу служити літургію, але не можу в ніким бачитися ні йти до

⁴¹ Архів Постуляції Слуги Божого Андрея, Рим, т. IV, к. 203. (Від тепер АП).

⁴² АП, IV, к. 204.

церкви. Все, що тутешні газети пишуть про митрополита Андрея, цілковита лож. З ним поводитись дуже влє і він як і раніше по-бавлений всякої свободи». ⁴³

Митрополит в ув'язненні перебував на молитві і живе плянами про працю для з'єднання. Це можна бачити з іншого листа до генерала Єзуїтів 28.5.1916 також в Курська. В листі є не легко зрозумілі натяки про пляновану працю Єзуїтів в Росії: «Так нічого наперед предвидіти не можна, що трудно робити будьякі пляни на майбутнє, але якщо Бог дасть мені ще яку апостольську працю, то перші мої кроки будуть два: просити про назначення мені сповідника директора, щоби в той спосіб Товариство як таке докінчило діло почате у 82 і щоби я в тім докінченні скільки моїх сил, співпрацював. Усно краще це поясню. А друга просьба то те, про що вже часто ми говорили і здається мені, що час надходить те діло почати. Росія (в оригіналі тільки буква «Р») зробить знову великий крок до свободи — чи народну (національну) також, то питання, не дуже вірю в національну толеранцію для поляків, а тим менше для українців — в ґрунті речі і прогресисти є також націоналістами, легше може посується наперед думка релігійної толеранції може через великі помилки зроблені в Галичині». ⁴⁴

Перший контакт з греко-католицькою парохією в Петербурзі, де працювали о. Зерчанінов і о. Дейбнер, назначені Митрополитом, хотіла встановити з Митрополитом Наталія Сергіївна Ушакова (двоєрідна сестра Столипіна міністра внутрішніх справ), велика діячка католицького руху в Росії перед першою світовою війною. Вона жили в Петербурзі і причинилась до створення греко-католицької парохії, добивалась безуспішно її легалізації і, завдяки Столипінові, хоч дозволу не одержано, власті парохію толерували, або за словами самого Столипіна: «Существуйте как существуете, делайте, что делаете, я буду смотреть сквозь пальцы». ⁴⁵ Але контакт нічого не дав, бо Ушакова, переодягнена в просту одєжу, співала біля дому по французьки імпровізовані пісні з вістками, але Митрополит, хоч чув, слів не розібрав і не догадувався, що це контакт. ⁴⁶

Відвідав Митрополита в Курську князь Барятинський і одер-

⁴³ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 297.

⁴⁴ АП, IV, к. 207.

⁴⁵ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 94, н. 45.

⁴⁶ Там само, ст. 298-299.

жав на це урядовий довіл. Але ці відвідини були лише куртуазійною візитом.

Під кінець свого побуту в Курську Митрополит написав листа до папи Бенедикта XV. Лист датований 23.9.1916 без подання місця побуту. Передав Митрополит цього листа напевно через польського пароха в Курську. Митрополит дякує папі за його старання перед російським урядом улегшити його долю, хоч безуспішно. Митрополит просить папу не вставлятись більше за нього, хіба якщо ідеться про те, щоб міг він продовжувати працю як єпископ Львова. Щоб одержати рятунок для своєї єпархії і її вірних, Митрополит готовий не лише терпіти тюрму, але й готов на смерть. Найбільш болючим для нього є терпіння його вірних і священників. Просить також папу, якщо він вважає це потрібним, щоб назначити йому наслідника і каже, щоб папа зробив це в повною своєю свободою. Те саме каже про єпархію в Перемишлі, щоб папа зробив все, як йому подобається без всякого згляду на пропозиції Митрополита. Ніяких натяків на ситуацію в Росії, чи якісь дії для з'єднання, як це було в листі до генерала Сауїтів. В листі висловлює Митрополит свою журбу за Галицьку митрополію і своїх вірних та священників. Для них і для себе просить папу апостольського благословення.⁴⁷

У вересні 1916 р. Митрополита переводять в «духовну тюрму» у Суздалі. Там відбував свою кару в 1898-1901 намісник Митрополита о. Зерчанінов. Охороною були жандарми і володимирський єпископ помічник Павло зі священниками-монахами. Кімната Митрополита була біля кімнат єпископа і в сусідній келії дижурили жандарми. Єпископ ставився до Митрополита холодно і строго, не стрічаючись з ним часто, хоч жили побіч. Деколи говорив і дискутував він з Митрополитом.

Кілька днів по приїзді до Суздаля Митрополитові вдається передати листа до папи датованого 29.9.1916, тобто шість днів пізніше від листа з Курська. В останніх шістьох місяцях Митрополит написав до папи два листи. Маємо тільки один. Митрополит повідомляє папу про зміну місця і це сталося згідно з розпорядком міністра. Суздальський монастир славний з того, що призначений він для злочинців, що провинились в релігійних справах і це є, — пише Митрополит, — центр і майже символ релігійної нетолеранції російської Церкви. Але тим самим уряд вважає, що

⁴⁷ АП, V, к. 27-29. Лист писаний в липні, висланий 23.9.1916.

Митрополит не є злочинцем політичним. Митрополита повідомили чотири години перед від'їздом з Курська про його нове місце ув'язнення, щоб він не сказав про це своєму сповідникові. Вже шість днів Митрополит у монастирі і його досі не прийняв єпископ — настоятель монастиря. Далі описує Митрополит в подробицях обставини свого життя в новому місці і строгості, які тут практикують з ним. Митрополит у своїх терпіннях порівнює себе до Симона Киринейського, що помагав нести Христовий хрест. В цьому листі до папи Митрополит робить виразний натяк про свій апостолат і екуменічну діяльність в Суздалі: «І тому нехай буде благословенне і прославлене Його милосердя, який, незважаючи на мої гріхи, виглядає, що отворив широко мені двері, як каже св. Павло, і мені вручив апостолат, що видається буде великим. З Божою благодаттю і Вашим благословенням, Святіший Отче, Суздаль може стати центром Унії. Якщо Ваша Святість не відмовить мені благословення на мою призначену смерть, і якщо я одержу в Бога ласку пролити мою кров за навернення схизматиків, я маю інтимне довір'я, що Бог вислухає мою другу молитву: "Доміне траде еам (Руссіям) ін манус nostras" як думка з вищим змістом понад всяку політику і Ваша Святість матиме російську імперію біля своїх ніг».⁴⁸ Важко встановити, звідкіля Митрополит мав такий оптимізм про близьке навернення Росії. Лист закінчується просьбою, щоб папа не інтервенював в його справі більше і каже: «Я відчуваюся дуже дуже добре, занадто добре і дуже вдоволений з моєї ситуації». Просить, щоб папа зарядив по св. Літургії молитви і посвятив світ Найсвятішому Серцю в наміренні єдності Церкви і навернення Сходу, а також, щоб посвятив Росію Найсвятішому Серцю Ісуса.⁴⁹ Виглядає, що Митрополит серед своїх молитов і медитацій жив стало думкою і бажанням праці для навернення Росії, а зустрічі з різними особами, зокрема духовними, його контакт в Петербургом створили в ньому такі реалістичні надії на успіх акції для з'єднання серед духовної, церковної і політичної кризи в Росії серед грізної бурі війни. Російське православ'я було в поважній кризі.

Зі Суздаля маємо також листа Митрополита з 12.10.1916 до Генерала Саутів. В листі є знову думки і опис ситуації ув'язнення Митрополита в більших подробицях: «Монастир в Суздалю — славна тюрма для релігійних переступників, так, отже, уряд ви-

⁴⁸ АП, IV, к. 208-209. Задержую у перекладі стиль листа.

⁴⁹ АП, IV, к. 209.

нав в якийсь спосіб, що моя справа чисто релігійна, не політична... Умовини правно — скрайно гострі, напр. заборона розмовляти зі сторожами (поліція поставлена коло дверей келії на вимогу, адається, єпископа), заборона виходити без ескорти, навіть до городу, не дають мені грошей (мої затримали), наперед з подробицями заповіджена конфіскація моїх листів, а до мене писаних не по російськи, брак всякої обслуги, відділили мене від мого послухника (він остався в Курську), дві келії цілковито арештантські і до цього відтяти півстіною від передпокою джурного монаха, який має обов'язок мене пильнувати..., але щодо здоров'я — умовини можливі, я цілковито здоровий і легко переношу все, радше не маю що переносити, фізично життя є вигідне, келії теплі не вогкі, а що найважливіше — можна служити Службу Божу і зберігати Найсвятіші Тайни. Брак всяких книжок змушує мене цілий час посвячувати молитві... Маю сильну надію, що введоваї, то значить, коротко по закінченню війни «Deus tradet Russiam in manus postras», очевидно, не в політичній значенні, тоді буде конечно потрібно бауїтів східного обряду. Дуже наполегливо і смиренно прошу правно річ приготувати, щоби можна зараз приступити до діла. Я правдоподібно до того не доживу (що не є песимізмом, але розумовим висновком з труднощів положення), тому вже сьогодні про те прошу, бо не знаю, чи і коли буду могли написати знову. Писав я про те, але не знаю чи той лист дійшов — для закінчення вашого діла, початого 82 р. буду просити і прошу, щоби вам допомогти докінчити, прошу про назначення сповідника — коли і як то буде можливо».⁵⁰

Помимо тих строгостей Митрополит має і в Суздалі симпатиків, бо закінчує листа словами: «Боже Провидіння дивними дорогами провадить до своїх цілей. Не був я тут ще тижня і вже мав я "приятелів": майже "широко відкриті двері" для праці, як каже св. Павло. Але подробиць боюся довіряти цій картці, яку гаряче поручаю Ангелам Хоронителям і св. Антоніві».⁵¹

З листа бачиться, що Митрополит апостолує як св. Павло в своїх кайданах в Римі. В звичайних розмовах, коли це можливе, проповідує правдиву Церкву і здобуває «приятелів». Така була скромна екуменічна діяльність Митрополита в тюрмі. Ще раз згадує Митрополит дату 1882 року, з чого видно, що тоді плянува-

⁵⁰ АП, IV, к. 208.

⁵¹ АП, IV, к. 209.

лась вітка Єзуїтів східного обряду для унійної праці в Росії. Митрополит покладає великі надії на той почин Єзуїтів в східному обряді. Він вважав, що при допомозі латинських монаших чинів, які вивчили б і прийняли б східний обряд, можна б працювати на Сході для з'єднання. Це була ідея Митрополита і тоді, і по війні він намагався її здійснювати, переконуючи представників латинських монаших чинів, що при допомозі монашества можна на-вернути Схід.

На Сході була велика пошана до монашества, монахи київської лаври та інших монастирів мали вплив на життя Церкви, народу і держави. Це став тим більш зрозуміле, коли взяти до уваги слабенький вишкіл світського, звичайно жонатого, духовенства. Монастирі все були вогнищами релігійного життя, центрами плекання обряду, молитви, наукового життя. Монахи збирали, переписували а потім друкували книги, провадили школи. В екуменізмі Митрополита Андрея це був фундаментальний пункт: монахи в авангарді праці для з'єднання. З цією думкою він оснував і відновив Чин монахів Студитів, щоб при допомозі нього « усунути обрядову мішанину, яка прищепилася в Галичині як відгук тієї латинізаторської тенденції, яка в своєму часі штовхала галицьких панів і інтелігенцію в латинський обряд і при його допомозі ополячувала церковне життя... Хоч ті нашарування, що за-смічували і псували східний обряд, подобались багатьом в Галичині, вони були однак поважною перешкодою для з'єднання православних з католицькою Церквою східного обряду ».⁵²

Ненарушена Літургія Сходу і монашество були в очах Митрополита дві рушійні сили його екуменізму. В Росії він бачив велике прив'язання до обряду, бачив, що Літургія була часами єдиним вчителем духовного життя, правд віри і була об'єднуючим чинником благовістити Христове слово.⁵³

Чи включення до тієї екуменічної праці монахів зі Заходу було добрим замислом? Це були люди з апостольського боку ревні, віддані Церкві цілковито, мали великого Христового духа, але

⁵² Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 27. SONIA A. QUITSLUND, Beau-
duin, A Prophet Vindicated, New York-Toronto, 1973, p. 87. Ідеєю Митропо-
лита захопився бенедиктинський монах Дом Лямберт Бодуен і оснував з ве-
ликими труднощами такий монастир в Бельгії для екуменічних цілей з бе-
недиктинських монахів східного обряду спочатку в Амей, потім в Шевтонь.
Труднощі були великі, сподіваних овочів мало. Див. нота 83.

⁵³ SONIA A. QUITSLUND, *о.с.*, p. 51, 87-88.

все таки вони виразно рівнилися ментальністю; духа східного обряду вони ніколи не могли збагнути, їхній погляд на еклезіологію, аскезу і моральні засади був в душі того часу на Заході строго юридичний, систематичний. Їхня зустріч з російським Сходом творила непорозуміння, їм все видавалося, що в обряді і літургійних книгах може бути щось єретичне, щось, що треба в них міняти чи додавати. Єзуїти були популярні в Росії, головню, своїм шкільництвом і навіть по розв'язанні Чину в 1773 році вони могли в Росії продовжувати свою працю.⁵⁴

Ізоляція Митрополита в суздальському Спасо-євтиміївському монастирі помалу почала никнути. Якимсь чином група петербурзьких католиків східного обряду довідалась про місце перебування Митрополита. Зробив цей контакт, хоч і невдачно, російський католицький священник Трофим Семяцький, що приніс письмо від петербурзької громади до Митрополита і через нього він передав листи до тієї ж громади і до Риму.

Про ув'язнення Митрополита в Суздалі заговорили в Думі (А.Ф. Керенський) і в пресі. 18 грудня 1916 Митрополита перевезено в Ярославль — 150 км. на північ від Суздаля і деякі строгості знесено: міг за дозволом ходити вільно по місті, міг приймати гостей і читати газети, міг ходити до місцевої католицької церкви. Митрополит почав навіть збирати різні книги старообрядців. В такій ситуації стрінув Митрополита переворот царського уряду і початок революції в Росії 12 березня 1917 р. Три тижні по перевороті Митрополита повідомлено, що він вільний. Тих три тижні проводить Митрополит на розмовах з православними священниками Ярославля і встановлює з ними приятельств. Між ними стрінув Митрополит кривняка Володимира Соловйова о. Сергія, від якого довідується про акцію єпископа Євлогія в Галичині, а також про настрої студентів православних російських Духовних Академій. Одні з них схильні до католицизму, другі до старообрядщини, а ще деякі до протестантизму. Нема студентів, щоб прямували до чистого православія.⁵⁵

⁵⁴ Лист Митрополита зі Львова в 1918 році (9.3.), в якому Митрополит думає, що і в Галичині Єзуїти могли б успішно працювати: «І тут в Галичині, думаю, що Товариство може дати значні услуги в справі Унії, але більше на Київщині, однак, не спираючись на польським характері». АП, IV, к. 218.

⁵⁵ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 306. О. Сергій Соловйов став потім католицьким священником. Див. Ієромонах Антоній Венгер, *Матеріали к биографии Сергея Михайловича Соловьёва*, у С.М. Соловьёв, *Жизнь и теоретическая эволюция Владимира Соловьёва*, Брюссель 1977, ст. 3.

До звільнення Митрополита причинилась Наталія Ушакова, яка зараз по перевероті написала до міністра юстиції Керенського, щоб він звільнив Митрополита і Леоніда Фйодорова. В своїм листі до княгини Волконської Ушакова писала про свою стрічу з Митрополитом на волі: « Той святий чоловік був повний радості і спокою. Перші його слова були: "Та я б мільйон літ провів на заслання, щоби Церква у вас була свободна" ». ⁵⁶

III.

Нічого не приходилось Митрополитові легко. Маємо його листа з волі з 24 травня 1917 р. до Генерала Саутів. По приїзді до Петербурга Митрополит захворів на грипу і плеврит, лежав три тижні в ліжку з високою гарячкою. ⁵⁷ В листі до Генерала повідомляє, що має право вертатися до Львова, але ще хоче остатися тут, щоб полагодити різні справи: « Тернопіль, унія, наші біженці — все іде добре понад всякі надії, але помалу ». Під словом « Тернопіль » має на думці Митрополит цю частину окупаційної зони, що находилась ще тоді в руках росіян. Потім з Києва Митрополит цю справу налаштує. Далі каже про свій плян їхати впрост до Риму через Швайцарію. І додає: « Тут великий рух до Унії ». Цитує при тому проф. Академії Леонідова: « Католицька Церква росте на повазі не кожного дня, а кожної години », додаючи, що « прикро мені (професорові!) це стверджувати ». ⁵⁸ Митрополит захоплений нагодою для мріяної ним унійної праці.

В листі Ушакової до княгині Волконської так коротко представлена діяльність Митрополита в Петербурзі: « Митрополит за тиждень був в Петербурзі, а через два тижні повернувся з Тобольська Фйодоров. Преосвященний жив у нас 10 днів, висвячував священників галичан (в церкві на Бармалєївській), миропомазував, звінчав одну пару, одним словом було гарно. Він виїхав в Рим і залишив нам екзарха о. Фйодорова ». ⁵⁹

Ситуація Митрополита щодо часу була дуже складна. Він спішився повернутися до своєї пастви в Галичині, що на нього че-

⁵⁶ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 306.

⁵⁷ *Там само*, ст. 312 і каже, що було це запалення легенів. (Broncho-pneumonia).

⁵⁸ АП, IV, к. 213.

⁵⁹ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 307.

лись вживали петербурзькі єзуїти і домініканці. Друга група збиралась біля о. Дейбнера — «дейбнеріяни» і він служив в запечатаній первісній церкві при вулиці Бармалєєвій і вірні заходили туди з «задного входу». То була своєрідна катакомбна громада, бо відбувалось там все проти заборон. Третя група збиралась біля о. Гліба Верховського, який прибув до Петербурга в 1915 році з Болгарії. Він з трудом був прийнятий під юрисдикцію латинського моголівського архієпископа Цєпляка через рівні перешкоди (рукоположення за кордоном, обов'язок військової служби) і, коли остаточно «залегалізувався» перед урядом, служив по приватних домах, а потім в однім приміщенні, що не викликало підозрін в поліції. О. Гліб відрізнявся від двох інших своїх співбратів тим, що дбав пильно про чистоту обряду і тим притягнув біля себе велику групу вірних росіян і служив для них в каплиці біля польської церкви св. Івана Хрестителя. Польський парох вже передше служив в своїй церкві Літургію в східному обряді, переложивши її навіть на польську мову, щоб могли користати також вірні латинського обряду. Церкву цю звали також мальтійською і тому групу о. Гліба звали «мальтійцями». Алексеївців і дейбнеріян вважала ця група майже за інаковірующих через їхні латинські домішки в Літургії. Не було авторитету, щоб завів лад. Це сталося з приїздом Митрополита Андрея і ним номінованого екзарха о. Леоніда Фїодорова. «Перша пасхальна служба католиків росіян в Петербурзі з'єднала всіх» — писала Софія Лихарева, що дуже активно працювала над організацією петербурзької парохії. Очевидно, причинилось до цього і те, що все можна було вже робити відкрито, без страху і переслідувань поліції. Об'єднуючою особою став новий екзарх о. Леонід. Убога церква при вулиці Бармалєєвській стала офіційною парохіяльною церквою, наче собором.⁶¹

Митрополит по одужанні відслужив торжественну і величаву св. Літургію в «мальтійській» церкві з великим духовним піднесенням російських католиків. Про те заговорила російська преса. На Літургії піднесено вперше публично многолітствіє папі.

Митрополит Андрей хоче поставити міцну структуру і основи для російської католицької Церкви. Творить для цього окрему комісію, якої ціллю було простудіювати старі і старослов'янські Літургікони, а також і старообрядців. Зредаговано всі три Літур-

⁶¹ Там само, ст. 313-319.

кала і його потребувала. Він хоче бути в Римі, щоб там зреферувати особисто папі про стан його Церкви в Галичині і про свої екуменічні кроки в Росії. Він хоче бути і в Києві, де пригтовляються великі дні для цілого українського народу. В додатку війна ще не закінчена, а в Росії неспокійно. Його особою і його впливом зацікавлені держави Антанти, що хотіли б знати ближче про політичні пляни українського народу. Йому не легко дістатись до Італії, бо він громадянин ворожої держави. Польські і російські політики хотять обмежити його свободу рухів в Європі, а головню не допустити до зустрічі з папою, щоб Митрополит не поставив українського національного питання позитивно в справі самостійности українських земель. Одним словом — час був проти нього і того часу багато не було. Митрополит використовує кожну годину. Приїхав до Петербурга 14.3.1917, хворів, оснував російський католицький екзархат, відбув подорож до Києва, Москви, знову вернувся до Петербурга, щоб залишити його 10 липня 1917. Разом округло 120 днів, неповних чотири місяці вільного побуту на території бувшої російської імперії для дії і праці серед непевної ситуації ще не закінченої війни. З того недуга забрала майже місяць.

Що зробив Митрополит за тих три місяці, даних йому Богом для його праці над оснуванням ядра російської католицької Церкви, про що мріяв він усю свою молодість?

Митрополита стрінув на залізничому двірці Петербурга латинський могиливіський єпископ адміністратор Іван Цепляк. Віднайшовся майже чудом увесь архів Митрополита, який забрали в часі його арешту. Там були папські листи і його повновласті. Митрополит повідомляє єпископа Цепляка про свої повновласті і просить, що назначе для російських католиків східного обряду о. Леоніда Фйодорова, на якого поворот зі заслання в Тобольську чекала петербурзька католицька громада.⁶⁰

В петербурзькій католицькій громаді не було добра. Оставшись без пастиря, яким був о. Леонід Фйодоров, вони поділились і не жили в мирі. За багато зовнішніх впливів нуртувало серед них від давна, головню на обрядовому полі. Перша група була біля о. Зерчанінова і числила буля 30-40 осіб при тому не тільки самих росіян. Їх звали « алексеївці ». О. Алексій служив в латинській церкві по будням, а в празники в малій каплиці, яку ко-

⁶⁰ Там само, ст. 312.

гії і всеношно. В Літургії усунуто поминання царської родини, натомість поминалось папу і Митрополита Андрея, а також місцевого латинського митрополита і його помічника. Це останнє досить дивне і незвичайне, але вказує на атмосферу впливу латинян на всю працю для з'єдинення в Росії. Латиняни вважали себе єдиним легальним чинником, при яким могли існувати будьякі можливості для російських греко-католиків. Замітне також в цій початковій стадії є і те, що Митрополит номінує екзарха, тобто окремого собі підпорядкованого настоятеля для новоствореної греко-католицької російської Церкви. Це — з юридичного боку. Для скріплення і розвитку духовного життя Церкви реформує він Літургію, щоб була вона автентична, однообразна і традиційна і тим самим була об'єднуючим чинником всіх в з'єдиненій католицькій Церкві Росії. Це є гідне уваги.

Другим кроком Митрополита для покладення міцних основ новій з'єдиненій Церкві було скликання першого Руського Католицького Собору. 11 червня 1917 року в неділю Всіх Святих, з відповідним передтим говінням, на Літургії Митрополит рукоположив на священника Володимира Абрикосова і по Літургії відбувся Собор, який відкрив Митрополит на основі своїх повноважень. Учасниками були: Леонід Фьодоров, Алексей Зерчанінов, Іван Дейбнер, Евстахій Сусалев, Гліб Верховський, Трофим Семязький, Діодор Колпинський і Володимир Абрикосов. На останнім засіданні 13 червня були присутні представники латинського духовенства: архієпископ Едвард Ропп, єпископ Іван Цепляк, канонік Зигмунт Лозинський. На останнім засіданні був також єпископ Йосиф Боцян. Були на Соборі також представники від мирян — інженер-технолог Володимир Балашов і на останньому засіданні директор католицької гімназії Цибульський.

Диякон Василій ЧСВ (біограф о. Леоніда Фьодорова) так описує найважливішу частину Собору: «Засідання собору відбувались дуже торжественно. В Каплиці були виставлені Св. Дари. О. Колпинський перечитав по російськи і по латині грамоту про встановлення екзархату в Росії. Своїм представником на всю Росію, за винятком України і Білорусії, Митрополит назначив о. Леоніда Фьодорова в титулом екзарха. Йому вручено мітру і титул протопрєавітера. Акт про його назначення був скріплений підписами всіх присутніх і в тім числі і представників латинського клиру, а також присягою східного клиру папі і Екзархові».⁶²

⁶² Там само, ст. 321-322.

Митрополит хотів зразу висвятити о. Леоніда на єпископа, але цей відмовився і просив, щоб в Римі зловні оформити новий екзархат і дати йому можливість приготуватись працею і служінням до одержання хіротонії. Митрополит погодився. Діло Митрополита було завершено канонічним встановленням католицького російського екзархату.

Собор російського католицького екзархату 29-31 травня 1917 р. під проводом Митр. Андрея видав Постанови.⁶³ Ці постанови читав екзарх о. Леонід, а Митрополит питав вголос зібраних членів Собору: « Чи бажаєте прийняти »? (« Угодно ли принять? ») Члени Собору відповідали: « Бажаємо, Владико ». Постанови мають 68 точок і можна б їх так поділити:

1. Віра (1-2)
2. Культ (3-9)
3. Духовні покликання (10-12)
4. Правні постанови (13-26)
5. Обряд і Літургія (27-32)
6. Миряни (33-35)
7. Св. Таїнства (36-40)
8. Апостолят і пасторальні вказівки (41-68).⁶⁴

Рамці цього нарису не дозволяють на ширший коментар на інтерпретацію цих важних постанов. Обмежимося до вичислення деяких важних точок. Документ є гідний уваги для екуменістів наших часів та істориків екуменізму.

Може бути дивним, що справі віри і догм присвячено тільки дві точки і в них є визнане лише видиме головство папи в Церкві, який є « Намісник Христа, Пастир і Учитель всіх християн », якому належить безумовний послух. Немає перелічених правд

⁶³ Повний титул Постанов звучить: « Постанови єпархіального Собору Греко-католицької Церкви, що відбувся в Петрограді, 29-31 травня 1917 р. під керівництвом Високопреосвященнішого Андрея, Митрополита Галицького ».

⁶⁴ Текст Постанов у: Диякон Василь, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 323-328. Поданий тут новою російською орфографією. Опублікований з оригіналу, що був в о. Леоніда Флодорова, тодішнім ректором Богословської Академії у Львові о. д-ром Йосифом Сліпим у « Богословія » IX, 1934, ст. 292-297 і в *Теори Кирило-Йосифа Верховного Архiepіскопа і Кардинала*, т. III-IV, Рим 1970, ст. 75-83: « Петроградський Синод 1917 р. » з коротким коментарем. Там також поданий інший поділ тих Постанов.

віри, немає присяг на тії правди. Цим визнається, що віра православної Церкви є вірою вселенської Церкви, а коли приступається до єдності, приймається її визнанням Наслідника Петра і тим самим все те, що Вселенська Церква вірує від своїх начал. Приймається Петра, приймається єдність. Тому також документ двічі вживає вислів «Древній Рим», тобто глава і начало Христової віри.

Сильний наголос в цілому документі кладеться на обряд і його повноту без домішок з латинського обряду. «Не приймаємо ніякої богослужбової форми латинського обряду, хоч була б вона прийнята в других Церквах, з'єднаних з Апостольським Римським Престолом, без його прямого дозволу», — звучить перша точка про культ. Літургія і обряд в Східній Церкві є її визнанням віри і життям нею в її Таїнствах. «Лекс оранді — лекс креденді» в Східній Церкві є практичним законом. Тому таке сильне прив'язання вірних східних Церков до обряду і така пильність про його ненарушеність.

З канонічних приписів і постанов замітні такі:

1. Придержуватись древнього східного канонічного права: правил св. Апостолів, вселенських і помісних Соборів і Отців Церкви (т. 13).

2. Дисциплінарні канони і правила західної Церкви по сьомім Вселенським Соборі, окремі декрети, буллі і бреве римських Архирейів еказархат не зобов'язують, хіба що виразно про таке зобов'язання в них говориться (т. 14-15).

3. Російський еказарх кермує тільки російськими єпархіями, виключені з нього єпархії України і Білорусії в їх етнографічних границях (т. 16). (Поки був ще четвертий універсал Центральної Ради, Митрополит вже в цих постановах відсенарував Україну від Росії на церковному полі, згідно, зрештою, з історичним минулим).

4. Визначені права і обов'язки еказарха (т. 17-24). Всі його рішення і закони не важні без апробати Митрополита Андрея, поки Апостольський Престіл не рішить інакше. В різних справах належить апелювати до Митрополита, а не до Апостольського Престолу (т. 21-24).

5. Вживається обряд, що в цій хвилині існує в Росії, без змін, зі старанням до однообразності, без змішування старого обряду з новим (т. 27-29). Забороняється критику обряду.

6. Приймається Братства мирян зі затвердженням Римом

установом зі збереженням в них обрядової сторони (т. 33). Миряни не мають права патронату над церквами тобто — церковним майном (т. 34).

7. Хрещення відбувається через погруження. Вінчання — згідно зі східним правом. Мішані обрядово подружжя регулюватиме Апостольський Престіл (т. 38).

8. Пости остаються в давньою строгістю, священники в сповіді можуть злагіднювати приписи.

9. Часте св. Причастя, Сповідь бодай чотири рази в рік (т. 40).

10. В Апостоляті Церкви беруть участь миряни в організованій формі (т. 41).

11. Священик-пастир: руководиться любов'ю, живе духом молитви і в зразком життя в чистим сумлінням, вчить про Літургію, читає бодай частину Часослова, читає постійно св. Письмо, готує дбайливо проповіді всіх родів, студіює зокрема моральну богословію, приучує вірних до активної участі в Богослуженнях, три рази в рік робить духовні вправи, є скромний і второпний, не бере участі в світських розривках, може бути членом некатолицьких філософських і релігійних товариств тільки за згодою-дозволом екаарха, носить священничу одежу російського стилю зі срібним хрестом, носить бороду, але не запускає волосся, не курить (т. 46-68).

Документ має дату 31.5.1917 р., підписали Митрополит Андрей і о. Леонід Фьодоров як екаарх. Все це продумано і владжено для початку існування нового екаархату в короткому часі при участі експертів російської Церкви і в печаттю духа Митрополита. Співпрацювали в організації Собору і його постанов російські спеціалісти різних богословських ділянок, яких можна було тоді знайти.⁶⁵

⁶⁵ Документ wraz z іншими був в Митрополита у Львові. Документ з постановами Синоду (копія) одержав у 1923 році від екаарха Леоніда Фьодорова варшавський архівист о. Уссасов і цей дав його копію до Львова. Всі документи львівського архіву в часів діяльності Митрополита в Росії переписав за дозволом Митрополита князь П.М. Волконський, який чотири рази їздив до Львова і скопіював все за півтора року. З тих копій користав Диякон Василій, ЧСВ (на прізвище Борман) і на основі їх написаний його твір *Леонид Федоров*. Див. цей твір ст. 307, н. 17. Вражає одна річ: тодішній ректор о. Йосиф Сліпий написав короткий артикул у «Богословії» про Петроградський Синод. Його опис Синоду, чи радше вступ з наголовком «Умовини й

Ще перед Собором Митрополит мав перші обрядові клопоти. Група о. Дейбнера хотіла ввести (і вже практикувала) за дозволом Митрополита в російський обряд культ Христового Серця, в той саме час дуже популярний в латинській Церкві. Довідавшись про те група російських католицьких священників, написали до Митрополита, щоб того не робити, бо новості повинні бути згідні з духом російського обряду. Вони домогалися, щоб той новий культ був обмежений тільки до церкви, де служить о. Дейбнер, поки не виникне потреба в якійсь формі його поширити. Просять взяти до уваги також інші культи, як Молебні до Христового Серця, виставлення Найсвятіших Тайн, «які не відповідають духові нашого обряду».⁶⁶ Не підписав тієї просьби о. Зерчанінов.

Митрополит відповів листом через Н.С. Ушакову і окремим розпорядженням ч. 1 для нового екаварха. В листі Митрополит одобрює культ Христового Серця для церкви о. Дейбнера, дозволяє служити Акафіст Божій Матері в місяці травні, вервицю в жовтні, а благословення Найсвятішими Тайнами заряджує владити в найближчому часі за обрядом сицилійської або мелхитської Церкви. В розпорядженні ч. 1 для Екаварха дозволяє в церкві о. Дейбнера служити молебні Пресвятій Богородиці в травні, богослуження в честь Христового Серця і благословення Найсвятішими Тайнами в відповідними моліннями. Богослуження в честь Христового Серця дозволяє на всі дні року за винятками навечер'я деяких головних празників в році і деяких днів Чотиродесятниці, а виставлювання Найсвятіших Тайн чинити згідно з практикою Мелхитів або католиків східного обряду на Сицилії. Митрополит годиться також одобрити для церкви о. Дейбнера нове богослуження на честь Пресвятих Дарів, якщо воно буде алажене в дусі східного обряду.⁶⁷

Також владив Митрополит зарядженням ч. 2 чин, як примати мирян, що вертаються на лоно католицької Церкви. Чин незвичайно простий, далекий від латинського способу: вірний сповідається перед Літургією, читає перед св. Причастям Символ Віри і додає до нього такі слова — «Також святому Апостольському

відбуття Синоду», є незвичайно скупий тільки на основі інформацій з твору *Царський в'язень*. Міг був о. Ректор дістати від самого Митрополита чимало точніших інформацій про Синод. Чомусь цього не зробив. Не виглядає також, що Митрополит про це лишив свої особисті записки, спомини чи праці.

⁶⁶ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 329-330.

⁶⁷ Там само, ст. 332.

Престолові і Римському Архиревві на весь світ держати Первоначальство, і самого Римського Архирея (вірую) бути перемником блаженного Петра верховного Апостолом і істинним Христовим Намісником і всієї Церкви Главою, і всіх християн Отця і Вчителя, і що він в блаженнім Петрі від Господа нашого Ісуса Христа має дану повну власть, щоб пасти, рядити і правити соборну Церкву». ⁶⁸ В Символі Віри додається « і Сина » (Філіокве).

Звернути увагу треба б, що в цім визнанні віри і в інших документах не згадується нічого про непомильність папи здефіновану і проголошену як правду віри на I Ватиканським Соборі 1870 р.

Під главенством Митрополита твориться також « Товариство Ревнителів З'єднання Церков » (Общество Поборників Воссоединения Церквей). Були в ньому члени католики враз з Митрополитом Андреем, архиеп. Ропц, єпископ Цепляк, священники і миряни. Були членами і православні, між ними кількох єпископів, кількох князів, то зн. осіб російської аристократії, о. Сергій Соловйов а згодом Булгаков. Товариство скоро заникло в Петербурзі, якийсь час діяло в Москві.

Оставалось Митрополитові ще одна важна річ до поалагодження для нового екзархату: його легалізація перед урядом. По столітніх труднощах і заборонах в російській імперії був сумнів у творців екзархату, чи одержиться дозвіл і право на існування католицької Церкви Східного Обряду, чи і цим разом це вдасться. Сталась однак несподіванка. Митрополит був знайомий особисто з князем Львовим (він голова тимчасового уряду по абдикації царя, прем'єр і міністер внутрішніх справ). Це знайомство мабуть прискіпило справу. Митрополит показав свої повновласті від папи (які враз з іншими документами при арешті забрано і перевезено в Росію!), ці повновласті уряд визнав достаточними для легалізації і її негайно новому екзархатові признано. Почалось законне життя російського католицького екзархату, якого будівничим був Митрополит Андрей. Єдиною журбою Митрополита було вібрати численних католиків на території бувшої царської Росії, між якими чимало було галичак. А далі він думав про Київ, щоб і там зробити щось для справи з'єднання. Та й його Львів ждав на нього серед руїн війни. Митрополит рішається в очікуванні паспорту в Петербурзі поїхати до Києва і потім до Риму, щоб там про все повідомити і здобути відповідну піддержку для початого діла. А світ,

⁶⁸ Там само, ст. 332.

зокрема російські терени кипіли революційними комуністичними настроями. Місяць майже по приїзді Митрополита до Петербурга приїхав (16.4.1917) Ленін зі своїм штабом і почав підготовку до своєї революції деморалізацією робітничих і селянських мас. Час непевний, майбутність непевна, мир в світі не досягнений, Росія розхитана цілковито у своїх фундаментах, комунікація з великими труднощами. Митрополит, не маючи ще потрібних документів до подорожі, залишає Петербург і їде до Києва.

IV.

В Києві як і по всій Україні і Росії по люгневім перевороті кипіло революційним духом зі соціалістичним змістом, хоч свідомі українські діячі почали думати, як в ситуації почати діяти в користь української національної справи. Чекали на Грушевського і розчарувались, що він « не з нами », а радше з молодими соціалістами-революціонерами.⁶⁹ Почала творитись Центральна Рада. На церковному полі церковними справами нові правлячі чинники в Києві не хотіли окремо займатися.⁷⁰ Почався неспокій в єпархіях, головно з вимогами заміни архисереїв,⁷¹ які в Україні були росіянами. В Церкві відчувся настрій до унезалежнення її від державної керми. « Коли в 1917 р., виглядало, усі обмеження були усунені, виникла виразно цілеспрямованість: від Москви і Риму незалежна українська національна Церква ».⁷²

Ситуація була непевна і неспокійна і при тому неприготована до нових великих днів. В такі дні приїжджає Митрополит до Києва. На жаль не маємо з часу його побуту в Києві стільки інформацій як з Петербурга, а ті, що є — повні недокладностей. Ціль поїздки Митрополита до Києва була зовсім не політична, хоч Митрополит пильно студіював ситуацію, що рік пізніше можна було добачити в спільнім посланні наших галицьких єпископів

⁶⁹ Д. Дорошенко, *Мої спомини про недавнє-минуле*, Мюнхен 1969, ст. 87.

⁷⁰ Микола Чуватий, *Митрополит Андрей та православний світ*, у збірці « Про Великого Митрополита Андрея », Йорктон 1961, ст. 53.

⁷¹ Митроп. Евлогій, *цит. тв.*, ст. 289. Митрополит Василь Липківський, *Відродження Церкви в Україні 1917-1930*, Торонто 1959, ст. 14-15.

⁷² RUDOLF ARMSTARK, *Die Ukrainische Autokephale Orthodoxe Kirche*, Würzburg 1982, p. 38.

(21.2.1918 – тобто пів року по його побуті в Києві).⁷³ Перед своїм приїздом до Києва Митрополит відвідує свого брата Олександра в Бершаді (волинська губернія) і в Києві був тільки чотири дні. Центральна Рада запросила його на своє засідання і він мав там промову.⁷⁴

Увага Митрополита звернена на велике число галичан — його вірних, що опинилися по той бік фронту і не було для них опіки. Тому в Києві Митрополит займається своїми католицькими справами і потребами в першу чергу. Екуменічний терен в Києві не був приготований так як у Петербурзі. Урядові кола Києва прийняли Митрополита холодно.⁷⁵ Тому Митрополит обмежився тільки до того всього, що допомогло б праці Церкви на теренах, які ще були під окупацією російських військ. Висвятив в Києві о. Савчака на священника і одного на піддиякона. Установив українські католицькі екзархати, даючи їм право керми над тими частинами католицьких епархій, що ще були під окупацією. Це зроблено було і для найближчої майбутности, бо, згідно з думкою Митрополита, це могли б бути ієрархічні станиці для екуменічної праці на сумежних православних теренах. Створив також свій генеральний вікаріят в Києві для галицьких вивезених священників і вірних і номінував своїм Вікарієм о. М. Цегельського. Також створив парохію в Києві і по його від'їзді збудовано тут малу церковцю для греко-католиків, до якої ходили на богослуження також і православні.⁷⁶

В листі до Генерала Єзуїтів зі Львова 31.12.1917 Митрополит пише про цю церковцю в Києві: « В нас та добра вістка, що в Києві вже маємо церковцю — і в ній щодня Службу Богу, проповіді і систематична праця ».⁷⁷ В іншому листі до того самого

⁷³ *Послань Пастирске*, Львів 1918, ст. 6: « Від хвилі упадку царату, переворотів в Росії і признання цілим сьвітом Українського народа за нарід самостійний відмінний від великоруского, стає ся неможливий той розділ в народних понятях, який ділив наше духовенство до війни ». (Натяк на москвофілів в Галичині).

⁷⁴ *Царський В'язень*, цит. *тв.*, ст. 49. М. Чубатий, цит. *тв.*, ст. 53.

⁷⁵ М. Чубатий пише, що і нечемно (Винниченко), цит. *тв.*, ст. 53.

⁷⁶ С. Korolevskij, *op. cit.*, рт. 143.

⁷⁷ АП, т. IV, к. 216. В листі до Генерала Єзуїтів (Львів 24.8.1918) Митрополит пише: « Рух росте в Україні, можна вже говорити про рух на користь унії. Недавно писав до мене один священник (православний) в імені 29, які хотять прийняти Унію. То добрий початок. Та одне на перешкоді тільки, що тепер кожний рух дуже утруднений, а висилання місіонерів принайменше в достаточній кількості унеможливлена ». АП, т. IV, к. 221.

Генерала 24.2.1918 року зараз на початку пише: « Київська каплиця посвячена Христовому Серцю і в тому культі ціла надія, що унія поширяться на цілу Україну і Росію. Страшне безладдя, яке там панує не дозволяє тепер нікого там посилати, але і в тім має Бог свої заміри. Ми мало приготовані до тієї широкої апостольської праці, але і Бог, якого наполегливо про те просимо, дасть нам покликання, святих, які те велике діло перепроводять ».⁷⁸ В Києві, отже, праця для питання єдності Церкви оставалась в руках галицьких священників, які там опинились, які однак до цього складного питання не були підготовані. Посилати інших людей в ту пору було неможливо. Сам Митрополит використовує свої стрічі з православними священниками і веде з ними розмови про питання з'єдинення Церков. Ці розмови не мають ніякого полемічного тону і проходять в дружній атмосфері.⁷⁹

В Києві відслужив Митрополит архиерейську св. Літургію в польським костелі при великим здвизі народу, який вперше почув проповідь в українській мові, але полякам Києва це не подобалось і вимагали, щоб Митрополит проповідував по польськи, хоч Митрополит закінчив свою проповідь в польській мові для присутніх поляків.⁸⁰

Установив також Митрополит в часі свого побуту в Києві кілька греко-католицьких парохій окрім київської: Одеса, Катеринослав, Полтава, Кам'янець Подільський. Все те, очевидно, для галичан і з галичан.⁸¹

З Києва їде Митрополит у Москву, де пробув два дні. В Петербурзі продовжує не легкі старання в бюрократичною російською машиною, щоб одержати врешті свій паспорт на виїзд. В свободний час відвідує церкви Петербурга. 7 липня залишає терен свої незвичайної місії в російській імперії, яка вже зовсім хитається у своїх фундаментах і зближається до кривавої жовтневої революції.⁸²

Зробив Митрополит Андрей в російській імперії те, що в історичній хвилині міг був зробити. Його великим досягненням було створення, перший раз в історії Росії, католицького екзархату східного обряду. Митрополит був його духовним і канонічним

⁷⁸ АП, т. IV, к. 217.

⁷⁹ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 340.

⁸⁰ С. KOROLEVSKIJ, *цит. тв.*, ст. 143.

⁸¹ М. Чуватий, *цит. тв.*, ст. 53.

⁸² В творі « Царський Вязень » змішана хронологія. Автор говорить про петроградський Собор по приїзді Митрополита з Києва. Див. ст. 53 цього твору.

творцем. Події створили обставини, найшлись приготовані десятиліттями особи, які щиро хотіли церковної єдності і об'єднання в одній вселенській Церкві. Митрополит був теж приготований до тієї місії і прагнув її сповнити щирою апостольською працею в великим ентузіазмом ще в молодю. Не мав на те багато часу, але мав для цього авторитет свої особи, великого апостольського духа і потрібні повновасті в Риму.⁸³

Не довго перетривав створений ним екзархат. Митрополитом поставлений екзарх Леонід Фіодоров писав вже по большевицькій жовтневій революції: « Ми думали, що відітхнемо свободно, але 25 жовтня все полетіло горі дном і ми остались при розбитих ночвах. Слава Богу за все! З большевиками, очевидно, в ніякі зносини не вступаю ».⁸⁴ Жорстоке переслідування почалось 1923 року. Екзархат тривав п'ять літ в тяжкими труднощами. Екзарха

⁸³ Конечна бодай одна увага про цей незвичайний ентузіазм Митрополита Андрея на екуменічнім полі. Цей ентузіазм не дуже подобається українцям, бо ж ним Митрополит працював для духовного добра наших ворогів в Півночі... Не подобався і не подобається ця ревність Митрополита і багатьом особам на Заході і є причиною до твердих чи іронічних критичних уаг про особу Митрополита. Як уже сказано було, Митрополит дивився на екуменічну працю з точки зору церковного, Христового, як ширій Христовий пастир в дуі св. Павла, а коли вже кому таки мила якась політична « конюнктура », тоді відповідь єдина в досвіду української історії: навернення Росії до католицької єдності не довело б до такої політичної карти Європи, якою вона є сьогодні. Палким і живим оптимістом у ділі екуменізму Митрополит Андрей не був одинокий. В Європі було їх кількох, між ними бельгієць Бодуен, якого сьогодні називають предтечею II Ватиканського Собору в ділі екуменізму, виправданим пророком і ін. А був він за свої ідеї осудженим во своя дни... Кардинал Суенес наже, що « екуменізм був його (Бодуена) грессю... ». Його абат так пише про нього: "A man with a very sanguine temperament, he has an extremely lively imagination. He becomes enflamed for his 'projects'; he only sees in them the favorable sides and loses the possibility of understanding the other considerations. When he begins the realization of a project, he pushes it with a will that knows no obstacles. It is for this reason that he sometimes lacks equilibrium". *SONYA A. QUITSLUND, op. c. p. 108.* "Inebriated as he was with the love of God and marked by an intense compassion for his fellow man, Beauduin had an insatiable thirst for unity. At first evinsaged in rather narrow lines and somewhat hesitantly, unity soon became the predominant passion of his entire life." *Ibid. p. 241.* На жаль постать Митрополита як екуменіста не знайшла такого самого місця в сучаснім екуменізі як Бодуен. Деякі коментатори та історики не знають нічого про апостольську психіку Митрополита і духа часу, в якому він жив і творив. Подібності між Бодуеном і Митрополитом чималі.

⁸⁴ Диякон Василій, ЧСВ, *цит. тв.*, ст. 344.

Леоніда арештовано і він помер на засланні як мученик і ісповідник. Екзархат остався світлою історичною пам'яткою екуменічної діяльності Митрополита Андрея і створив новий досвід для екуменічної праці на Сході Європи. Чи мали б сповнитись пророчі майже слова першого російського екзарха, які сказав він як студент богословії в Анані біля Риму? «Росія навернеться тільки через Червоне Море крові своїх мучеників і великі терпіння своїх апостолів».⁸⁵

* * *

Цей історичний нарис є за малий своїм історичним засягом, щоб на його основі можна було робити якісь принципові висновки чи й далекосяжні вказівки або оцінки екуменічної діяльності Митрополита Андрея. Для таких висновків треба брати до уваги усю екуменічну діяльність цілого його життя і його твори-писання, як це вже зробили деякі автори. Трирічний побут Митрополита на російським православним терені і обмежена його екуменічна діяльність були Провидінням даний Митрополитові час, наче для експерименту, в якому його мрія, бажання і молитва для справи з'єдинення православного Сходу могли практично здійснитися.

Митрополит застав вже першу підготовку ґрунту і сприятливу атмосферу до організації підвалик для з'єдиненої з Римом російської католицької Церкви. Коли згадую «атмосферу», ніяк не маю на думці політичної ситуації, яка все співдіяла в усіх попередніх історичних «уніях» (і ніколи позитивно), втягаючи зі собою в гру, очевидно, різні політичні чинники. Упадок царату і російські революції безпосередньо не мали впливу на дію Митрополита у створенні екзархату, за виїнятком легалізації перед урядом нової ієрархії. При тому теж можна б сказати, що в тій важкій історичній російській «унії» немає ніяких подібностей під всяким оглядом в Берестейською Унією в 1595 р. (участь польських латинських ієрархів, участь Риму і ін.). Це було діло виключно Митрополита Андрея і з його духа печаттю. До цього післало його дивними дорогами Провидіння, вживаючи його великого ентузіязму, оптимізму і відваги для справи з'єдинення християн.

Хоч експеримент довго не тривав, але він дав Митрополитові

⁸⁵ CARLO GATTI, CIRILLO KOROLEVSKIJ, *I riti e le Chiese Orientali*, Genova 1942, p. 903.

нові екуменічні засади і на пустому ще католицькому екуменічному полі то були цінні вказівки, за якими пішли ентузіясти Заходу, а згодом, сьогодні і Рим: уникання полемічних, догматичних дискусій і юридичних формальностей, базуватись радше на одній вірі Церкви перед ров'єднанням і на Літургії, яка є вчителем віри, оформлення ієрархічного проводу, ніякі політичні чи світові цілі, а тільки Христова любов, що наглить до спільного діалогу, помочі і взаємного розуміння і пізнання. Пізніше Митрополит висловить це все у своїх писаннях.

Діяти для з'єднання серед своїх братів в новій польській дійсності йому не дозволили. (На жаль, зі скритих політичних мотивів!) Від Митрополита не хотіли вчитися. Про екуменізм Митрополита в екуменічних творах і діялогах не говориться. А його діяльність в Росії в часі першої світової війни є корисною лекцією екуменізму.

о. д-р ІГОР МОНЧАК

РОЗВИТОК СИНОДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ КАТОЛИЦЬКІЙ ЦЕРКВІ

(Sac. Dr. IHOR MONCHAK, *Evolutio structurae synodalis in Ecclesia Catholica Ucraina*)

У Католицькій Церкві останніх десятиліть сильно позначилося змагання за самоуправу складових частин Вселенської Церкви. Самоуправа кожної помісної Церкви включає вже в своїм заложенні соборну спільну дію єпископату. Без соборної співпраці помісна Церква скоріше чи пізніше зведеться до адміністративної одиниці одної централізованої системи.

Тим то всі найсвітліші події Києво-галицької Церкви, яка завжди змагала до помісної самоуправи, зв'язані з її соборною діяльністю. Найвизначніше місце в тому процесі Берестейські Синоди, від 1590 до 1596 року. Вся реакція проти самоуправних рішень Берестейських Синодів та проти помісності Києво-галицької Церкви взагалі, позначувалися поборюванням соборного правління. У наслідок цього, у наступних трьох століттях Києво-галицька митрополія змогла лише двічі перевести свої помісні Собори: 1720 року в Замостю і 1891 року у Львові.

У першому з тих двох Соборів, у Замості, брала участь більшість владик Києво-галицького Верховного архієпископства. Натомість участь у Львівському Соборі 1891 року була обмежена до трьох єпархій Галичини. Рівночасно з цим саме розуміння і оцінювання помісності та самоуправи знизилося тоді до найнижчого рівня.

1. Відродження синодальної ідеї

Ідею помісності й синодальності у новітніх часах нашого століття підніс Блаженніший Києво-галицький Верховний архієпископ Андрей Шептицький. Своім глибоким прозорливим умом зрозумів він суть соборного (колегіального) правління Церк-

вою на пів століття перед його авторитетним сформулюванням на II Ватиканському Соборі.

У нашій Києво-галицькій Церкві відродив він ідею соборного помісного правління, скликаючи два збори єпископату: у 1927 році у Львові та 1929 року до Риму.

Ці збори, хоч мали скромну офіційну назву «з'їзду архиєреїв», насправді були закрені дуже широко, і територіяльно, і програмово, на взір синодів помісної Церкви. Блаженніший Кир Андрей Шептицький не обмежувався до єпархій Галицької митрополії, ані до інших давніх теренів Києво-галицької Церкви, що сягала й на південь від Карпат. Він брав до уваги також давні наші поселення в Югославії та новіші на американському континенті. Хотів також дати поміч іншим слов'янським народам Візантійської обрядової групи на Балканах, які не були ще спроможні оформити свої власні вітки Католицької Церкви. Тому також цих владик запросив на «з'їзд архиєреїв».

Програмово це не мала бути лиш конференція, хоч також так її називали. Себто лиш обмін думок про буденні адміністраційні справи, але зав'язок інституціонального оформлення помісности в двох основних аспектах: літургічному та юридичному.

Ці далекозорі ідеї збагнув уже тоді Львівський релігійний журнал «Нива» у своїх описах. Тому наводимо довші уривки з його передовиці «Зїзд наших архиєреїв» у грудневім числі 1927 року, як свідоцтво тогочасної опінії про цю конференцію — з'їзд.

Дивні діла божого Провидіння! По світовій війні, по розпаді Австрії наша грек. кат. Церква, не лише ся, що є на терені б. Австрії, але й та за океаном, в Америці, найшлася в куди гірших обставинах...

А ратуєче боже Провидіння багатійше, чим людська думка, й приходить до нас шляхом, котрий давнійше, ще за Австрії, був тільки ілюзоричний. Деж були би Мадяри дозволили гр. кат. єпископам з Пряшева і з Ужгорода приїхати до Львова на спільну конференцію всіх наших владик?!

Мрії стають дійсністю... «Ахилева пята», найтяжша рана унії — розсипаність і нескоординованість Церков — зачинає сцілятися...

* * *

Нам присвічувала ідея: скликати загальний «наш зїзд» на взір велеградських уніонних зїздів — з академічним характером. Але сталося ліпше, бо дощільніше, що скликано *зїзд архиєреїв*. Від академічних

диспут і ухвал до переведення в життя тих ухвал — далека дорога. Але зїзд єпископів — сеж зїзд представників церковної власти, отже ухвали такого зїзду ipso facto находиться на шляху переводження їх у життя.

Думаємо, що тим не поповнимо ніякої недискреції, коли виявимо, що «spiritus movens» сього зїзду наших архієреїв був Преосвящ. крижевецький єпископ — Др. Діонізій Няради. Серця нашого загалу тим більше приважуються до сеї світлої Особи нашої гр. кат. Церкви.

Крім наших трьох галицьких архієреїв, на зїзд прибути Преосвящ. єпископи: *Никита Будка з Канади, Василь Такач зі Зєдин. Держав пів. Америки, Петро Гебей з Ужгорода, Павло Гойдич з Пряшева, Діонізій Няради з Крижевиц, Кирило Куртев з Болгарії.* Участь у нарадах брали також: *Високопрепод. о. Александер Бачинський, львівський генер. вікарій, і Високопрепод. о. Йосиф Гануля, генер. вікарій єпископа Такача.* Відпоручники нашої греко-української католицької Церкви з Румунії, хоч зголосили свій приїзд, не прибули, бо цивільні румунські власти не дали їм віза.

Наради зачалися 29.XI. й протягнулися аж до 7.XII. Під проводом Митрополита відбувалися засідання щодня — спершу перед полуднем, а в останніх двох днях також по полудні. Вислід тих нарад, якщо йде про подробиці, покищо обмежився на підготування дальших праць, які щойно з часом зможуть дозріти до дефінітивних рішень. Одначе вже й та перша конференція дала також позитивні висліди загальної натури. Ухвалено, що отсе єднання співпрацю між греко-кат. єпископатом в словянських народів слід уважати як засновання *постійної інституції*, яка творитиме *спільну базу* для всіх греко-катол. Церков зі словянським Богослуженням.

Найближша конференція має відбутися за два роки. Опісля що *пять* літ.

Вибрано комісії, котрі мають підготувати матеріяли для майбутньої конференції. Комісії поділено на: 1) *обрядову*, 2) *кодифікаційну*, 3) *душпастирську* і 4) *організаційну*. Намічені мети: спільні богослужєбні книги, однообразність в обряді, спільне (основне) церковне право, введення зглядно поширення катол. організацій («*actio catholica*», Апостолят св. Кирила й Методія).

Світлі ідеали — дай Боже, щоби здійснилися чимскорше.¹

Наступна «конференція-зїзд» Києво-галицької помісної Церкви

¹ «*Нива*», Львів, за грудень 1927, рік XXII, ч. 12, стр. 425-427. — Підкреслення оригіналу.

відбулася як заплановано за два роки, 1929 року, в Римі. Уже з дещо меншим захопленням описано її в статті «конференція українського гр.-кат. Єпископату в Римі» у листопадовім числі журналу «Нива» з 1929 року:

Чергова конференція наших єпископів відбулася в днях 21-29.X.1929 в Римі. Перша така конференція, що започаткувала нову добу в життю нашої Церкви в напрямі консолідації поодиноких її частин, відбулася два роки тому назад, себто у грудня 1927 року у Львові...

* * *

Близько гробу св. Ап. Петра... розпочали Владики української зєдиненої Церкви свої наради. На зїзд прибули: Впр. митрополит Шептицький, Преосв.: єп. станиславівський Григорій Хомишин, єп. перемиський Йосафат Коциловський, єп.-пом. Григорій Лакота, єп.-пом. Іван Бучко — з Галичини; єп. Петро Ієбей і єп. Павло Гойдич з Закарпаття; єп. крижев. Діон. Наряді з Югославії і єп. Конст. Богачевський з Америки. Не прибули на зїзд: єп. Такач з Америки і єп. Ладика з Канади. День перед відкриттям конференції, себто в неділю 20.X. відбулося торжественне свячення о. д-ра Івана Бучка на єпископа, що його довершив митрополит А. Шептицький в сослуженню єп. Хомишина і єп. Коциловського.

Предметом конференції — як і перед двома роками — було: єдність обряду, літургія, церк. дисципліна, безженність духовенства і фінансові справи...

...Щодо літургічних справ, то всі Владики прийняли остаточну редакцію тексту літургії св. Йоана Золотоустого. З інших справ належить піднести рішення щодо основи катехитичних курсів і катех. шкіл для простолюду з метою, утвердити його в правдах Христової віри та зробити його відпорним на агітацію протестантських сект. Постановлено також, що у всіх єпархіях буде при богослуженнях на властивих місцях поминатися імя митрополита...

По скінчених нарадах відбулося торжественне посвячення і положення угольного каменя під будинок нової Українсько-папської Колегії ім. св. св. Іосафата, що має стати близько Ватикану, в тій частині міста, що звється Джанікольо... Торжество посвячення відбулося 28.X. о 4. год. по пол. Довершив його Преосв. єп. Хомишин в заступстві Впреосв. митрополита А. Шептицького при численній асистії...

Слідуючої днини, 29.X. прийняв Св. Отець усіх Владик, що брали участь в нарадах на спільній аудієнції. Впреосв.

митрополит А. Шептицький здавав перед св. Отцем звіт з відбутих нарад...²

Центральними справами як першого так і другого «зїзду-конференції були: єдність обряду, літургія, церк. дисципліна». Однак, на жаль, навіть першої літургічно-обрядової справи тоді не вирішено належно, як подано це журналі «Нива» рік пізніше:

На римській конференції наших єпископів рішено, що в найкоротшій часі має бути скликана міжепархіальна обрядова комісія, яка зредагує текст всіх церковних книг, а єпископи на своїх майбутніх конференціях ті новозредаговані книги, з еventуальними змінами, затвердять і пропонуватимуть Ап. Престолови до остаточного затвердження. Таким способом всі гр. кат. єпархії з старослов'янською мовою поступово мали би одержати одні й ті самі богослужбові книги, що очевидно причинилось би до єдності в обряді гр. кат. слов'янських церков. До цієї комісії кожна єпархія має назначити *одного* свого делегата...

Комісія радить у Львові, дотепер мала вже дві конференції, 16. і 29. червня. Велике діло розпочате, дай Боже, щоби Комісія щасливо довела його до кінця!³

На превеликий жаль, ця міжепархіальна обрядова комісія ніколи не довела діла до кінця, бо не спромоглася на єдність у літургічних справах. Редагування наших літургічних книг взяла комісія Римського престолу. Таким чином найбільша Східна Католицька Церква, Українська, передала основний аспект своєї помісності, літургію, до вирішення Римській Церкві.

У такій стані браку єдності застала Українську Католицьку Церкву II Світова війна і повоєнне переслідування Церкви та релігії взагалі.

2. Конференції єпископату УКЦ з нових поселень

Повоєнне переслідування Української Католицької Церкви на українських землях унеможливило там дальший розвиток її

² «Нива», Львів, за листопад 1929, рік XXIV, ч. 11, стр. 434-436. Стаття о. П. Хомина.

³ Міжепархіальна обрядова комісія, у: «Нива», Львів, за червень 1930, рік XXV, ч. 6, стр. 235.

помісної структури. Тимчасом зі зростом еміграції на нових поселеннях постають нові українські єпископства, які в Канаді та в ЗСА оформлено потім в окремі митрополії.

Як лиш постала в Канаді перша нова українська митрополія, зараз тоді відроджується ідея соборної співпраці всього українського католицького єпископату у західному вільному світі. Прийняла вона форму щорічних Конференцій, які, починаючи від 1957 року перетривали аж до II Ватиканського Собору.

Звичайно відбувалися ті Конференції при нагоді якихось церковних торжеств, які визначували час і місце Конференції, хоч уже спочатку заплановано відбувати їх щорічно. Не міг їх очолювати голова помісної УКЦ, як це є на Синодах Східних Церков, але місцевий ієрарх чи виборний предсідник, подібно як на конференціях Латинської Церкви. Та й взагалі ці українські конференції своєю структурою і діяльністю дуже уподібнювалися до латинських, які саме тоді зростали на популярності. Цей факт дотепер утруднює нашому єпископатові переставитися на шлях східного синодального правління.

Перша Конференція українського єпископату з поселень поза Україною відбулася у Вінніпегу у лютім 1957 року при нагоді інсталяції першого українського митрополита Канади ВПреосв. Кир Максима Германюка, ЧНІ. Взяли в ній участь, крім заокеанських єпископів, також ВПреосв. Кир Іван Бучко з Риму і Преосв. Кир Гавриїл Букатко з Югославії. В особі Кир Гавриїла Букатка було зарепрезентоване українське поселення кількох століть у Югославії, а в особі Кир Івана Бучка найновіша еміграція II Світової війни, як рівнож УКЦ на українських землях. Так то вже від самих початків ці Конференції, об'єднуючи нові поселення, лучилися до деякої міри з матірною частиною Української Католицької Церкви.

Не брали лише участи в цих Конференціях, на відміну від передвоєнних, єпископи українського поселення у ЗСА з Закарпаття: Кир Николай Елько і Кир Стефан Коцішко, хоч їх також запрошувано.

На *II Конференцію*, у днях 2 і 3 листопада 1958 року у Філядельфії, з нагоди устанавлення нової української митрополії у ЗСА, не могли прибути Кир Гавриїл Букатко і Кир Іван Бучко. Натомість прибули два нові єпископи: Кир Іван Прашко, екзарх Австралії та Кир Йосиф Мартинець з Бразилії. Так то Конференція охоплювала щораз більше теренів українського поселення.

Учасниками цієї Конференції були: ВПреосв. Кир Максим Германюк, митрополит Вінніпегу; ВПреосв. Кир Константин Бога-

чевський, митрополит Філядельфії; Преосв. Кир Амброзій Сенишин, єпарх Стемфорду; Преосв. Ніль Саварин, єпарх Едмонтону; Преосв. Кир Андрій Роборецький, єпарх Саскатуну; Преосв. Кир Іван Прашко, єкзарх Австралії; Преосв. Кир Йосиф Шмондюк, єпископ-помічник Філядельфії; Преосв. Кир Йосиф Мартинець, єпископ-помічник Ріо-де-Жанейро.

Предсідником цієї Конференції був місцевий ієрарх і новий митрополит ЗСА Кир Константин Богачевський. Постійним секретарем усіх цих Конференцій аж до II Ватиканського Собору включно був Кир Ніль Саварин.

Наступна *III Конференція* відбулася у днях 12, 13 і 14 жовтня 1959 року у Римі, саме в тридцять-ліття Римського «з'їзду архиєреїв» 1929 року. Ще два учасники того «з'їзду», Кир Іван Бучко і Кир Константин Богачевський брали участь у Конференції 1959 року. Як 1929 року посвячено вугольний камінь Колегії св. Йосафата в Римі, так тридцять років пізніше, при нагоді III Конференції 1959 року посвячено новий будинок Української Малої Семінарії св. Йосафата в Римі.

Учасниками Конференції 1959 року були: ВПреосв. Кир Константин Богачевський, ВПреосв. Кир Максим Германюк, ВПреосв. Кир Іван Бучко, Преосв. Кир Амброзій Сенишин, Преосв. Кир Ніль Саварин, Преосв. Кир Ізидор Борецький, Преосв. Кир Андрій Роборецький, Преосв. Кир Йосиф Шмондюк, Преосв. Кир Іван Прашко, Преосв. Кир Платон Корниляк. Преосв. Кир Гавриїл Букатко не міг прибути, лише листовно подав свій вклад у працю Конференції. Предсідником на цю Римську Конференцію вибрано ще попереднього року у Філядельфії Кир Константина Богачевського.

Рік пізніше, при нагоді Світового Евхаристійного Конгресу в Мюнхені, була там *IV Конференція* українського єпископату. У наступнім 1961 році виїнятковно не відбулася чергова V Конференція єпископату.

Щойно на передодні II Ватиканського Собору, у днях 2 і 3 липня 1962 року була у Вінніпегу *VI Конференція*, у 50-ліття заснування української католицької ієрархії у Канаді. Числом учасників це був найчисленніший до того часу збір українського єпископату, бо було в ній участь 13 владик: ВПреосв. Кир Максим Германюк, митрополит Вінніпегу; ВПреосв. Кир Амброзій Сенишин, митрополит Філядельфії; ВПреосв. Кир Іван Бучко, апостольський візитатор у Західній Європі; ВПреосв. Кир Гавриїл Букатко, архієпископ-коадьютор Белграду; Преосв. Кир Ніль Саварин, єпарх Едмонтону; Преосв. Кир Ізидор Борецький, єпарх Торонта; Преосв. Кир Андрій

Роборецький, єпарх Саскатуну; Преосв. Кир Йосиф Шмондюк, єпарх Стемфорду; Преосв. Кир Ярослав Іабро, єпарх у Чікаго; Преосв. Кир Іван Прашко, екзарх в Австралії; Преосв. Кир Володимир Маланчук, екзарх у Франції; Преосв. Кир Андрій Сапеляк, апостольський візитатор в Аргентині; Преосв. Кир Августин Горняк, помічник екзарха в Англії. З учасників попередніх Конференцій не прибули лише Преосв. Кир Платон Корниляк, екзарх у Німеччині і Преосв. Кир Йосиф Мартинець з Бразилії.

На відкриття цієї VI Конференції у Вінніпегу вперше запрошено апостольського делегата монс. Sebastiano Baggio.

Тоді теж прийнято *Статут Конференції*, який ще на III Конференції 1959 року доручено приготувати Кир Максимові Германюкові. При цій нагоді усталено тимчасову назву: «Конференція католицьких єпископів українського обряду».

Статут цей провізорично одобрив Конгрегація для Східних Церков дня 9 лютого 1962 року, ще заки прийнято його на Конференції. У Статуті, арт. 2,2, виразно зазначено, що Конференція не є Синодом і тому її рішення не мають сили закону. Статут передбачував загальні зібрання Конференції що п'ять років (арт. 20). Натомість постійна Адміністраційна рада, зложена з Митрополита-предсідника та двох єпископів: заступника і секретаря, мала збиратися щонайменше раз у рік (арт. 23 і 25). Однак II Ватиканський собор, що почався зараз у жовтні 1962 року, увів основні зміни в трактування соборного (колегіального) правління Церквою і цим Статутом Конференції вже не користувався наш єпископат, що схилився радше до синодального правління.

Та не лиш Статут, але також виборність змінного предсідника і вся праця перед-соборових Конференцій, не мали синодального характеру. Тематика нарад у більшості відносилася до буденних адміністраційних справ, хоч деколи підношувалося також справи з значенням для всієї Української Церкви. Однак їх звичайно відсилали до рішення Римському престолові, а на останній Конференції їх ще узлежнювано також від рішень наступного Вселенського Собору.

Обговорювання більшості справ продовжувалося з конференції на конференцію, не завжди завершуючи їх конкретними хоч би й не зобов'язуючими рішеннями, на яких могло б ґрунтуватися їх виконання. Все ж таки прийнято на цих Конференціях деякі постанови, що мали своє значення для майбутности.

До таких далеко йдучих постанов належить рішення III Конференції уживати назву «*Українська Католицька Церква*» для визна-

чення нашої помісної Церкви.

Обговорювано багато літургійних справ загального значення, таких як ревізія обов'язкових свят, постів, заборонених часів, пори дня для відправи страсних богослужень, справу календаря нового стилю та вживання місцевих живих мов у богослуженнях.

Однак у більшості цих справ не прийшло до рішень. Справу ревізії свят і постів віднесено до рішення Східної Конгрегації, а потім Вселенського Собору. Місцеві живі мови допущено лише в проповідях і для приватного вжитку вірних. Видання нового провіреного архиератикону залишено Східній Конгрегації, а видання ірмологіону, гласопісця чи інших церковних книг також не увінчалось успіхом.

Відносно приватного відмовлювання часослова владики висловили на II Конференції бажання зобов'язати своє духовенство хоч до деякої його частини.

На III Конференції доручено Кир Іванові Бучкові зорганізувати *Літургійний центр* у Римі, а інші єпископи мали у себе назначити літургійних референтів. Це до деякої міри було продовження Міжєпархіяльної літургійної комісії з 1929-30 років, а з другого боку зав'язок майбутньої Літургійної комісії.

На перших конференціях проявлялося досить схильності до латинізуючих практик, як рішення вживати єпископські «п'юски» і перстені; предкладано обряд Хресної Дороги, пропоновано ввести свято Христа Царя і перенести святкування Непорочного Зачаття з 9 (22) на 8 (21) грудня, так як є в Латинській Церкві. Натомість на останній з цих конференцій висловлювано вже досить багато критики цих латинізуючих практик, особливо серед деяких черниць за океаном.

На кожній майже Конференції порушувалося справу беатифікації Слуги Божого Андрея Шептицького, а також Кир Миколи Чарнецького, Павла Гойдича, Діонізія Няради та інших. Турбувалися наші владики переслідуванням Церкви в Україні та поміч переслідуванням через публікацію т.зв. «Білої книги», чи через більш безпосередню поміч нашій Церкві в Польщі. Бажали вони зближення до православних українців, зокрема на передодні Ватиканського собору.

Український єпископат відчував потребу мати свого постійного прокуратора в Римі і III Конференція прийняла пропозицію, щоб о. Іван Хома був Прокуратором українського єпископату в Римі. Було також бажання мати Українську пресову агенцію чи службу в Римі, але цього проєкту Конференція не зреалізувала.

Потребу видання українського перекладу св. Письма багато ди-

скутовано, зокрема як покійний Кир Василь Ладика залишив у завіщанню відповідну суму грошей на цю ціль. Справу видання св. Письма взяли тоді Отці Василяни.

Виданням історії Української Католицької Церкви також мали спочатку зайнятися Отці Василяни, зокрема Впр. о. Атанасій Великий, ЧСВВ. Вкінці, однак, цю справу передано проф. Миколі Чубатому.

Єпископат намітив також відновлення Українського Богословського Товариства. III Конференція доручила його організувати під патронатом Кир Івана Бучка і під проводом о. Атанасія Великого, ЧСВВ. Пізніше ще дискутовано над потребою фондів для УБНТ та над його видавничою діяльністю.

Предметом нарад були рівнож католицькі товариства: студентська і академічна «Обнова». III Конференція рішила, щоб патронат над ними взяв Кир Максим Германюк та виготовив їх статuti.

Натомість поширенню Українського Християнського Руху з Європи на американський континент не дуже сприяли Владики. Так само не прийнято проекту українського місійного центру в Єрусалимі, ані не здійснено улаштування української каплиці в базиліці св. Тереси у Lisieux, у Франції.

Багато обговорюваних справ, на жаль, не увінчалось успіхами та зовнішніми ефектами. Все ж таки вже сам факт існування єпископських конференцій давав нагоду щороку збиратися нашому єпископатові, видвигати проблеми нашого церковного життя і у висліді щораз зближувати між собою поодинокі частини одної Української Католицької Церкви по цілім світі.

3. Український єпископат у часі II Ватиканського Собору

Найкращу нагоду спільних зустрічей давав українському єпископатові II Ватиканський собор. У часі 1-ої сесії Собору, що тривала від 11 жовтня до 8 грудня 1962 року, український єпископат відбував щотижневі наради з іншими східними єпископами під проводом енергійного оборонця східних церковних прав, мелхітського патріярха Максимоса IV у приміщенні Української Колегії св. Йосафата. Патріярх Максимос IV ставав на Ватиканському соборі до деякої міри провідником чи авторитетом для усіх Східних Церков, зокрема візантійської обрядової групи. Це не завжди залишало досить місця для специфічних проблем поодиноких Церков.

З прибуттям Блаженнішого Києво-галицького Верховного архієпископа і митрополита Кир Йосифа Сліпого на 2-у сесію Ватиканського собору становище української Церкви та єпископату основно змінилося.

У часі трьох дальших сесій Вселенського собору, 1963-1964-1965 років, наші Владики щотижня збиралися на засідання у залі Колегії св. Йосафата, якими проводив тепер Блаженніший Кир Йосиф. Постійним секретарем цих засідань був далше Кир Ніль Саварин.

Частина єпископату уважали ці засідання далше Конференціями, VII-VIII-IX, на взір латинських, з виборним головою без уваги на його ієрархічний ступінь. Ці єпископи приймали, що Кир Максим Германюк, якого вибрано у Вінніпегу 1962 року предсідником наступної конференції, є далше постійно Головою Конференцій, а тільки предсідництво поодиноких конференцій передав він Блаженнішому Кир Йосифові.

Цей погляд зударився з зовсім іншим поняттям, основанім на традиції Східних Церков. Себто, що з прибуттям глави помісної Української Католицької Церкви одним головою і предсідником її єпископського збору міг бути Києво-галицький Верховний архієпископ і митрополит. Послідовно за тим ці єпископські засідання уважали Архієпископськими синодами, I-II-III, помісної Української Католицької Церкви. Потрібно було деякого часу і фактів та рішень на самих засіданнях, щоб це друге поняття загально поширилося.

Уже на першій засіданні нашого єпископату під проводом Блаженнішого Кир Йосифа, дня 28 вересня 1963 року, постановлено подавляючою більшістю голосів, що рішення прийняті двома третинами єпископів мають зобов'язуючу силу. Це вже було виявом, що ці єпископські засідання стали радше синодами як конференціями, яких постанови були тільки незобов'язуючими вказівками.

У першій цій Синоді, 1963 року, брало участь 17 єпископів (так як подано імена й титули в протоколі): Кир Йосиф Сліпий, Києво-галицький митрополит; Кир Максим Германюк, Вінніпезький митрополит; Кир Амброзій Сенишин, Філядельфійський митрополит; Кир Іван Бучко, Левкадський архієпископ; Кир Гавриїл Букатко, Моцісенський архієпископ; Кир Ніль Саварин, Едмонтонський архієпископ; Кир Ізидор Борецький, Торонтонський єпископ; Кир Андрій Роборецький, Саскатунський єпископ; Кир Йосиф Шмондюк, Стемфордський єпископ; Кир Ярослав Габро, Чикагський єпископ; Кир Іван Прашко, Ап. екзарх Австралії; Кир Платон Кор-

ниляк, Ап. екзарх Німеччини; Кир Володимир Маланчук, Ап. екзарх Франції; Кир Йосиф Мартинець, Ап. екзарх Бразилії; Кир Андрій Сапеляк, Ап. екзарх Аргентини; Кир Августин Горняк, Ап. екзарх Англії; Кир Йоаким Сегеді, Крижевецький помічник.

На першій засіданні, дня 28 вересня 1963 року, були ще присутні Кир Николай Елько, Пітсбурзький єпископ, і Кир Степан Коцішко, Пассайський єпископ, наших поселенців з Закарпаття.

На цій Синоді 1963 року відбуто 9 засідань: 28 вересня; 4, 10, 17 і 24 жовтня; 7, 15, 21 і 28 листопада 1963 р.

У другій Синоді 1964 року не брав участі Кир Іван Прашко, бо через брак священників в Австралії, яких особисто мусів заступати, не міг прибути на передостанню сесію Ватиканського собору. То ж було всього 16 українських єпископів. При цьому Кир Гавриїл Букатко, залишаючись даліше Крижевецьким ієрархом-адміністратором, став також Білгородським латинським архієпископом.

1964 року відбуто 11 засідань: 13, 17 і 24 вересня; 1, 9, 15, 23 і 29 жовтня; 5, 12 і 19 листопада 1964 р.

У III Синоді, в часі останньої сесії Ватиканського собору 1965 року, брало участь 18 українських єпископів, бо не лише прибув з Австралії Кир Іван Прашко, але був також новий помічник Торонто-нського єпарха, Кир Михайло Руснак.

У тому 1965 році було 13 засідань: 13, 23 і 30 вересня; 7, 14 і 28 жовтня; 11, 18 і 25 листопада; 1, 2, 3 і 6 грудня 1965.

На цих засіданнях прийнято деякі постанови, які оформлювали наш єпископат в одну цілість. Так ще дня 4 жовтня 1963 року домовились наші владика, що виступи на Ватиканському соборі від усього українського єпископату повинні бути спершу розглянені й умандатовані на засіданнях Синоду.

Згідно з цим рішенням, Блаженніший Кир Йосиф прочитав на засіданні дня 10 жовтня 1963 текст своєї запланованої промови на Вселенському Соборі, в кінці якої робив внесок, щоб Собор підніс Києво-галицьке архієпископство до патріяршої гідності. Як записано в протоколі: *«Всі присутні ієрархи згодилися, щоб цей текст Первоієрарха був прочитаний у імені всього українського єпископату»*. Так само продовження старань про український патріярхат і письмо в цій справі до Римського архиєрея було дискутовано і рішено на засіданнях 13 і 17 вересня 1964 і 23 та 29 жовтня 1964.

Рівнож запланований виступ Блаженнішого Кир Йосифа в імені всього українського єпископату на третій сесії Ватиканського собору проти латинізації Східних Церков, спершу узгіднено й умандато-

вано на засіданні Синоду дня 13 вересня 1964 року.

У часі III Архиепископського синоду обговорено про установлення українського єпископства в Польщі (7 жовтня 1965) і за одноголосним рішенням (14 жовтня 1965) вислано спільного листа в цій справі до Римського Престолу. Синод і окрема його комісія, зложена з Кир Йосифа Шмондюка, Кир Платона Корниляка і Кир Андрія Сапеляка, розглядала (29 жовтня і 11 листопада 1965) можливості співпраці та зближення з єпископами наших закарпатських поселенців у ЗСА.

На своїх засіданнях розглядав наш єпископат також інші справи загального українського значення, як: можливість беатифікації українських владик-мучеників за віру з останніх часів (29 жовтня 1965); евентуальну участь українських православних єпископів на Ватиканському соборі як офіційних обсерваторів (10 жовтня 1963); а окремо вибрана комісія зложена з Кир Максима Германюка, Кир Йосифа Шмондюка, Кир Платона Корниляка, Кир Андрія Сапеляка і Кир Івана Прашка (11 листопада 1965), навіть випрацьовувала вже правильник єкуменічної співучасті з православними українцями. Потверджено тоді також (28 листопада 1963) рішення III Конференції з 1959 року в Римі про назву нашої Церкви: «Українська Католицька».

Найбільше, однак, часу й енергій зужито на дискусію про українську живу мову в літургії та про скорочення богослужень; подібно як для цілої Католицької Церкви це було головною проблемою на першій сесії Ватиканського собору. Конкретно доручено розглядати цю справу, як рівнож приготувати переклади богослужбних книг на українську мову, Міжпархіяльній Літургійній Комісії під проводом Кир Івана Бучка при співпраці о. Мирослава Марусина. Основано її дня 28 листопада 1963 року, немов продовження Міжпархіяльної Літургійної Комісії створеної в Римі ще 1929 року та запланованого 1959 року також у Римі, Літургійного центру.

На підставі дуже подрібно випрацьованого проекту цієї нової Літургійної Комісії, рішено на Синоді 1965 року читати на богослуженнях по-українськи св. Письмо і такі молитви як «Отче наш» чи «Вірую». Скорочення богослужень впроваджено тоді такі, як їх уживаємо дотепер.

Заторкнено тоді також справу постів в Українській Церкві, але лише настільки, наскільки мали вони відрізнятись від Латинської Церкви.

З практичних більш проблем Блаженніший Кир Йосиф предло-

жив ще 17 жовтня 1963 року проєкт оснування в Римі Українського Католицького Університету. По довшій дискусії цей проєкт у принципі прийнято, доручаючи при цьому, щоб окрема комісія ще його розглянула.

Історія християнства Руси-України, що її з доручення Конференцій почав писати проф. Микола Чубатий ще перед початком Ватиканського Собору, дочекалася свого завершення першим томом у 1965 році. Ще раніше зреалізували Отці Салезіяни під проводом Кир Андрія Сапеляка давно пляноване Українське Пресове Бюро в Римі, починаючи від 23 вересня 1963 року видавати пресовий бюлетень «Вісті з Риму».

Єпископат дискутував також над закриванням студентського і академічного товариств «Обнова» (21 листопада 1963), про видання катехизму українською мовою (5 листопада 1964), започаткував фонд «Наша Церква в потребі» (12 листопада 1963) та обговорював багато актуальних справ зв'язаних з Ватиканським Собором та перебуванням владик у Римі.

Та коли в грудні 1965 року закінчився II Ватиканський собор, а з цим закінчилася неповторна нагода для нашого єпископату перебувати довший час разом, залишилося ще дуже багато нерозв'язаних проблем Української Католицької Церкви.

4. Змагання за синодальне правління

З закінченням II Ватиканського Собору дня 8 грудня 1965 року не занехаяно ідеї синодального правління в Українській Католицькій Церкві. Намічено було відбутися наступний синод за два роки, від 20 до 27 жовтня 1967 року, при торжественним відзначенні століття канонізації св. Йосафата.

Для приготування цього чергового синоду Блаженніший Кир Йосиф скликав до Риму на передсинодальну нараду європейських владик: ВПреосв. Кир Івана Бучка, Преосв. Кир Платона Корниляка і Преосв. Кир Володимира Маланчука. На цій нараді, що відбулася від 6 до 8 грудня 1966 року в залі УКУ, виготовлено досить обширну програму наступного Синоду, як рівнож розглянувано святкування століття канонізації св. Йосафата на день 19 жовтня 1967 року. Протокол з цього передсинодального збору опубліковано у «Благовіснику», рік V, 1969, стор. 77-79.

Однак з різних причин запланований *IV Архиепископський Синод* відбувся щойно аж у 1969 році, від 29 вересня до 4 жовтня, у

приміщенні Українського Католицького Університету в Римі, зараз по торжественнім посвяченні новозбудованого собору Святої Софії у Римі, у днях 27 і 28 вересня 1969. У посвяченні собору взяв особисту участь папа Павло VI.

Участь у IV Архиепископському Синоді взяло 17 владик: Блаженніший Кир Йосиф, ВПреосв.-і Кир Максим Германюк, Кир Іван Бучко, Кир Гавриїл Букатко; Преосв.-і Кир Ніль Саварин, Кир Василь Гопко, Кир Ізидор Борецький, Кир Андрій Роборецький, Кир Йосиф Шмондюк, Кир Ярослав Габро, Кир Іван Прашко, Кир Платон Корниляк, Кир Володимир Маланчук, Кир Йосиф Мартинець, Кир Андрій Сапеляк, Кир Августин Горняк і Кир Йоаким Сегеді. Присутність Кир Василя Гопка з Пряшева скріпляла безпосередній вклад матірньої частини УКЦ у праці Синоду.

Протокол з цього IV Архиепископського Синоду з усіма його рішеннями, постановами та іншим документарним матеріалом опубліковано в «Благовіснику», рік V, 1969, стор. 79-130. Тому переповідати це тут щераз зайво.

Згадаємо лише, що чинники Римського Престола мали до цього Синоду застереження, тому що скликано його поза українською територією з єпископів майже виключно з-поза України. Основується це застереження на принципі територіальності, який постав у давніх часах різних ересей, коли правовірні та еретичні єпископи спорили між собою за право до єпископського престолу. З цього зродилося переконання, що на одній території може мати юрисдикцію лише один католицький єпископ і без його згоди жоден інший не може нічого виконувати. Послідовно за цим принципом, не звертаючи уваги на обрядову зрізничованість, обмежують діяльність Східних Церков лише до східних теренів. Не звертають уваги, що єпископи латинського обряду від давніх віків постійно діють на східних теренах Близького Сходу чи України, скликають там свої синоди, зовсім не в'яжучися принципом територіальності. Натомість як багато зусиль потрібно було, щоб добитися колись номінації східних єпископів на західних теренах, а тепер права збиратися їм на синоди.

Не зважаючи на перепони, два роки пізніше відбувся в Римі, від 31 жовтня до 5 листопада 1971 року *V Архиепископський Синод*. Було це зараз по посвяченні чи радше оновленні храму Жировицької Богородиці і свв. Сергія й Вакха в Римі, у днях 30 і 31 жовтня 1971. Цей храм і сусідуюче приходство, що було осідком Київогалицьких католицьких Верховних архієпископів і митрополитів ще від XVII століття аж до 1960 року, назад відкупив від світських

власників Блаженніший Кир Йосиф і привернув знов до церковного українського вжитку. Тоді з оновленням храму відзначувано також 375-ліття Берестейського і 325-ліття Ужгородського церковного поєднання.

Безпосередньо по тих торжествах відбулися синодальні наради в залі над церквою Жировицької Богородиці. Участь у цьому V Синоді брало 16 владик: Блаженніший Кир Йосиф, ВПреосв.-і Кир Максим Германюк, Кир Амброзій Сенишин, Кир Іван Бучко; Преосв.-і Кир Ніль Саварин, Кир Ізидор Борецький, Кир Йосиф Шмондюк, Кир Ярослав Габро, Кир Іван Прашко, Кир Плятон Корниляк, Кир Володимир Маланчук, Кир Андрій Сапеляк, Кир Августин Горняк, Кир Йоаким Сегеді, Кир Іван Стах і Кир Василь Лостен.

Протокол та інший документарний матеріал з цього V Синоду поміщено в «Благовіснику», рік VII, 1971, стор. 49-85. Одною з головних справ на цьому Синоді було подрібне продискутування Конституції помісної Української Католицької Церкви. Текст цієї Конституції, як матеріал до пропозиції Римському архиєреєві, опубліковано в «Благовіснику», рік VIII, 1972, стор. 79-90, під назвою «Патріархальний устрій помісної Української Католицької Церкви».

Іншою важливою справою було вибрання *Постійного Синоду* у складі: Кир Іван Бучко і Кир Амброзій Сенишин, як найстарші єпископством владика, Кир Максим Германюк номінований Блаженнішим Кир Йосифом і Кир Андрій Сапеляк, вибраний Синодом.

Постійний Синод перевів свою першу сесію у днях 4 до 8 червня 1972 року в залі при церкві Жировицької Богородиці в Римі. Взяли в ній участь, під проводом Блаженнішого Кир Йосифа, крім вищезгаданих вибраних членів ще Преосв. Кир Василь Величковський, що прибув тоді з України, і Кир Іван Прашко як секретар. Постійний Синод видав тоді Послання до духовенства й вірних УКЦ, яке опубліковано в «Благовіснику», рік VIII, 1972, стор. 25-27.

Другу нараду відбув Постійний Синод у днях 19-21 лютого 1973 року в Мельборні, в Австралії, при нагоді там 40-ого Міжнародного Євхаристійного Конгресу. Склад Постійного Синоду був у міжчасі дещо змінений чи радше доповнений. Місце ВПреосв. Кир Івана Бучка, який зрезигнував з членства, зайняв черговий по роках єпископства Кир Ніль Саварин. Крім цього запрошено ще Ізидора Борецького як референта економії. Тим то у цій сесії брали участь: Блаженніший Кир Йосиф, ВПреосв. Кир Максим

Германюк; Преосв.-і Кир Ніль Саварин, Кир Ізидор Борецький і Кир Іван Прашко. Звідомлення про ці наради Постійного Синоду поміщено в «Благовіснику», рік IX, 1973, стор. 25-26.

Ще цього самого 1973-ого року, від 18 до 23 листопада, відбувся у Римі, у залі УКУ, *VI Архиепископський Синод*, разом з відзначуванням 350-ліття мученичої смерти св. Йосафата. При цьому також торжественно перенесено тлінні останки Блаженнішого Києво-галицького Верховного архієпископа й митрополита Йосифа Сембратовича (1870-1882) з римського цвинтаря Кампо Верано до крипти в соборі Святої Софії в Римі.

Участь у цьому VI Синоді брали: Блаженніший Кир Йосиф, ВПреосв.-і Кир Максим Германюк і Кир Амброзій Сенишин; Преосв.-і Кир Ніль Саварин, Кир Ізидор Борецький, Кир Ярослав Габро, Кир Іван Прашко, Кир Платон Корниляк, Кир Володимир Маланчук, Кир Августин Горняк, Кир Василь Лостен і Кир Єфрем Кривий, як також о. мітрат Іван Олійник, уповноважений Кир Андрія Роборецького.

Комунітат з нарад цього VI Архиепископського Синоду опубліковано в «Благовіснику», рік IX, 1973, стор. 52-53, де подано також справи, над якими радили владика. Між іншим, прийнято тоді Конституцію, опубліковану в «Благовіснику» за 1972 рік, як проєкт до предлошення Римському архиєреєві.

Два роки пізніше відбувся ще *VII Архиепископський Синод* дня 14 липня 1975 року в залі УКУ в Римі, при нагоді української прощі Святого року в днях 10 до 20 липня. Участь у цьому Синоді брали: Блаженніший Йосиф, ВПреосв. Кир Максим Германюк, Преосв.-і Кир Ніль Саварин, Кир Ярослав Габро, Кир Іван Прашко, Кир Платон Корниляк і Кир Дмитро Грещук. Преосв. Кир Василь Лостен, виїжджаючи того дня ранком до хворого Кир Амброзія Сенишина у Філядельфії, передав свої уповноваження Кир Ярославові Габрові.

Одною з точок нарад було створення фінансової корпорації Товариства Святої Софії як власника українських посілостей у Римі.

Синод відбув лиш одну сесію 14 липня 1975 року. То ж може зовсім правильно у «Благовіснику», рік XI, 1975, стор. 82, названо це скромнішою назвою: «Синодальні наради українського католицького Єпископату».

У наступнім 1976-ім році відбулися подібні *Наради Єпископату Української Католицької Церкви*, у залі УКУ в Римі, у днях 9, 10 і 11 грудня 1976 року. Участь у цих Нарадах взяли особисто: Блаженніший Йосиф, ВПреосв. Кир Максим Германюк, Преосв.-і

Кир Ніль Саварин, Кир Ізидор Борецький, Кир Ярослав Іабро, Кир Іван Прашко, Кир Василь Лостен і Кир Дмитро Ірещук. Листовно солідаризувалися з присутніми: Преосв.-і Кир Платон Корниляк, Кир Володимир Маланчук, Кир Йосиф Мартинець, Кир Михайло Руснак і Кир Єфрем Кривий.

Про ці Наради Єпископату подано до відома в описі та в комунікаті поміщених у «Благовіснику», рік XII, 1976, стор. 92-95.

По закінченні Нарад єпископат мав 13 грудня 1976 року спільну авдієнцію в папи Павла VI, яка радше своїм фактом як змістом відновляла безпосередній контакт між Римським архиєреєм і українським єпископатом як цілістю.

Наступні *Наради Єпископів Української Католицької Церкви* відбулися в Римі 17 і 18 листопада 1978 року, місяць по виборі вже нового папи Іван-Павла II. У цих нарадах брали участь: Блаженніший Йосиф, ВПреосв.-і Кир Максим Германюк і Кир Йосиф Шмондюк; Преосв.-і Кир Ніль Саварин, Кир Ізидор Борецький, Кир Андрій Роборецький, Кир Ярослав Іабро, Кир Іван Прашко, Кир Платон Корниляк, Кир Василь Лостен, Кир Єфрем Кривий і Кир Дмитро Ірещук. Хворий Кир Володимир Маланчук уповажив ВПреосв. Кир Максима його репрезентувати. Крім цього були запрошені на наради головні настоятелі українських чернечих спільнот, з яких прибули о. архимандрит студитів Любомир Гузар і о. протоігумен Михайло Гринчишин ЧНІ. Брали також участь як дорадники: о. д-р Іван Хома, о. д-р Іван Музичка і о. д-р Віктор Поспішил.

Головною темою нарад 1978 року було започаткування десятилітньої підготовки до 1000-літнього ювілею оснування помісної Церкви Київської Русі за св. Володимира, який популярно називають 1000-літнім ювілеєм християнства чи хрещення Русі-України. У тій цілі створено дня 17 листопада 1978 року Центральний Комітет для відзначення 1000-літнього ювілею, який, як записано в протоколі Нарад буде: «зложений з голов епархіяльних Комітетів під проводом своїх Владик, під патронатом Блаж. Патріярха Йосифа і ВПреосв. Митрополитів Кир Максима і Кир Йосифа. Цей Комітет діятиме при допомозі Екзекутивного секретаріату з осідком у Вінніпегу під директивами ВПреосв. митроп. Максима».

На Нарадах єпископату 1978 року зложили Владики окремий меморіал про актуальні проблеми й труднощі Української Католицької Церкви. Цей меморіал вручив Блаженніший Йосиф нововибраному папі Іван-Павлові II в часі авдієнції поодиноких наших

Владик дня 20 листопада 1978 року.

Рік пізніше відбулися ще одні *Синодальні наради єпископату Української Католицької Церкви*, у днях 19 і 20 вересня 1979 року в Римі при соборі Святої Софії, саме в 50-ліття нарад українського єпископату в Римі 1929 року. У Синодальних нарадах 1979 року взяли участь: Блаженніший Йосиф, ВПреосв. Кир Максим Германюк, Преосв.-і Кир Ніль Саварин, Кир Ізидор Борецький, Кир Ярослав Габро, Кир Іван Прашко, Кир Платон Корниляк, Кир Андрій Сапеляк, Кир Василь Лостен, Кир Мирослав Марусин і Кир Дмитро Ірещук. З головних настоятелів чернечих спільнот були присутні: о. архимандрит студитів Любомир Гузар, о. протоархимандрит Ізидор Патрило ЧСВВ і о. протоігумен Михайло Гринчишин ЧНІ. Як дорадники брали участь о. д-р Іван Хома, о. д-р Іван Музичка і о. д-р Віктор Поспішил.

Про наради у 1978 і 1979 роках є опубліковане звітження та документарний матеріал у «Благовіснику», рік XIII-XV, 1977-79, стор. 19-36.

На Синодальних нарадах 1979 року продовжувалося обговорювання підготовки до 1000-літнього ювілею. На пропозицію ВПреосв. Кир Максима Германюка наші Владики звернулися до православних українців з пропозицією спільно відзначити 1000-літній ювілей. Для простудіювання екуменічної проблеми між українцями вибрано Комісію зложеною з ВПреосв. Кир Максима Германюка, Преосв.-их Кир Івана Прашка і Кир Ярослава Габра; яка була свого роду «єкуменічною комісією» Центрального Комітету для відзначення 1000-літнього ювілею.

На Синодальних нарадах 1979 року відчувалося брак правильного нарад і були пропозиції, щоб такий правильник виготовити.

Постановлено також основно простудіювати проблему священних і чернечих покликань. У тій цілі вибрано єпископську Комісію у складі: Кир Андрій Сапеляк, відповідальний як голова Комісії, Кир Василь Лостен, Кир Дмитро Ірещук і Кир Платон Корниляк.

Так то до 1979 року включно вибрано на Синодах і синодальних нарадах наступні, ще актуальні, Комісії:

1) Міжєпархіяльну Літургічну Комісію, створено 28 листопада 1963 року, під проводом ВПреосв. Кир Івана Бучка, яку потім очолив Блаженніший Йосиф, як повідомлено на IV Архиепископським Синоді.

2) Комісія апостоляту мирян, створена 23 листопада 1973 року, у складі: ВПреосв. Кир Максим Германюк і Преосв.-і Кир

Ізидор Борецький та Кир Василь Лостен. Пізніше на Синоді в листопаді 1980 року цю Комісію заступлено вужчою у складі: ВПреосв. Кир Максим Германюк, а його заступником став о. Михайло Гринчишин.

3) Центральний Комітет для відзначення 1000-літнього ювілею, створено 17 листопада 1978 року, під патронатом Блаженнішого Йосифа, ВПреосв. Кир Максима Германюка та покійного вже ВПреосв. Кир Йосифа Шмондюка.

Цей Центральний Комітет мав діяти через свій Екзекутивний секретаріат під директивами ВПреосв. Кир Максима Германюка.

Екуменічним аспектом 1000-літнього ювілею мала б зайнятися Комісія, створена 20 вересня 1979, у складі: ВПреосв. Кир Максим Германюк, Кир Іван Прашко і Кир Ярослав Габро, вже покійний.

Синод у листопаді 1980 року дав мандат ВПреосв. Кир Максиму Германюкові і Кир Василеві Лостенові займатися екуменічними справами.

4) Комісію священних і чернечих покликань створено 20 вересня 1979 року, у складі Кир Андрій Сапеляк - голова, Кир Василь Лостен, Кир Дмитро Ірещук і Кир Платон Корниляк.

Цей склад єпископських Комісій перейняли наступні Синоди Української Католицької Церкви 1980 і 1983 років, які збиралися вже за благословенням папи Іван-Павла II.

5. Два Синоди 1980 року за папським благословенням

Новий Римський архиєрей вибраний у жовтні 1978 року, перший слов'янин на Римському Престолі, виказав далеко більше зрозуміння української проблеми як його попередник. То ж взявся позитивно, хоч обережно поступово, розв'язувати наболілу проблему соборного помісного правління Української Католицької Церкви. На меморіал, що його вручив був Блаженніший Йосиф на авдієнції дня 20 листопада 1978 року, відповів папа Іван-Павло II дня 19 березня 1979 року досить довгим листом, виразно покликуючись на меморіал, пишучи: «у різних письмах, які Ви предложили у часі Авдієнції 20 листопада 1978, порушуєте також інші аргументи, а передовсім, найважливіший з них, себто юридична уніфікація Вашої Церкви».

У своєму листі — відповіді Римський архиєрей висловив своє переконання, що помимо всяких трудностей,

треба запевнити на майбутнє канонічну єдність всієї

ієрархії Української Католицької Церкви... Уважаю, що до більш завершеної єдності можна дійти лише поступово... (Треба) створити стабільну канонічну форму єдності ієрархії Вашої Церкви, яка відповідала б своїм актуальним вимогам і могла б творити наче посередній і перехідний етап до більш повної розв'язки.

Проминув ще рік заки Римський архиєрей уточнив свої плани. У міжчасі відбулися в Римі, у вересні 1979 року, чергові Синодальні наради владик Української Католицької Церкви. Вкінці папа Іван-Павло II у своїм другім листі до Блаженнішого Йосифа, дня 5 лютого 1980 року, подав конкретні директиви відносно цієї «стабільної канонічної форми єдності ієрархії».

У своїх директивах полишив Папа на боці справу територіяльного обмеження влади східних владик. Натомість своєю перво-престольною властю надав надзвичайне дотепер право Львівському архиєпископові-митрополитові скликати на синод, за попереднім благословенням Римського архиєрея, всіх єпископів з-поза української території.

Проблема самої синодальної участі єпископів з-поза матірньої території була розв'язана ще Деклярацією Священної Конгрегації для Східних Церков, виданої дня 25 березня 1970 року за підписами тодішнього префекта кард. М. Де-Фюрстенберга і секретаря М. Бріні. На цю Деклярацію покликувався Папа в своїм листі з 5 лютого 1980. Текст цієї Деклярації такий:⁴

Апостольський престіл... для більшого скріплення

⁴ «Apostolica Sedes... ad magis firmandos nexus inter Patriarchatus et proprii ritus Hierarchas extra fines territorii patriarchalis constitutos... normas quasdam statuendas esse censuit.

Quapropter Sacra Congregatio pro Ecclesiis Orientalibus, votis annuens ut praescriptum commatis tertii n. 7 Decreti Conciliaris «Orientalium Ecclesiarum» in praxim deduceretur, ea quae sequuntur de mandato Summi Pontificis declarat.

1) Hierarchae Orientales extra fines territorii patriarchalis constituti, in Synodis patriarchalibus proprii ritus, sive electionum sive negotiorum, cum suffragio deliberativo partem habere possunt.

2) Patriarcha et, Sede vacante vel impedita, Administrator Patriarchalis convocare tenetur ad Synodos, de quibus in n. 1, omnes et singulos Hierarchas sui ritus extra fines territorii patriarchalis constitutos.

3) Designationem Hierarcharum proprii ritus pro fidelibus orientalibus extra patriarchatus commorantibus quod attinet, Patriarcha cum sua Synodo electionum elenchum saltem trium idoneorum candidatorum Sedi Apostolicae, opportuno tempore, proponere valet, firmo iure Romani Pontificis nominandi ad huiusmodi officium quem Ipse maluerit.

Super statutae normae valebunt ad interim donec disciplina canonica orientalis iuxta Decreta et ad mentem Concilii Oecumenici Vaticani II organice recognoscatur..., quin exinde potestas iurisdictionis Patriarchae extra fines sui patriarchatus extendatur.

Datum Romae, die 25 mensis Martii anno 1970. «L'Osservatore Romano», anno CX, n. 93 (33371), 23 Aprile 1970, p. 1.

зв'язку між Патріярхатами та Ієрархами свого обряду, установленими поза патріярхальною територією..., уважав, що треба усталити деякі норми.

Тому Священна Конгрегація для Східних Церков, схилившись до бажань, щоб увести у практику припис третього параграфу ч. 7 Соборового Декрету «Східних Церков», з доручення Найвищого Архидієка декларує наступне:

1. Східні Ієрархи, установлені поза границями патріярхальної території можуть брати участь з рішачим голосом у патріярхальних Синодах власного обряду, як для виборів, так і для поладження справ.

2. Патріярх чи Патріярхальний Адміністратор опороженого або перешкодженого Престолу, зобов'язаний покликувати на Синоди, про які в ч. 1, всіх і поодиноких Ієрархів свого обряду, встановлених поза границями патріярхальної території.

3. Що відноситься до визначення Ієрархів свого обряду для східних вірних, проживаючих поза патріярхатом, Патріярха з своїм виборчим Синодом має у відповідний час запропонувати Апостольському Престолові листу щонайменше трьох гідних кандидатів, зберігаючи право Римського Архидієка номінувати на таке призначення кого сам воліє.

Вище усталені норми важні тимчасово доки східний канонічний правопорядок не буде органічно переглядений згідно з Декретами і по думці II Ватиканського Вселенського Собору..., цим не поширюється влада юрисдикції Патріярха поза границі свого патріярхату.

Для примінення норм цієї Декларації до українських обставин виринала трудність у цьому, що при теперішніх обставинах на український синод можуть прибути майже виключно лише єпископи з-поза української території. Вони, без ефективної участі ієрархії матірніх земель, мали б рішати за цілу Українську Католицьку Церкву. У принципі це застереження є правильне, але теперішні вийняткові обставини вимагають рішень поза-українських єпископів за всю Українську Церкву. Розуміючи ці вийняткові обставини, Папа з-під комуністичного режиму погодився, щоб Львівський архієпископ-митрополит скликав за папським благословенням синод майже виключно з єпископів з-поза України.

Щобільше, такий *перший Синод* скликав сам Римський архидієка своєю перво-престольною властю на день 24 березня 1980 року і був його предсідником. То ж ніхто не міг підносити вже застереження. На програмі цього Синоду української ієрархії був лише вибір

трьох кандидатів на коадютора, себто помічника з правом наслідства, для Львівського архієпископа-митрополита. З вибраних і запропонованих Синодом кандидатів, Римський архиєрей зараз 27 березня 1980 року назначив ВПреосв. Кир Мирослава Любачівського коадютором з правом наслідства на Львівський престіл.

Зараз потім почалися пляни й підготовка до наступного синоду, який зайнявся б уже різними іншими проблемами Української Церкви. Блаженніший Йосиф волів би, щоб такою підготовкою займався Постійний Синод. Однак, тому що Римський Престіл не годився на зібрання Постійного Синоду, зложеного з єпископів з-поза України, для приготування наступного Синоду створено спеціальну *Підготовчу Комісію*.

У склад Підготовчої Комісії, очоленої Блаженнішим Йосифом, входили: ВПреосв.-і Кир Мирослав Любачівський і Кир Максим Германюк та Преосв.-і Кир Ніль Саварин, Кир Ізидор Борецький, Кир Іван Прашко і Кир Мирослав Марусин. Як дорадники брали участі: о. д-р Іван Хома і о. д-р Віктор Поспішил.

Найважливішою справою для цього Синоду було вибрання по трьох кандидатів на опорожнені єпископські престולי Філядельфії і Чікаго та на деяких єпископів-помічників. Потреба заповнити опорожнені престולי визначувала реченець скорого скликання Синоду, вже за чотири тижні, на день 25 листопада 1980 року, що в свою чергу унеможливило належне підготування Синоду. Все ж таки, Підготовча Комісія на двох своїх засіданнях 28 і 29 жовтня 1980, приготувала на наступний Синод, крім вибору кандидатів на єпископів, ще досить велику програму нарад, яку предложено Римському архиєреєві до одобрення.

Приготована програма, за якою велися потім наради Синоду, була така:

1. Привіт для Святішого Отця.
2. Заперечення канонічності т.зв. Львівського Собору 1946 р.
3. Положення Церкви в Україні.
4. Послання до Братів в Україні.
5. Приготування до 1000-літнього ювілею.
6. Кодифікація східного канонічного права.
7. Спільна опінія про проєкт кодифікації «*De cultu divino*» і «*De Sacramentis*».
8. Збірка матеріалів партикулярного права Української Церкви.

9. Спільне великоднє послання.
10. Правильник перевірки кандидатів на єпископські гідності і правильник зібрань Синоду.
11. Справа покликань до священства і чернецтва та про семінарії.
12. Доповнення Літургічної Комісії та даліше видавання перекладів літургічних книг.
13. Завдання мирян в Українській Церкві.
14. Роля української родини в модерному світі.

Підготовча Комісія розглядала також проєкт «Правильника зібрань Священного Синоду Єпископів Української Католицької Церкви» і проєкт процедури вибору кандидатів на єпископів, що його приготував о. Віктор Поспішил. Однак Комісія не видала свого остаточного осуду про цей проєкт, а відложила його до Синоду.

Сам черговий *Синод ієрархії Української Католицької Церкви*, скликаний за благословенням Римського архиєрея, тривав від 25 листопада до 2 грудня 1980 року. Переведено у тому часі 12 сесій у цій самій Ватиканській синодальній залі, що й попередній Синод у березні 1980 року. Представником Римського архиєрея на Синод був Кардинал Владислав Рубін, префект Конгрегації для Східних Церков, але у ведення нарад Синоду він не втручався.

Очолював Синод Блаженніший Йосиф, але нарадами проводив ВПреоєв. Кир Мирослав Любачівський. Секретарями Синоду були Кир Іван Прашко і Кир Мирослав Марусин. Участь у Синоді брали: Блаженніший Йосиф, ВПреоєв.-і Кир Мирослав Любачівський, Кир Максим Германюк; Преосв.-і Ніль Саварин, Кир Ізидор Борецький, Кир Андрій Роборецький, Кир Іван Прашко, Кир Платон Корниляк, Кир Андрій Сапеляк, Кир Августин Горняк, Кир Василь Лостен, Кир Єфрем Кривий, Кир Мирослав Марусин, Кир Єронім Химій і Кир Дмитро Грещук. Не могли взяти участі у Синоді, особливо через слабкість і старість: Кир Гавриїл Букатко, Кир Йосиф Мартинець, Кир Володимир Маланчук і Кир Йоаким Сегеді.

Почався Синод дня 25 листопада 1980 року соборним Молебнем у базиліці св. Петра при мощах св. Йосафата. По Молебні владика перейшли до Ватиканської синодальної залі. Спершу, заки приступлено до нарад за вище поданою підготованою і одобреною програмою, переведено вибір по трьох кандидатів на опорожнені єпископські престоли та на єпископів-помічників. Пізніше з цих кандидатів Римський архиєрей номінував єпископів. Вибори кандидатів протягнулися через три сесії.

У ході нарад за точками наміченої програми, Синод вибрав деякі Синодальні Комісії. Так то 27 листопада 1980 вибрано Комісію допомоги церкві в Україні, у складі: Блаженніший Йосиф, ВПреосв. Кир Мирослав Любачівський і Преосв. Кир Мирослав Марусин.

Наступного дня 28 листопада 1980 вибрано Комісію для справ кодифікації канонічного права для Східних Церков, зложеною з митрополитів Вінніпегу й Філядельфії та Кир Єроніма Химія.

Дня 29 листопада 1980 підтвердив Синод давніше вже вибрану Комісію покликань і семінарій у цьому самому складі.

Дня 1 грудня 1980 створено тимчасову Комісію апостоляту мирян під проводом ВПреосв. Кир Максима Германюка, з участю о. Михайла Гринчишина, яка властиво заступала дотогочасну ширшу Комісію апостоляту мирян, вибрану ще 23 листопада 1973 року.

На цім Синоді намічено також Комісію збірки документів і матеріалів помісного права УКЦ (28 листопада 1980) і Комісію постулятури (1 грудня 1980), однак нікого до цих Комісій не вибрано.

У висліді цього по Синодах 1980 року склад Синодальних Комісій був такий:

1. Комісія допомоги Церкві в Україні: Блаженніший Йосиф, ВПреосв. Кир М. Любачівський, Преосв. Кир Мирослав Марусин.

2. Літургична Комісія: Блаженніший Йосиф, ВПреосв. Кир М. Любачівський.

3. Комісія для справ кодифікації канонічного права для Східних Церков: ВПреосв. Кир Максим Германюк, Митрополит Філядельфійський, Преосв. Кир Єронім Химій.

4. Комісія покликань і семінарій: Преосв. Кир Андрій Сапельяк, Преосв. Кир Василь Лостен, Преосв. Кир Дмитро Грещук, Преосв. Кир Платон Корниляк.

5. Комісія апостоляту мирян: ВПреосв. Кир Максим Германюк.

6. Комісія (Комітет) 1000-літнього ювілею: ВПреосв. Кир Максим Германюк.

Намічені, але не вибрані:

7. Комісія збірки матеріалів помісного права УКЦ.

8. Комісія постулятури.

Згідно з програмою, Синод виготовив також Пастирське послання до духовенства, чернецтва й вірних УКЦ в Україні і на за-

сланні. Текст цього Послання вже по Синоді подано Римському архиєреєві до одобрення, так само як протокол і рішення Синоду.

Під кінець Синоду, дня 1 грудня 1980 вполудне, Синодальні Отці під проводом Блаженнішого Йосифа були на авдієнції в папи Іван-Павла II. Як продовження цієї синодальної авдієнції, була зараз потім спільна для всієї української громади зібраної тоді в Римі числом около 250 осіб.

На закінчення нарад Синод доручив був Кир Андрієві Сапелякові подати до загального відома пресовий комунікат, що й виконав він на пресовій конференції. У Синодальнім комунікаті було між іншим сказано:

На Синоді Владики Української Католицької Церкви опрацювали спільний документ «Торжественного заперечення канонічності т.зв. "Львівського Собору 1946 року" та проаналізували стан Української Церкви в Україні, зложивши відповідний плян дії в обороні прав віруючої людини в Україні, а зокрема в обороні прав для Української Католицької Церкви. Синод Єпископів Помісної Української Церкви звернувся до своїх терплячих вірних в Україні і на засланні Соборним Посланням для піддержання їх у боротьбі за свою віру і Церкву.

Цей уривок пресового комунікату викликав негайно реакцію Московського патріярхату, ставлячи Римський престіл у прикре положення. Вслід за цим прийшла у днях 20 і 22 грудня 1980 року вимога Римського престолу не проголошувати нічого з синодальних документів, ані не виконувати нічого з синодальних рішень чи постанов без виразної згоди Римського архиєрея.

Дещо пізніше, дня 15 квітня 1981 року, прийшло повідомлення, що Синодальної Соборне Послання до духовенства й вірних в Україні та на засланні також

не може бути прийняте, а це з уваги на добро самої Української Церкви, а особливо українських вірних, які знаходяться в СРСР.

Однак Його Святість погоджується з думкою, що Єпископи зібрані на Синоді можуть видати звернення як вияв їх постійного дбання за всіх українських вірних, а не лиш за цих, які знаходяться в Україні чи на засланні, і то зокрема духовного й пасторального змісту, що принесе добро цілій Українській Церкві. У залученні знайде Ваша Еміненція цей Документ також в українським перекладі.

Відносно рішень та постанов Синоду 1980 року, українські вла-

дики кількакратно зверталися з питанням до чинників Римського престолу про їх одобрення та можливість публікації і виконання. Вкінці дня 9 березня 1983 року прийшло вияснення, що «одобрення праць того Синоду міститься в Синодальнім Листі, що його дещо зміненого вислано Вашій Еміненції» 15 квітня 1981 року. Таким чином проблема одобрення Синоду 1980 року була остаточно розв'язана.

Більшість матеріялу з оригінального синодального Соборного Послання до українців в Україні та на засланні, використав був Блаженніший Йосиф у своїм особистім посланні з нагоди 90-ліття своїх уродин у лютім 1982 року. До деяких висловів цього послання Конгрегація для Східних Церков приневолена була висказати застереження чинників Римського престолу, у місяці липні 1982 року. Треба однак завважити, що опрокидувані вислови не були взяті з тексту оригінального синодального Послання.

5. Синод ієрархії Української Католицької Церкви 1983 року

На останнім Синоді 1980 року, подібно як на попередніх, дуже прикро відчувався брак належно випрацьованих правил ведення Синоду і це дуже плутало порядок синодальних нарад. На це звернув увагу наш єпископат уже на Синодальних нарадах 1979 року, а потім у часі підготовки та переведення Синоду 1980 року. Також Римський архиєрей, особисто присутній на Синоді з березні 1980 року, зажадав, щоб перед скликанням наступного Синоду був виготовлений правильник Синоду.

Також потрібно було ввести якусь періодичність і тяглість синодальної праці. У часі Синодальних нарад 1979 року рішено відбувати їх кожного року, натомість на Синоді 1980 року постановлено скликувати Синод що два роки. З цього випливала потреба якогось постійного органу, Секретаріату Синоду, який завідував би синодальними справами поміж синодальними засіданнями. Зокрема по Синоді 1980 року заокеанські владика кількакратно наголошували потребу постійного Секретаріату Синоду, відокремленого від Патріяршої Канцелярії.

Ото ж, по довгій застанові і підбиранні відповідних осіб з різних пропонованих, Блаженніший Йосиф грамотою з дня 12 квітня 1982 року встановив *Секретаріат Священного Синоду Українських Владик* та іменував Головним секретарем Кир Андрія

Сапеляка з Аргентини, а Діловим секретарем о. д-р Ігоря Мончака, пароха парохії св. Михаїла у Монтреалі в Канаді. Повідомлений про це Римський архиєрей потвердив дня 24 травня 1982 номінацію обох Секретарів Синоду та застеріг собі також на майбутнє потвердження кожночасного вибору чи номінації Секретарів.

Секретаріят почав працювати в Римі від 16 червня 1982 року, під проводом Блаженнішого Йосифа, при постійній співпраці з коадютором ВПреосв. Кир Мирославом Любачівським та при частій консультації з усіма українськими єпископами у західному вільному світі. Згідно з дорученням, першим ділом Секретаріату було приготувати проєкт правильника чи статуту Синоду. Рівночасно з цим опрацьовувано надіслані від Владик проєкти і побажання до наступного Синоду для виготовлення його програми.

За п'ять місяців підготовчих праць, між 16 червня а 11 листопада 1982 року, було 26 багатогодинних сесій Секретаріату. У чотирьох з цих 26 сесій брав особисту участь Блаженніший Йосиф, а у вісьмох ВПреосв. Кир Мирослав Любачівський. В останній сесії, 11 листопада, на якій устійнено програму та намічено дату Синоду, брали участь також оба ВПреосв. митрополити Кир Максим Германюк і Кир Стефан Сулик.

На сесіях Секретаріату більше як половину часу присвячено виготовленню проєкту *Статуту Синоду*. Вже 24 червня 1982 розіслано всім Владикам перший проєкт синодального Статуту. Узгляднюючи прислані завваги і доповнення, Секретаріят виготовив другу редакцію проєкту і розіслав його всім Єпископам дня 30 липня 1982. Тому що даліше приходили завваги Владик, включно аж до сесії з ВПреосв. Митрополитами дня 11 листопада, Секретаріят виготовив третю редакцію і розіслав її Єпископам для 12 листопада 1982. У цілому десять Владик у різний час прислали свої доповнення до проєкту Статуту.

У виготовленні проєкту Статуту Синоду, Секретаріят користувався Декретами II Ватиканського Собору, Загально-церковним правом для Східних Церков, Статутом Української Католицької Конференції з 1962 року, директивами папи Іван-Павла II у листах до Блаженнішого Йосифа з 19 березня 1979 і 5 лютого 1980 відносно Синодів, проєктом Правильника Священного Синоду Єпископів, предленим на Сином 1980 року та іншими джерелами.

Треба однак завважити, що більшість цих матеріалів не відноситься прямо до єпископських Синодів. Канонічне право для Східних Церков так як воно є зібране в декретах папи Пія XII, зокрема «Про східні обряди» і «Про осіб» («Cleri sanctitati») з 1957

року говорить лише про патріархальні, архієпископські, а також митрополічі синоди з участю представників ченців і священників, які збираються рідко, щонайменше раз на двадцять років. Це є те законодавче тіло, яке тепер звичайно називають Собором цілої помісної Церкви. Натомість про Синод самих лише єпископів у цьому законодавстві для Східних Церков взагалі немає мови.

З другого боку, Статуті Української Католицької Конференції з 1962 року відносяться до «конференції», що інституціонально є зовсім щось відмінного від Синодів єпископів. Вкінці папські директиви з листів до Блаженнішого Йосифа це лише дуже загальникові напрямні.

Небагато могло допомогти також порівнювання з практикою інших Східних Церков, бо теперішнє становище Української Католицької Церкви є унікальне. Це вперше в історії якась Східна Католицька Церква має у своїм складі кілька оформлених митрополій, епархій та екзархатів розкинутих по різних континентах; а рівночасно матірну частину Церкви може репрезентувати дуже обмежене число Владик. То ж участь поза-матірних єпископів у патріархальних синодах різних Східних Церков, де репрезентація матірної частини становить подавляючу більшість, представляється зовсім інакше, як у нашій Українській Церкві під сучасну пору.

На Синодах інших помісних Церков поза-матірні єпископи становлять незначну меншість, немов додаток до матірнього єпископського збору, без рішачого впливу на рішення Синоду. Противно є тепер в Українській Церкві, де поза-матірні єпископи становлять на українським Синоді подавляючу більшість. Постає аномалія, що запрошені «агреговані» - «долучені» мали б рішати про цілу Церкву, включно з її матірною частиною. Однак «теперішні виняткові і болючі труднощі, у яких перебуває Українська Католицька Церква у Батьківщині», як писав папа Іван-Павло II у своїм листі з 5 лютого 1980 року, вимагають допущення такої аномалії, застерігаючись при цьому, що синодальна більшість «агрегованих» рішаючи також про матірну частину Церкви не вчинить їй нічого некорисного. У цьому власне полягає ця «надзвичайна влада» (*facoltà straordinaria*), як називає це Римський архиєрей у своїм листі, скликувати єпископів на Синоди, на яких матірну частину репрезентує нечисленна меншість. При складанні проєкту Статуту та при його ухваленні, треба було завжди мати на увазі, що ця нечисельна репрезентація матірної частини Церкви є ядром Синоду, яке осмислює його існування.

Для приготування *програми Синоду*, Секретаріят розподілив

увесь синодальний матеріал, себто рішення і доручення попередніх Синодів та внески й побажання Владик, по Комісіях, беручи до уваги стан і склад Комісій так як вони представлялися по закінченні Синоду 1980 року. Розсилаючи цей матеріал усім єпископам дня 16 липня 1982 року, Секретаріят просив і від багатьох Комісій одержав звіти з дотогочасної їх діяльності та пляни праці на найближчі роки, разом з конкретними пропозиціями на Синод 1983.

Так по пів-річній наполегливій праці Секретаріят належно зібрав матеріал для синодальних нарад і виготовив відповідну програму Синоду.

На закінчення підготовчої праці Секретаріату, папа Іван-Павло II, за старанням Блаженнішого Йосифа, прийняв дня 9 грудня 1982 на приватній аудієнції ВПреоєв. Кир Мирослава Любачівського, як представника Первосарха, та обох Секретарів Синоду. Ціллю аудієнції було одержати благословення Римського архиєрея на скликання Синоду та устійнити остаточно дату його. У висліді узгіднено як найбільш відповідний час наступного Священного Синоду Ієрархії Української Католицької Церкви від 30 січня до 12 лютого 1983 року. Хоч остаточно благословення на скликання Синоду прийшло телефонічно аж 14 січня 1983, а письмом шойно 19 січня 1983 року.

Синод Ієрархії Української Католицької Церкви 1983 року розпочався у неділю 30 січня архиєрейською Службою Божою в соборі Святої Софії в Римі при співучасті всіх Отців Синоду. У часі цієї св. Літургії Блаженніший Йосиф рукоположив нового українського єкзарха для Франції Кир Михайла Гринчишина. Номіновано його на місце хворого Кир Володимира Маланчука, коротко перед цим Синодом з листи кандидатів вибраних на Синоді 1980 року для північної Америки. Саме відкриття Синоду, під кінець цієї Служби Божої попередили молитви призивання благословення Святого Духа на праці Синоду.

Ділові наради почалися наступного дня 31 січня 1983 у цій самій синодальній Ватиканській залі, що два попередні Синоди. Очолював Синод Блаженніший Йосиф, але безпосередньо проводив нарадами ВПреоєв. Кир Мирослав Любачівський. Учасниками Синоду були: Блаженніший Йосиф, ВПреоєв.-і Кир Мирослав Любачівський, Кир Максим Германюк і Кир Стефан Сулик; Преосв.-і Кир Ніль Саварин, Кир Ізидор Борецький, Кир Іван Прашко, Кир Платон Корниляк, Кир Андрій Сапеляк, Кир Августин Горняк, Кир Василь Лостен, Кир Єфрем Кривий, Кир Єронім Химій, Кир Дмитро Ірещук, Кир Іннокентій Лотоцький, Кир Ро-

берт Москаль, Кир Мирон Дацюк і Кир Михайло Гринчишин. Новоіменований тоді Крижевацький владика Кир Славомір Мікловш прибув щойно на заключну авдієнцію у Римського архиєрея дня 12 лютого 1983. Були також покликані на Синод, але не прибули через дуже слабкий стан здоров'я Преосв.-і Кир Йосиф Мартинець, Кир Володимир Маланчук і Кир Йоаким Сегеді. Присутнім на всіх нарад Синоду був також Діловий секретар о. д-р Ігор Мончак, який протоколував усі наради.

На передостанню сесію, у п'ятницю 11 лютого рано, запрошено на Синод ВПреосв. Кир Мирослава Марусина, який як Секретар Конгрегації для Східних Церков не був членом Синоду, для обміну думок у деяких актуальних справах. Попереднього дня пополудні запрошено до залі нарад о. д-р Івана Дацька, щоб доповнив звіт Комісії допомоги Церкві в Україні своєю доповіддю про матеріальну поміч.

Від 31 січня до 11 лютого включно відбулося 17 сесій Синоду. У тому часі проведено сорок ділових годин над синодальним матеріалом об'ємом цілої сотні сторінок машинопису, що його одержали Владики ще перед початком Синоду. П'ять перших сесій присвячено на подрібну дискусію, справлювання і голосування над кожним артикулом Статуту. Дальше прийшли на чергу, згідно з програмою, два реферати та їх обговорювання: про український вклад у працю Єпископського Синоду Вселенської Церкви та про Українську Католицьку Церкву в Україні. Сім наступних сесій зайняли звіти Комісій та обговорювання і прийняття через голосування пропонованих ними рішень чи постанов.

Крім цього переведено ще вибір трьох кандидатів на єпископа Саскатунської єпархії, з яких папа Іван-Павло II іменував у грудні 1983 року нового єпарха Кир Василя Філевича. На Синоді 1983 року вибрано або доповнено Синодальні Комісії, обговорено та виготовлено Звернення Священного Синоду УКЦ до вірних і полагоджено ряд інших ділових справ. У загальному це був найбільший Синод з усіх дотеперішніх, як часом нарад так і об'ємом праці й рішень.

Треба відмітити, що дискусії велися дуже ділово і часто продовжувалися аж до досягнення найбільш можливої однозгідності. Для прийняття кожного артикулу Статуту, кожної точки пропонованих рішень, чи кожної зміни в їх тексті, переводилося голосування. Була їх понад сотня, половина відносилася до Статуту, а половина до рішень і постанов Синоду.

З цієї сотні голосувань, половина пройшла одноголосно; а не було навіть одної п'ятої голосувань, у яких більше як двох Сино-

дальних Отців було б проти, або здержалося від голосування. Так то прийнятий і пропонуваній Римському архиєреєві до одобрення текст Статуту та Рішень і постанов Синоду був справді вислідом однозгідної праці й волі Отців Синоду.

У часі Синоду Секретаріят у порозумінні з Модератором нарад видав чотири пресові комунікати.

Закінчився Синод 1983 року соборним Молебнем у базиліці св. Петра при гробі св. Йосафата в суботу 12 лютого. Зараз потім була спільна авдієнція в Римського архиєрея всіх Отців Синоду, включно з новоіменованим Кир Славомиром Мікловшом, під проводом Блаженнішого Йосифа. У цій авдієнції взяли також участь префект Конгрегації для Східних Церков Кардинал Владислав Рубін і її секретар Кир Мирослав Марусин.

До місяця по закінченні Синоду Секретаріят виготовив протокол, рішення й постанови та текст прийнятого Статуту Синоду, в українському оригіналі та в італійському перекладі. Увесь цей матеріал предложив Блаженніший Йосиф Римському архиєреєві до одобрення.

Найскоріше одержано дещо справлений і одобрений текст «Звернення Владик Священного Синоду Української Католицької Церкви до вірних». Секретаріят Синоду зараз розіслав цей текст усім Синодальним Отцям. Далеко пізніше, бо аж 25 лютого 1984 року, Державний Секретаріят Ватикану повідомив Блаженнішого Первоєрарха Йосифа, що прийнятий на Синоді Статут розглядала комісія знавців і зрадагувала новий текст Статуту. Цей справлений текст одобрив і потвердив Римський архиєрей на пробу на сім років.

Натомість рішення і постанови Синоду одобрено без жодних змін, з одним лиш застереженням, щоб двох перших частин, які відносяться до Української Католицької Церкви в Радянськім Союзі не публікувати. Так то згідно з цим повідомленням Римського престолу з дня 25 лютого 1984 року, всі рішення і постанови Синоду Ієрархії Української Католицької Церкви 1983 року є тепер вповні одобрені та зобов'язуючі, з цим, що дві перші частини залишаються довірочними тільки для Отців Синоду.

о. Борис І. Балик, ЧСВВ

**ДО ІСТОРІЇ НАЙДАВНІШИХ ЦЕРКОВ У ПЕРЕМИШЛІ
(X-XII СТ.)**

(Sac. Dr. BORYS BALYK, OSBM, *Adnotationes de ecclesiis antiquis in civitate Peremyšl, X-XII saec.*).

Дуже вбогі є джерельні матеріали, які відносяться до найдавнішої історії виникнення християнства, а згодом і єпископства у городі племені хорватів над середнім Сяном. Цей город у X ст. виступає під назвою Перемишль. Введення тут християнства в грецькому обряді, але слов'янською мовою, було зумовлене поширенням аж сюди велико-моравської держави, за володіння кн. Святополка (коло 875 р.). За свідоцтвом Костантина Порфірородного, чисельність християнського населення у племені хорватів ще збільшилася через те, що після погрому уграми велико-моравської держави (коло 905 р.), частина втікачів з Моравії знайшла собі прибіжище у краю тих же хорватів.

Після розпаду велико-моравської держави, хорвати над Сяном знайшлися під володінням Русі, чи радше під її протекторатом, як її союзники. Якраз із часів приналежності хорватів до володіння Русі походить знаменна пересторога папи Івана XIII, якою той папа коло 971 р. звертається листом до чеського короля Болеслава I. Папа перестерігає його, щоб на становище празького єпископа призначив духовну особу латинського обряду, а не таку, яка була б «обряду або секти народу Болгарії або Русі, або слов'янської мови».

На підставі цих слів папського листа треба висновувати, що християнство знаходилося вже не лише в Болгарії на такому шаблі ієрархічної організації, що звідти була змога отримати для Праги єпископа в грецько-слов'янським обряді. Подібно і «на Русі» християнство вже існувало і знаходилося на такому ступні розвитку ієрархічної організації, що також і звідси була можливість для Праги отримати висвяченого єпископа в таким же грецько-слов'янським обряді. Якщо візьмемо до уваги, що в столиці Русі — Києві не було ще в тому часі зорганізованого єпископства, то треба його шукати десь в західній частині Русі, ближчій до чеської держави, до якої тоді вже належав Краків, розташований у землі племені над Вислою.

Таким осередком зорганізованого християнства серед Русі, треба визнати город Перемишль над Сяном, як столицю племені хорватів. Початок перемиського єпископства, подібно як і краківського, треба виводити десь коло 899 р., із часів відновлення велико-моравської митрополії, за володіння князя Моймира II. Тоді також і в Перемишлі, як у головному адміністративному осередку племені хорватів, засновано одне з чотирьох єпископств.

Перемиське єпископство, яке виникло за часів велико-моравської держави, існувало далі і тоді, коли від 906 р. аж до 972 р., плем'я хорватів знаходилося під володінням Русі. У 973 р. Перемишль, а одночасно і єпископство, перейшли під володіння Чехії, аж кн. Володимир Великий походом «до ляхів» у 981 р., приєднав його знову до Русі.

Солідну підставу до висновків про зорганізоване християнське життя в Перемишлі в X ст. дають розкопані тут фундаменти двох, чи навіть трьох ротондових церков: на Замковій горі, у її підніжжі та над Сяном. Ці матеріальні об'єкти, хоч зі своєї природи німі, все-таки дають вимовне свідцтво про християнське середовище, в якому вони зродилися як продукти своєї епохи.

Перемиські ротонди щодо своєї архітектурної форми та умов виникнення мають безперечний зв'язок із тогочасними ротондами, яких фундаменти відкопано в Моравії, Чехії та в Краю вислян. Дослідження умов виникнення архітектурної форми, а одночасно географічного положення тогочасних ротонд, дозволить нам краще визначити взаємо-зв'язок і хронологію перемиських ротондових церков.

Все ж таки, щоб проблему хронології про виникнення перемиських ротонд належним способом розв'язати, треба мати на увазі та стежити перебіг політичної залежності, в якій город Перемишль над Сяном знаходився від IX століття, аж до початку XII ст., тобто аж до того часу, коли на перемиському городищі кн. Володар Ростиславич здвигнув величавий храм св. Івана Хрестителя.

Питання про обставини виникнення найдавніших церков у Перемишлі заторкували дослідники минулого — історики та археологи, які цікавилися історією цього города та Перемиської землі. Постараємося висвітлити це нелегке питання про найдавніші перемиські церкви, щоб подати деякі уточнення про час та обставини їхнього виникнення.

1. Ротондова церква на Замковій горі

У висліді розкопів, проведених у 1956-64 рр. у Перемишлі на Замковій горі виявлено тут фундаменти кам'яних будинків: ротондової церкви та чотирикутної будівлі.¹

В західній, найвищій частині узгір'я, на просторі майже одного гектара, було розташоване двоскладне городище, обведене могутніми стародавніми (з IX ст.) валами, дерев'яно-земляної конструкції. Посеред городища, ближче при самих валах, розкопано фундаменти кам'яного будинку, виконаного у формі правильного кола. Це так звана «округла церква», або «ротонда», до якої від східної сторони додано апсиду, збудовану в формі півкола або радше підкови. Діаметр зовнішнього муру нави ротонди має 5,60 м., а діаметр апсиди — майже 4 м. Діаметр цілоти фундаментів обох частин у зовнішнім обрисі має 11,20 м. Як будівельного матеріялу при спорудженні ротонди вжито плиток ломаного пісковикового каменю з місцевих каменоломів. Плитки спювано вапняним розчином.

Щоб пізнати обставини виникнення ротонди, розташованої на перемиськім городищі, розгляньмо дуже важливе питання про архітектурні аналогії, тобто про зразки, за якими її збудовано. Від розв'язки цього питання залежатиме погляд на культурні зв'язки, завдяки яким і в котрому столітті вона виникла.

Дослідники² стверджують, що ротондові церкви, збудовані на північ від Карпат, виникли за взором, прийнятим з Моравії та Чехії. Саме внаслідок приналежности тих теренів до Велико-Моравії, а згодом до Чехії, культурні впливи цих держав знайшли там свій відгук, м.ін. також і в церковній архітектурі. Виявилося це зокрема в будуванні різного типу ротондових церков, які находимо в кількох відмінах, напр, без апсиди, прості чи з конхами в товщині муру, або з одною, двома і чотирма апсидами.

¹ ŽAKI, ANDRZEJ, *Preromańskie palatium i rotunda w Przemyślu*, «Z otchłani wieków», R. XXVIII 1962, s. 128-131; *Słownik Starożytności Słowiańskich*, IV, s. 386-389, «Przemyśl»; KUNYSZ, ANTONI, *Przemyśl w starożytności i wczesnym średniowieczu*, Rzeszów 1966, s. 34-42; «*Sztuka Polska przedromańska i romańska do schyłku XIII w.*», pod. red. WALICKIEGO, MICHAŁA, Warszawa 1963-1968, s. 751; Волинець, О., *Таємниця Замкової гори*, «Наша Культура», Варшава 11-1960, стор. 14-16.

² HAWROT, JERZY, *Problematyka przedromańskich i romańskich rotund bałkańskich, czeskich i polskich...* «Biuletyn Historii Sztuki», R. 24, Nr 3/4, Warszawa 1962, s. 277; CIBULKA, JÓSEF, *Początki chrześcijaństwa na Morawach*, Warszawa 1967, s. 74-76; WITOLD, HENSEL, *U źródeł Polski średniowiecznej*, Wrocław 1974, s. 207: «Будування ротонд завдячуємо впливам або чеським, або моравським, а Моравія покористувалася зразками далматськими».

Перемиські ротонди, що є збудовані на Замковій горі та в її підніжжі, належать до типу ротондових (округлих) церков з одною, видовженою у формі півкола чи підкови апсидою. Такі ротонди є спорудами одного з найпростіших типів пізньоантичного центрального будівництва. Завдяки тому, що зі східного боку такої округлої споруди прибудовано апсиду, сталася вона від IV ст. також і християнською культовою будівлею. Треба додати, що велико-моравське будівництво перейняло передусім з наддунайських країв пізньо-римську провінціяльну будівельну техніку муру. При такій техніці мур ставлено в укладі верстовім, з ломаного каменю.

Так була збудована ротонда, якої фундаменти відкрито під пресвітерією костела св. Михаїла у місцевості Старе Место у Моравії. З решток апсиди слід висновувати, що була вона менша ніж нава. Апсида була заокруглена, але невідомо докладно, чи у формі півкола, чи підкови. Внутрішній діаметр нави становив 7,80 м, а товщина муру фундаментів доходила до 1,10 м. Мур апсиди був трохи тонший. На підставі археологічних розкопків визначається час виникнення вищеназваної ротонди на половину IX ст. У своїм обрисі ціла будівля з видовженою апсидою є дуже подібна до пізніших ротонд, які впродовж X-XIII ст. будовано в Чехії та Моравії.

Отак у городі Леви Градец,³ розташованім 14 км на північ від Праги, чеський князь Боживой вибудував церкву св. Климента. В ході досліджень розкопків, проведених на городищі при нинішнім готично-бароковім костелі св. Климента, відкрито там фрагменти ротонди з півокруглою апсидою. Між дослідниками переважає погляд, що відкрита ротонда походить з часів кн. Боживоя, тобто з другої половини IX ст. (десь з pp. 870-880).

Треба вяснити, що пізніші моравські та чеські ротонди, щодо будівельної техніки різняться від ротонди св. Михаїла у Старім Месті. Тоді як чеські та моравські ротонди мають мури в укладі верстовім, і є будовані з тесаного каменю з формою подібною до цегол, то ротонда св. Михаїла, як і всі велико-моравські будівлі мають мур верстовий з ломаного каменю. В основному така різниця будівельної техніки показує, що ротонди велико-моравські, як уже згадувалось, за своїм взором походять з країв наддунайських.

З Моравії та Чехії поширилася форма будови різного типу ро-

³ *Słownik Star. Słow.*, t. III, s. 50-52, «Levý Hradec».

тонд, також і на країну вислян.⁴ Отак, на зразок ротонди св. Віта на Градчанах у Празі, також і в Кракові на Вавелі, у другій половині X ст., була збудована ротонда під іменем Преч. Діви Марії (згодом від XV ст. названа — св. Фелікса й Адавкта). Її збудовано у формі кола з чотирма півкруглими апсидами, тому цю ротонду окреслюють як «тетраконху». Близько неї знайдено там теж ще одну ротонду — «тетраконху».

Крім того, у Кракові на узгір'ї св. Броніслави в 1965 р. під пізнішим костелом св. Сальватора (Спасителя) відкрито фундаменти невеликої сакральної будівлі, поставленої у формі грецького хреста. Вона була збудована ще в X ст., тому що мабуть коло 1000 р., або і пізніше, на місці її пресвітерії прибудовано до первісного костела недбало виконану з дикого каменю ротонду з апсидою. Під час розкопок відкрито у Кракові фундаменти ще одної ротонди з апсидою під костелом св. Бенедикта на Кремінках. Так, отже, коло 1000 р. (а може ще перед цією датою), знаходилося у Кракові аж дві невеликі (в діаметрі від 4-8 м) ротондові святині-каплиці, кожна з одною видовженою апсидою.⁵

Також у другому вислянському центрі — Вислиці, всередині невеликого городка, що походить з IX ст., знаходимо дві досить великі ротонди, що були споруджені при двох поздовжніх будинках («палацах»), правдоподібно на поч. XI ст. Одна ротонда була без апсиди, але з внутрішніми «конхами», а друга з діаметром майже на 10 м. мала одну апсиду, з проміром на 4 м. Безперечно обидві ротонди не виникли в тому самому часі, однак не відомо, котру збудовано раніше.

Таким способом, за археологічними даними, стверджуємо, що перемиська ротондова церква на Замковій горі, зі своєю архітектурною формою, має подібність з ротондами на Моравії, Чехії та в краю вислян. Щодо хронології, вищеназвані моравські та чеські ротонди виникли ще в IX ст., натомість ротонди краю вислян, у Кракові та Вислиці, є пізніші, з яких найстарша є тетраконхова ротонда Преч. Діви Марії у Кракові (отже десь із другої половини X ст., а всі інші — десь з кінця X або з початку XI століття).

⁴ DOBROWOLSKI, TADEUSZ, *Sztuka Polska od czasów najdawniejszych do ostatnich*. Kraków 1974, s. 25-29; ZAKI, ANDRZEJ, *Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej*. Wrocław 1974, s. 139-142; WARTOŁOWSKA, ZOFIA, *Dzieje Wiślicy w świetle odkryć archeologicznych*. «Zespół badań nad polskim średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej». Sprawozdania 1964-1965. Warszawa 1968, s. 41-43.

⁵ *Monumenta Poloniae Historica*, I, Warszawa 1960, s. 50.

Однак на підставі самих тільки археологічних даних не маємо можливості уточнити хронологічні вагання щодо цих ротонд, вагання, що сягають на ціле століття. Тому немає змоги, на підставі самих археологічних засобів, точно окреслити час виникнення перемиської ротонди, хоч і видно її аналогічну форму поряд із іншими ротондами. Вони становлять історичний контекст перемиської ротонди, збудованої з лупаного каменю, що вказує на її старовинність, тобто десь на половину X ст.

Також і аналіза політичних обставин, в яких знаходилися землі над Сяном, а саме перед тим, поки заволодів ними кн. Володимир Великий, йдучи походом у 981 р. до «ляхів», тобто правильніше проти Чехії, спонукає прийняти виникнення перемиської ротонди, як наслідок впливів велико-моравських чи чеських. Велико-моравська держава за кн. Святополка охоплювала плем'я хорватів, а втім і Перемиську землю. Можливо, що коли 906 р. угри розторожили велико-моравську державу, частина її населення (мабуть м.ін. і будівничі — втікачі з Моравії, з її столиці Старого Места — Велеграду), після страшної катастрофи своєї держави емігрували у край хорватів над Сяном.

Таку власне відомість подає Костантин Порфірородний.⁶ Він оповідає, що угри напали на Моравію, «цілковито її спустошили і заволоділи нею. Частина населення, яка пережила катастрофу, розпорошилася, втікаючи до сусідів: болгарів, хорватів і ін.». Можливо, отже, ремісники, втікаючи з Моравії, в городі хорватів над Сяном збудували подібну ротондову церкву як у Старім Месті. Але і те можливе, що для ротонди в Перемишлі були зразком ротондові церкви в Чехії, напр. У Лівім Градці, у зв'язку з тим, що Перемишль, після смерти кн. Святослава Ігоровича, десь у рр. 972-981, належав до Чехії. В такому разі перемиську ротонду на Замковій горі будували чеські ремісники десь у сімдесятих роках X ст.

Для вияснення архітектурного походження перемиської ротонди треба ще коротко відповісти на питання, чи ротонди, які існували у Великопольщі, а саме в Острові Ледницькім і Гечі, служили зразком для будівничих перемиської? В Острові Ледницькім,^{6а} до східної стіни поздовжнього мурованого будинку прилягала округла каплиця, з діаметром 11м., яка містила в собі форму рівнораменного хреста. В середині кола ротонди, від східної сторони, знаходилася мала внутрішня вівтарна апсида. Ротондову ка-

⁶ ŁOMNICKI, JERZY, *Ostrów Lednicki. Pomnik Historii Narodu Polskiego*, 1968, s. 16-22.

^{6а} *Monumenta Poloniae Historica*, I, Warszawa 1960, s. 50.

плищу в Острові Ледніцькім збудовано десь під кінець X, або на початку XI ст.

Також на городищі в Гечу розкопано фундаменти камінної чотирикутної будівлі, до якої прилягали фундаменти ротонди у формі зарисованого правильного кола, з діаметром 11 м. Будівлю почато ставити десь з початком XI ст. (тобто за кн. Болеслава Хороброго чи Мешка II), але не скінчено, правдоподібно внаслідок наїзду чеського князя Бретислава в 1039 р.

Гідне уваги те, що ротонди в Острові Ледніцькім і Гечу, у своїй конструкції, зовсім не мають доданих зовнішніх апсид. З огляду на це своїм типом вони в основному різняться від ротонди в Перемишлі, яка посідає апсиду у формі підкови. Крім того треба прийняти, що ротонди в Острові Ледніцькім і в Гечу, не виникли під впливом моравської або чеської архітектури, але їх генезу належить виводити з ротондової каплиці при обширнім палаці Карла Великого в Аахен.⁷ Послідовно, треба висновувати, що ротондова одноапсидна церква на Замковій горі в Перемишлі не виникла за зразком, чи в залежності від вищезгаданих ротонд у Великопольщі, лише під впливом архітектури моравської чи чеської.⁸

Перемиська ротонда на Замковій горі, подібно як найстарша ротонда в Кракові на Вавелі, правдоподібно мала ім'я Преч. Діви Марії.

2. Прямокутна будівля при ротонді на Замковій горі в Перемишлі

Ротондова церква на Замковій горі в Перемишлі прилягає безпосередньо до мурів поздовжньої чотирикутної будівлі, якої фундаменти одночасно також розкопано. Довжина чотирикутного будинку, разом з прибудовою, є 34,20 м, а ширина — близько 15,20 м. Мури цієї великої будівлі, за грубістю мають 165-240 сантиметрів, є виконані з місцевого вапнистого пісковика, з якого плитки є необроблені. Плитки є кладені звичайно рівними верствами на вапнянім розчині з невеликою кількістю піску.

⁷ HAWROT, J., *op. cit.*, s. 277.

⁸ Також ЯРЕМА, В., в своїй розвідці, мені недоступній, стверджує, що «деякі явища в давньо-галицькій архітектурі (особливо ротонди окресленого типу), найбільш природно в'язати з великоморавськими традиціями». Пор. ИСАЕВИЧ, Я.Д., «Горды Червенские» и Перемышльская Земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами» (конец IX, начало XI в.), «Исследования по ист. слав. и балж. народов», Москва, 1972, с. 116, зам. 38; на стор. 119, зам. 55, стверджує, що перемиська «ротонда з кінця X, початку XI ст.», має «прямі аналогії на землях, які входили у велико-моравську державу і підлягали впливам Чехії».

Будівля, яку окреслюють «палацом», від північно-західного боку, є несиметрично дочеплена до головної нави ротондової церкви. Такий брак симетричного розпланування чотирикутної будівлі відносно ротондової церкви, підказує здогад,⁹ що найперше почато ставити тільки саму ротонду, а пізніше добудовано до неї чотирикутну будівлю.

Для кращого пізнання генетичних зв'язків і часу постання та призначення чотирикутної будівлі на перемиськім узгір'ї, розгляньмо подібні чотирикутні будівлі та комплекси, які в тому періоді виступають у Моравії та Мало- і Великопольщі.

Отак у Моравії, в Микульчицях,¹⁰ у найвище положеній частині городу, в сусідстві базилики, поставлено просторий прямокутний будинок, правдоподібно княжий палац. Мав він довжини 26 м, а ширини близько 9 м. Також у Кракові,¹¹ у північно-західній частині узгір'я на Вавелі, розкопано рештки мурів майже квадратної будівлі з вимірами 5,30х5,20 м. Цей квадратний будинок збудовано в тому ж часі, коли і вавельську ротонду Преч. Діви Марії, десь перед 1000 р. Однак ще не вирішено питання щодо первісного призначення цього квадратного будинку, а саме, чи був він княжою резиденцією, чи єпископською, або може монастирем.

Натомість у Вислиці,¹² посеред невеликого городка (з IX ст.), знаходимо аж два поздовжні будинки, які неначе двома крилами охоплюють від півночі та сходу просторе подвір'я. Один має 28 м довжини, і майже 10 м ширини. При нім стояла ротонда з чотирма конхами. Другий будинок є довгий близько на 26 м., і широкий на 12 м. Цей другий будинок має при собі ротондову церкву з навою, яка в діаметрі мала майже 10 м., та з видовженою апсидою, що безпосередньо прилягала до палацового будинку. Натомість, як ми бачили, перемиський палац безпосередньо прилягає до нави ротондової церкви.

Палацові будинки у Вислиці виникли десь під кінець X, або з початком XI ст., бо в цім (XI) столітті, як видно з археологічних слідів на поверхні подвір'я, палаци були тоді в ужитку. Існування двох палаців з ротондами вказує, що користувалися ними два одно-

⁹ ŻAKI, A., *Preromańskie palatium*, s. 129: «Obserwacja styku obu budowli nasuwa przypuszczenie, że najpierw zaczęto wznosić samą tylko rotundę».

¹⁰ CIBULKA, J., *op. cit.*, s. 70-73.

¹¹ DOBROWOLSKI, T., *Sztuka Polska*, s. 25, 33.

¹² WARTOŁOWSKA, Z., *Dzieje Wiślicy*, s. 41-43; ŻAKI, A., *Archeologia Małopolski*, s. 142-144.

часні осередки влади: княжої (чи королівської) та церковної установи (може єпископа?).

Також в Острові Ледніцькім, городі біля Гнезна у Великопольщі, десь під кінець X, або на початку XI ст., споруджено кам'яну прямокутну будівлю, сполучену з округлою святинею, збудованою на зразок грецького хреста. Прямокутний будинок мав довжини 31,6 м, а ширини — 14,25 м. Був він знищений у 1038-39 р., під час наїзду чеського князя Бретислава та внаслідок місцевої поганської реакції.

Деякі дослідники кажуть, що цей будинок це — княжий палац з каплицею-ротондою, збудований на зразок палацу Карла Великого в Аахен. Однак на підставі віднайдених останнім часом подробиць, треба висунути здогад,¹³ що чотирикутна будівля в першій своїй частині, становила розбудоване продовження ротондової святині і належала до її культового складу. А дальша частина квадратної будівлі, вимірами 12x12 м., становила житлове приміщення для монахів. Так, отже, аналіза складного просторового укладу чотирикутної будівлі з ротондовою святинею, а також цвинтарі, що поблизу неї знаходяться, вказують, що це не був палац князя чи вельможі, лише монастир з ротондовою святинею.

Також і на городищі в Гечу розкопано кам'яні фундаменти будівлі, яка складалася з прямокутного будинку та правильної ротондової святині без апсиди. Будівлю почато ставити в часах князя Болеслава Хороброго або Мешка II, але її не скінчено, мабуть унаслідок наїзду чеського князя Бретислава в 1039 р. План і виміри будівлі в Гечу вказують, що взірцем для неї був архітектурний комплекс з Острова Ледницького. Із-за цієї подібності треба висновувати, що нескінчена будівля в Гечу мала також служити мешканням для монахів.

Порівнюючи чотирикутну будівлю (довжини 34 м.) на Замковій горі в Перемишлі з такими ж будинками в Микульчицях на Моравії (довжиною 24 м.), на Вавелі у Кракові (5 м.), у Вислиці (біля 30 м.), в Острові Ледніцькім і Гечу (коло 31 м.), стверджуємо, що довжиною вони значно між собою різняться. Будинки в Микульчицях і на краківській Вавелі стоять окремо, без церков, а в Перемишлі, Вислиці, Острові Ледніцькім і Гечу — разом із ротондовими церквами.

Якщо йдеться про генезу і залежність архітектурних форм пере-

¹³Łomnicki, J., *Ostrów Lednicki*, s. 20.

миського комплексу на Замковій горі (ротонди та чотирикутного будинку) від вищезгаданих будівельних об'єктів, треба ствердити, що будівлі з Острова Ледніцького, а тим менше нескінчені будівлі з Геча, не служили зразком при спорудженні перемиських об'єктів. Такий висновок робимо на підставі новіших досліджень, за якими прямокутний будинок в Острові Ледніцькім, що органічно сполучений з ротондовою святинєю, яка не мала апсиди, був культовим і монастирським приміщенням, а не адміністративним світським будинком. Архітектурний тип ротонди з Острова Ледніцького виводився із Західної Німеччини,¹⁴ а не з Чехії, та є самотнім у Велико- і Малопольщі і ніде більше не подибується.

Тому робимо висновок, що подібно, як ротондова церква на перемиськім Замку належить до типу моравських або чеських ротонд, так на Моравії, в Микульчицях, треба шукати зразка при будові перемиського поздовжнього прямокутного будинку. У Микульчицях прямокутний будинок стояв окремо від ротонд. Є підстава здогадуватися, як уже вище сказано, що також і в Перемишлі найперше було вибудовано саму ротонду, а згодом додано до неї поздовжній будинок. Тим більше, що пригород у Перемишлі мав дуже обмежений простір. Разом ціле городище охоплювало тільки один гектар, а вали городища висипано на самім краю узгір'я. Тому-то поздовжню будівлю, із-за браку місця, дочеплено до ротондової церкви.

Розглядаючи архітектурні моделі перемиської поздовжньої будівлі, та знаходячи їх у велико-моравській архітектурі, треба прийняти, що перемиська будівля виникла десь тоді, коли Перемишль був під культурним і політичним впливом Моравії, а згодом Чехії, а саме — десь з початком або у другій половині X ст. Щоправда, два чотирикутні будинки, розкопані у Вислиці, як типові для своєї доби, є дуже подібні до перемиського, але, здається, перемиський був збудований раніше (десь у другій половині X ст.), чим вислицькі об'єкти.

Щодо призначення, якому служила перемиська поздовжня будівля, можемо зробити деякі здогади. Найперше насувається пи-

¹⁴ LALIK, TADEUSZ, *Sztuka a społeczeństwo*, w «Polska pierwszych Piastów. Państwo, Społeczeństwo Kultura», pod red. MANTEUFLA, TADEUSZA, Warszawa 1970, s. 277: «Rezydencje z rotundami, których pozostałości spotykamy w kręgu polańskim (Ostrów, Giecz) genetycznie wywodziły się z obszernego pałacu Karola Wielkiego w Akwizgranie, posiadającego znaną o kaplicę założeniu centralnym». ROZPEDOWSKI, JERZY, *Ze studiów nad pałacami w Polsce*, «Biuletyn Hist. Sztuki», R. 24, Nr 3/4, Warszawa 1962, s. 245.

тання, чи був це княжий терем-палац, чи може єпископська резиденція з монастирем? Треба взяти до уваги, що світське монументальне кам'яне будівництво в тому часі належало до рідкості. А притім, в основному, палацові будівлі-мешкання знаходилися в деякій віддалі від самої святині, як це і видно на прикладі найвеличчішого палацу в Західній Європі, цісарського палацу в Аахен.¹⁵ На такій підставі треба прийняти, що у Вислиці, з двох чотирикутних будинків, той, при якому окремо стояла ротонда, належав до світського достойника, а другий, сполучений з ротондою, — до духовного достойника, або був це монастир.

Якщо б прийняти, що перемиський прямокутний будинок був поставлений як терем-палац князя племені хорватів, то насувається питання, чому цей палац був аж такий довгий (34 м.), тобто довший на 9 м., від княжого палацу в Микульчицях, одної зі столиць Велико-Моравської держави? А також, якщо в Перемишлі мав би це бути палац для князя, то чому найперше вибудовано не його, а ротондову церкву?

Такі питання, на які годі знайти ясну відповідь, підказують думку, що в перемиських поздовжнім будинку, з огляду на велику довжину, треба доглянути мешкання-резиденції не лише хорватського князя, але також і єпископа, разом із монастирем. Може були там сполучені два будинки? Бо власне, гідне те уваги, що у Вислиці знаходилися аж два прямокутні будинки, мабуть призначені: один для князя, а другий — для духовного достойника.

Вже вище робили ми висновок, що від часів Велико-Моравської держави в X ст. існувало в Перемишлі єпископство, залежне від болгарського архієпископа чи патріярха. Папська булля, коло 971 р., перестерігала чеського князя Болеслава, щоб на празького єпископа не покликував особи, що була б «обряду або секти народу Болгарії чи Русі, або слов'янської мови». Тому що в Києві, столиці Русі, не було тоді зорганізованого єпископства, то його треба шукати деінде «на Русі», а саме в тій її частині, яка пізніше, «по Буг і Стрий», була залежною від Чехії. А це якраз вказує на Перемишль, де у головнім городі Перемиської землі, належить прийняти існування єпископства грецько-слов'янського обряду.

Таким способом принагідна згадка в папським документі і розкопані фундаменти перемиської ротондової церкви та поздовжнього будинку, гармонійно доповнюють наші відомості про хронологію виникнення будівельних об'єктів на Замковій горі в Перемишлі.

¹⁵ Łomnicki, J., *op. cit.*, s. 21-22.

3. Ротонда під Замковою горою

В підземеллях теперішньої катедральної базилики латинського обряду в Перемишлі, під її пресвітерією, у липні 1961 р. відкрито муровані фундаменти давньої ротондової святині.¹⁶ Діаметр цієї ротонди має 12,80 м., а її півокруглої апсиди — 7,60 м. Так, отже, в цілому має вона майже 20 м. довжини, і є майже два рази більша від тієї ротонди, що стояла на Замковім узгір'ї. Притім привертають до себе увагу мури ротонди, відкритої під катедральною базиликою. Товщина мурів її нави становила 200 см., а апсиди — 180 см. Дуже товсті стіни її мурів дають підставу думати, що була ця будівля високою і мала оборонний характер.

Мури ротонди є зроблені з надзвичайно великих, правильно і дуже старанно тесаних каменів. Але камені не були мальовані чи поліхромовані, як це здогадуються деякі історики.¹⁷

Як побачимо з дальших досліджень, церква біля Замкової гори в XIV ст. мала ім'я св. Миколая.

Однак не посідаємо ніяких джерельних, ані археологічних відомостей, за допомогою яких можна б було точніше встановити час, коли цю ротондову церкву вибудовано. Тому між істориками натрапляємо на розбіжні погляди щодо часу її будови. Розглядаючи її архітектурну форму, із-за досить високої техніки її мурів, зроблених з тесаного каменю, датують її на X ст. або на середину чи кінець XII ст.¹⁸

Якщо йдеться про архітектурну форму перемиської ротонди під Замковою горою, то типи таких ротонд, взагалі в Чехії та Польщі, появляються та існують від X аж до XIII ст. Але характерна це річ, що в дещо ближчій сусідстві від Перемишля — в Кракові та Ви-

¹⁶ KUNYSZ, ANTONI, FRAZIK, JÓZEF, *Badania archeologiczne na terenie Przemysła w r. 1961*. «Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego za r. 1961», Rzeszów 1961, s. 6-7; ks. ATAMAN, JULIAN, *Odkrycie archeologiczne w podziemiach bazyliki katedralnej przemyskiej*. «Kronika Diecezji Przemyskiej», wrzesień-październik 1961, zesz. 9-10, s. 138-142; FRAZIK JÓZEF TOMASZ, *Relikty rotundy pod prezbiterium katedry przemyskiej w świetle dotychczasowych badań*, «Biuletyn Hist. Sztuki», Warszawa 1962, nr 2, ss. 222-223; ВОЛИНЕЦЬ, О., *Фундаменти на фундаментах*, «Наша Культура», Варшава 1-1962, ст. 10.

¹⁷ FRAZIK JÓZEF TOMASZ, *Technika muru rotundy na placu katedralnym w Przemyslu i uwagi z tym związane*. «Czasopismo Techniczne», R. 67, Kraków listopad 1962, Nr 9, s. 29: «polichromowane ciosy należałoby... wiązać raczej z rotundą».

¹⁸ ВОЛИНЕЦЬ, О., *цит. тв.*, ст. 10, на X століття; FRAZIK, J.T., *Technika muru*, s. 33: «najwcześniej na około połowę wieku XII»; DOBROWOLSKI T., *Sztuka Polska*, s. 29: «plany rotund... 7... pod katedrą w Przemyslu, ok. 1200»; ŻAKI, A., *Archeologia Małopolski*, s. 536, wykaz 7; «Przedromańskie budowle Małopolski», зовсім не згадує про ротонду в Перемишлі під Замком.

слиці, лише в XI ст., а не пізніше, натрапляємо округлі святині — ротонди. Тому-то є підстави прийняти за певне, що також і в Перемишлі друга ротонда під Замковою горою, постала в XI ст.

Одночасно стверджуємо цілковиту ідентичність архітектурної форми обох ротонд у Перемишлі: тієї на Замковій горі з X ст. і цієї, що є у її підніжжі, а яку окреслюємо іменем св. Миколая. Отож факт такої самої архітектурної форми вказує не лише на те, що ротонда з Замкової гори служила за зразок для будівничого при ставленні ротонди св. Миколая. Вказує також і на те, що одна перед другою виникла в незначнім проміжку часу. Обидві бо виводяться з тієї самої архітектурної форми будівництва, яку застосовувано в даному середовищі і в тому самому періоді часу. Довший бо період часу (а тим більше, коли б він тривав, напр., ціле століття), звичайно, викликає зміну стилю архітектурних форм. В конкретнім, отже, випадку, з ідентичного стилю обох ротонд, доходимо до висновку, що молодша ротонда у підніжжі Замкової гори, була збудована найпізніше в першій половині XI ст. При мурах згаданої ротонди знайдено кераміку з X ст., і дерев'яні конструкції будівель з того ж часу.

Досконаліша техніка виконання мурів з тесаного каменю свідчить не менш переконливо, що ця ротонда у підніжжі Замкової гори була збудована пізніше від тієї ротондової церкви, яка знаходилася між валами на старовиннім городищі. Якщо приймаємо, що ротонда на Замковій горі постала у другій половині X ст., то ротонда у її підніжжі була збудована десь з початком XI ст.

Треба вяснити, що сама технічна досконалість мурів цієї ротонди, не стає однак перешкодою, щоб її виникнення поставити якраз у XI ст., а не пізніше, напр., аж у XII ст. Такий погляд про її виникнення в XI ст. спираємо на тому факті, що в 1965 р., в Кракові, на узгір'ї св. Бронислави, відкрито під пізнішим костелом св. Спаса (Сальватора) рештки невеликої сакральної будівлі, спорудженої на зразок грецького хреста з півокруглою апсидою, але з дуже старанно тесаних каменів.¹⁹ Тому що над фундаментами цієї будівлі знаходимо ще рештки двох інших передроманських об'єктів, дату виникнення згаданої округлої будівлі в Кракові, треба пересунути десь на кінець X ст. Також і цей третій костел, збудований в XI ст. на фундаментах розібраної ротонди, є виконаний зі старанно фугованих тесаних каменів.

¹⁹ DOBROWOLSKI, T., *Sztuka Polska*, s. 27-28.

Таким способом доходимо до висновку, що час будови мурів ротонди під Замковою горою в Перемишлі, із-за старанно тесаних її каменів, може бути близький до часу виникнення сакральної будівлі під костелом Сальватора в Кракові, тобто збудованої десь на початку XI ст. При визначуванні та встановлюванні часу будови ротонди з-під Замкової гори, у зв'язку з тесаними каменями, вжитими до ставлення її мурів, належить також узяти до уваги безперечно дуже високу техніку тесаних каменів, з яких на початку XII ст., збудовано в Перемишлі катедральний собор св. Івана Хрестителя на Замковій горі. Менша технічна досконалість у виконанні тесаних каменів у цієї ротонди, в порівнянні з каменями мурів катедрального собору, дає підставу встановити час її виникнення перед будовою цього собору, тобто десь на першу половину XI ст.

Також і положення ротондової церкви під Замковою горою у Перемишлі, у дуже близькій (коло 300 м.) віддалі від значно більшого храму, збудованого на городищі з поч. XII ст. кн. Володарем Ростиславичем, вказувало б, що ротонда була раніше збудована аніж цей храм. Потреба мати величнішу святиню від ротонди, безсумнівно становила спонуку до будови катедрального собору на Замковій горі.

Тим більше, що в XI ст. Перемишль був великим містом. Його велич і могутність відзначає польський літописець Ян Длугош,²⁰ коли оповідає про його облогу в 1071 р. (чи може в 1069 р.) польським королем Болеславом II Сміливим. «Було це місто в тому часі могутне і великою кількістю своїх громадян і захожих, і всякою зброєю забезпечене». А частина міста сягала аж на «чисті поля». Король Болеслав, оволодівши фортецею, «мури, вежі й інші місця Перемиського городу, облогою ослаблені або знищені», наказує «ще більше зміцнити та відбудувати».

З вищенаведених слів літописця Длугоша, треба додуматися, що в XI ст. Перемишль був місто «могутне», «вельми численне», розбудоване та зміцнене «мурами і баштами». За такими відомостями є підстава сформулювати собі загальний образ міста в тому часі, та доглянути, що там крім невеличкої мурованої ротондової церкви на городовім узгір'ї, знаходилося ще більше храмів для «дуже численних» русинів. Тому приймаємо, що під Замковою горою існувала напевно вже тоді друга мурована ротонда св. Мико-

²⁰ DLUGOSII JOANNIS..., *Historiae Poloniae*. t. I, libri I-IV, Cracoviae 1873, p. 340. – Пор. менш докладний переклад відносного місця: Голубець Микола, *Перемишль*, Львів 1928, ст. 34.

лая, яка із-за своїх сильних і широких мурів була заборолом і захищала мешканців міста перед нападами ворогів.

Про те, що ротонда у підніжжі Замкової гори була колись катедральною церквою, треба догадуватися зі слів перемиського латинського єпископа Ерика Вінзен, що у 1384 р. перейняв її як церкву св. Миколая від «схизматиків». Єп. Ерик у статуті капітули, заснованої ним у 1390 р., висловлюється про цю святиню, що перед його прибуттям до Перемишля, була вона «позбавлена всякої чести й гідности катедральної церкви» («omni decentia et honore dignitatis ecclesiae cathedralis destitutam».²¹ В цих його словах, щоправда неясних, належить доглянути такий зміст, що перед приходом Ерика до Перемишля *перестала* вона бути, але колись все-таки *була* катедральною святинею. А причиною, із-за якої вона перестала бути катедральною святинею, правдоподібно, було те, що коло 1119 р., кн. Володар Ростиславич вибудував новий і більший храм на Замковім узгір'ї.

Правдоподібно вже в XI ст. приділено церкві св. Миколая «п'ять двориків під Замком», так званих «Микулинче».²² Згадується про них у привілею короля Володислава Ягайла, виданім у 1407 р. Знаменним є саме те, що «Микулинче» тоді входило в склад владичих дібр. А це також вказує, що колись ротонда св. Миколая була катедральною церквою.

4. Чи існувала в Перемишлі ще третя ротонда?

В 1920 р. під Замковою горою в Перемишлі «випадково натраплено на фундаменти круглої (ротондової) церкви, навколо якої був цвинтар, де знайдено в гробах хрести-енколпіони з XI-XIII в.»²³

Археологічна знахідка над Сяном годиться з відомостями, які про Перемишль з XI ст. передав нам літописець Ян Длугош. Було це місто «могутнє», «вельми численне щодо своїх громадян і захожих» (купців), а частина міста сягала аж у «чисте поле».

Отак, зі значно пізнішого часу, а саме з XVII ст. відомо, що в Перемишлі, під Замковою горою «на Підзамчі», над рікою Сяном,

²¹ *Akta Gr. i Ziem.*, VIII, s. 30.

²² *Там же*, VII, с. 50.

²³ Волинець, О., *цит. тв.*, с. 10. Автор статті (О. Цинкаловський) у розмові зі мною (17.XII.1975) не міг пригадати собі джерельних вказівок, на підставі яких він висловив вищенаведене твердження. Однак гадаю, що він підсвідомо покористувався якимсь археологічним звідомленням з 1920 р., або з наступних років і тому питання залишаю відкритим.

існувала церква св. архангела Михаїла.²⁴ Її цвинтар підмивала вода Сяну. Можливо, що ця церква св. Михаїла, була, власне, тією, якої фундаменти віднайдено в 1920 р. Але справа вимагає дальших нових археологічних та історичних досліджень, чи дійсно це фундаменти середньовічної ротонди.

5. Собор св. Івана Хрестителя на Замковій горі

Політичне та економічне значення міста Перемишля ще більше зросло під кінець XI ст., коли він дістався в уділі династії Ростиславичів. Передусім, коли кн. Володар Ростиславич у 1094 р. сів на княжому престолі, Перемишль став головною столицею між іншими княжими столами: Звенигородом, Галичем і Теребовлею.

Символом розквіту християнської культури в Перемишлі, за часів кн. Володаря, був величавий катедральний собор, що його він збудував на середині замкового подвір'я. Руїни мурів, чи радше сліди фундаментів цієї святині розкопано²⁵ в рр. 1959-1964. План її мурів показує, що розміром мала вона 18x22,5 м. Була це, отже, церква середньої величини, але все-таки майже два рази більша від ротонди на Замковій горі. Будівлю поставлено у формі чотирикутника з трьома апсидами. Внутрі була вона тринавна, з чотирьома колонами, на яких спочивав центральний корпус, піднесений циліндрично понад склепіння та закінчений куполою.

Стіни церкви вимурувано з тесаних каменів, споюваних вапняним розчином з домішкою піску. Долівку в цілій будівлі, або принаймні в середній її частині, зроблено з плоских каменів пісковика, прокладених у формі кола, через що створювано неначе рід мозаїки.

Історик Ян Длугош²⁶ називає церкву, збудовану кн. Володарем, «прекрасним твором» («*pulcherrimo opere*»), й окрасою Перемишля. Як належить думати про цей великий подив та захоплення літописця Длугоша, катедральною церквою в Перемишлі, вона відзначалася не лише зовнішньою величавою архітектурою, але також у цілості, щодо внутрішнього улаштування, була вона «прекрасним твором». Знамениту оздобу святині становила поліхромія

²⁴ ДОБРЯНСКИЙ, А., *Ист. еп.*, стор. 38-39.

²⁵ ŻAKI ANDRZEJ, *Przemyska cerkiew księcia Wołodara w świetle źródeł pisanych i archeologicznych*. «Polska Akademia Nauk, Oddział w Krakowie. Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych», t. XII/I, styczeń-czerwiec 1963. Kraków 1969, s. 47-49; TENZE, *Archeologia Małopolski: wczesnośredniowiecznej*, s. 153-156, план і реконструкція церкви кн. Володаря, с. 172; ВОЛИНЕЦЬ, О., *цум. мв.*, с. 10.

²⁶ DŁUGOSZ, JOANNIS, *op. cit.*, t. IV, lib. XI-XII, p. 149.

— кольорові візантійські малюнки на стінах, на червоному, золотому та зеленкувато-блакитному тлі, а також мистецькі різьби. Різьбарська орнаментика становить інтегральну частину всякої архітектурної споруди, якої зовнішні та внутрішні стіни були обложені тесаними кам'яними плитами.²⁷

Маючи на увазі вищеописані риси Володаревої святині в Перемишлі, належить її зарахувати до витвору «галицької архітектурної школи», згідно з якою були побудовані тогочасні церкви в Галичі. «Галицька архітектурна школа», чи «візантійсько-руська», полягала «у вдалій сполучі східного, візантійського і західного романського стилю в одну гармонійну цілість; тому-то галицькі церкви не були ані чисто романські, ані чисто візантійські: візантійськими були вони в пляні, але мали на своїх стінах виконану в романському стилі різьбу й інші архітектурні елементи».

За свідченням літописця Длугоша «церкву св. Івана» (Хрестителя) «заснував» («fundaverat»), тобто її будову виконав власним коштом, кн. Володар Ростиславич. Будову її, згідно з переказом, закінчив він правдоподібно в 1119 р.

Якщо йдеться про назву церкви, що її вибудував кн. Володар, за словами літописця Длугоша, мала вона імення (Різдва) св. Івана Хрестителя. З такою назвою знаходимо згадку про неї також і в документах з XIV ст. Але правдоподібно ця назва «св. Івана Хрестителя» первісно належала до ротонди у підніжжі Замкової гори. Щойно після вибудування кн. Володарем катедральної церкви на цій горі, дано їй, як гіднішій, імення св. Івана Хрестителя, а ротонду під Замком названо іменем св. Миколая. Так треба здогадуватися на такій підставі, що перемиський єпископ Ерик Вінзен у 1384 р., відібравши від православних русинів церкву св. Миколая, перемінив її на катедральний костел латинського обряду, під іменням Преч. Діви Марії та св. Івана Хрестителя.²⁸ Видається, єп. Ерик тому надав такі назви відібраній церкві, бо первісно іменем Преч. Д. Марії була названа найстарша ротонда на Замковій горі, а імення св. Івана Хрестителя надав він відібраній ротонді під Замковою горою, бо, мабуть, приймав він погляд, що колись вона була катедральною церквою і так іменувалася.

Про тісніший зв'язок церкви св. Миколая з катедральною церк-

²⁷ PELEŃSKI JÓZEF, *Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej. Na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych*. Kraków 1914, s. 142-143; ПАСТЕРНАК ЯРОСЛАВ, *Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження 1850-1943*, Краків-Львів 1944, с. 118.

²⁸ *Akta Gr. i Ziem.*, VIII, s. 30.

вою св. Івана Хрестителя кидає трохи світла згадка в статуті єп. Інокентія Винницького, наданім у 1687 р. для перемиського крилосу.²⁹ Статут наказує, щоб усі катедральні священики, як прелати, так і їхні помічники «соборні» пресвітери, в окреслених днях з'їжджалися обов'язково до перемиської катедрі. Два рази в році: на празник Різдва св. Івана Хрестителя (24 червня) патрона катедрі, та в день св. Миколая чудотворця (6 грудня), мають усі крилошани прибувати для відправлення в ній урочистого богослуження. Невиправдана їх відсутність у цих днях є під загрозою навіть утрати їхніх крилошанських становищ.

Як би треба догадуватися, статут не впроваджує нових днів для прибування крилошан на торжества до катедрі, але санкціонує з давен-давня введений звичай. Безперечно звичай у перемиських крилошан, прибувати на день св. Миколая до катедральної церкви св. Івана Хрестителя, своїм походженням в'яжеється з існуванням старинної церкви св. Миколая під Замковою горою.

Але більше того, обов'язок крилошан прибувати на богослуження до своєї катедрі св. Івана Хрестителя у день св. Миколая, вказував би і на те, що таке їх зобов'язання виникло раніше, аніж засновано катедральну церкву св. Івана Хрестителя та установлено при ній крилос. Іншими словами, це вказує, що найперше існував крилос при тій церкві, що в XIV ст. мала ім'я св. Миколая, і відтак перенесено той же крилос до іншої катедральної церкви св. Івана Хрестителя.

Зі змісту слів літописця Длугоша, що кн. Володар «заснував» («fundaverat») «церкву св. Івана» в Перемишлі, належить зробити висновок, що він також і «наділив» її маєтками, але не знаємо докладніше якими. Якщо приймемо, що перемиське єпископство було засноване вже в X ст., правдоподібно при церкві Преч. Діви Марії на Замковій горі, то напевно вже тоді посідало воно якесь майно. Тому треба здогадуватися, що кн. Володар збільшив катедральні маєтки церкви св. Івана Хрестителя, але не знати точніше, що він їй дав, бо список земельних маєтків перемиського єпископства маємо щойно з 1407 р.³⁰

²⁹ Там же, I, с. 91.

³⁰ Там же, VII, с. 50.

6. Питання про гріб князя Володаря Ростиславича

Кн. Володар Ростиславич помер 19 березня 1124 р. За свідощвом літописця Длугоша, «поховано його в Перемишлі в церкві св. Івана, яку сам заснував». Постає питання про те, в котрому місці в перемиській катедральній церкві спочило тіло кн. Володаря: чи в середині катедри (в головній, чи бічній наві), чи в її притворі?

Здається, що в середньовіччі справу хоронення небіжчиків у церквах трохи інакше практиковано на латинському Заході та на грецькому Сході. На підставі постанови синоду в Майнці (Могунції) 813 р. визнано таке правило,³¹ що середина церкви, як місце хоронення небіжчиків, була призначена тільки для видатних осіб, високоуроджених та для духовенства. Таким чином в самій середині познанської катедри було збудовано два мавзолеї для Мешка I і Болеслава Хороброго.³² Їхні монументальні гробниці виступали понад кам'яну долівку і були видні для всіх. Натомість посполитих людей ховали в прибудовах, які прилягали до церков, як у присінках і притворах, а також, і то переважно, на цвинтарях, розташованих біля або довкруги церков.

Інакше було на грецькому Сході.³³ Виразні вказівки щодо хоронення небіжчиків маємо в грецькому «Зводі Божих і святих правил». Учений Балсамон († 1169) дав там на поставлене йому питання про хоронення мерців, таку відповідь: «не вільно хоронити нікого в церкві, коли там лежать мощі мученика». Згідно з таким правилом виник на Русі звичай, що в XII ст. небіжчиків не вільно було хоронити в середині церкви, а тільки в притворі, який не вважали частиною церкви, а лише прибудовою до церкви. Пізніше улаштовувано з бічних притворів церков навіть малі церковці, «паракліси», для відправи заупокійних богослужб.

Тому оповідання літописця Дітмара Мерзебурзького³⁴ (з 1018 р.) про те, що кн. Володимира Великого поховали в церкві св. Климентія «поряд з його жінкою» Анною, а «їхні саркофаги стояли видні на середині святині», треба правдоподібно так розуміти, що вони були поховані в одному з бічних притворів Десятинної церкви, де була церковця — паракліс — присвячена св. Климентові.

Так само похоронено кня. Ярослава Осмомисла, що помер у

³¹ CIBULKA, J., *Początki chrześcijaństwa na Morawach*, s. 72.

³² HENSEL, W., *U źródeł Polski średniow.*, s. 238-239.

³³ ПАСТЕРНАК, Я., *Смагій Галич*, с. 134-135.

³⁴ *Mon. Pol. Hist.*, I, p. 311.

Галичі 1187 р. Там його похоронено в катедральній церкві Успення Пресв. Богородиці, по самій середині фронтального західного її притвору, як це і показали археологічні розкопки.³⁵

Вслід за вищенаведеними історичними вказівками треба розуміти відомість, подану літописцем Длугошем, що кн. Володаря «поховано в Перемишлі в церкві св. Івана». Згідно, отже, зі звичаєм, правдоподібно поховано його в притворі цієї святині, можливо у добудованій церковці-«параклісі», де відправлялися заупокійні богослуження. Археологічні розкопки, щоправда, не віднайшли слідів мурів притворів катедральної церкви, бо, зрештою, археологічні дослідження не були закінчені. Але з відомості, яку подав історик Ян Длугош, що в 1412 р. з катедри викинено тіла небіжчиків-русинів (про що буде далі мова), треба зробити висновок, що в перемиській катедрі знаходилося особне місце, де хоронено видатних небіжчиків-русинів.

Багато світла про спосіб похоронення кн. Володаря кидає віднайдена труна кн. Ярослава Осмомисла у фронтівім західнім притворі галицької катедри. Тіло кн. Ярослава було покладено у кам'янім саркофазі, викутім з одного бльока каменю-вапняка, з такого самого матеріалу, з якого були тесані камені надземних стін галицького собору. Саркофаг мав 207 см. довжини, 65 см. висоти і 72 см. ширини. Грубість стін саркофагу має 14-16 см. Саркофаг був прикритий грубою плитою, без різьблених прикрас у формі сплющеного дашка. Як показують розкопки, саркофаг був під дерев'яною підлогою.

Правдоподібно таким більш-менш способом похоронено також і тіло кн. Володаря в перемиській катедральній церкві св. Івана Хрестителя. Тіло його покладено в кам'яний саркофаг, зроблений з вапнякового моноліту. Саркофаг накрито гробовою плитою, правдоподібно тією самою плитою, що була знайдена в підземеллі латинської катедри, і зберігалася до наших часів.³⁶ На плиті була уміщена різьба-барельєф, яка зображувала князя в «боярськім кол-

³⁵ PASTERNAK JAROSŁAW, *Katedra Halicka w Krylosie*, «Biuletyn Historii Sztuki i Kultury», R. VI, nr I, Marzec 1938, Warszawa, s. 63.

³⁶ *Katalog wystawy archeologicznej i etnograficznej we Lwowie 1885*, nr. 171; *Słownik Geogr. Królestwa Polskiego*, t. IX, Warszawa 1888, s. 165, «Przemyśl». У приготуванні вистави брав участь видатний історик Ісидор Шараневич. Тому висловлене в каталозі твердження про надгробну плиту, що це «найправдоподібніше пам'ятник одного з руських князів, Володаря, і походить безсумнівно (niezawodnie) з XII ст.» треба прийняти як гідний уваги погляд цього історика. За довідкою, даною мені дня 9.V.1975 р., істориком кс. Д-ром Юліяном Атаманом, надгробна плита не збереглася у збірці Дієцезіяльного Музею в Перемишлі.

паку». Про виконання надгробної плити-пам'ятника правдоподібно подбав син Володаря кн. Ростислав, який по батькові володів Перемишлем, а помер десь коло 1130 р. Або, можливо, казав зробити надгробну плиту молодший син Володаря, Володимирко, що після смерті брата Ростислава княжив у Перемишлі і аж в 1141 р. переніс столицю своєї княжої держави до Галича.

З цієї обставини, що надгробна плита саркофагу була різьблена, належить догадуватися, що вона була видима для тих, хто входив до притвору катедральної церкви, а накритий плитою саркофаг не був надто глибоко схований у підземеллі, лише виставив понад кам'яну долівку притвора.

Домовина з тілом кн. Володаря пролежала у катедрі св. Івана Хрестителя три століття. Під кінець жовтня 1412 р. польський король Володислав Ягайло, відібравши катедру від перемиського владика, віддав її на власність перемиському єпископові латинського обряду Матвієві. Притім латинники пересвячуючи та пристосовуючи цю величаву святиню для своїх богослужень, «найперше викинули та вигребли з гробів тіла і тлінні останки (покійних) русинів» («eiectis et extumulatis primum Ruthenorum cadaveribus et cineribus»). Висновок з цього тексту хроніки Яна Длугоша:³⁷ викинено тіла з «катедральної церкви», тобто з того її місця, де хоронено видатніших церковних і світських достойників, а саме — з притвора — «параклісу» при катедрі.

Правдоподібно саме тоді в 1412 р. викинено з саркофагу прах кн. Володаря. Під час цього не-християнського акту, мабуть, разом із кам'яним саркофагом була ушкоджена і зломлена надгробна плита, якою, правдоподібно, знову накрито зроблений отвір у долівці притвора. Пізніше ушкоджену плиту перенесено до підземелля латинської катедрі. На археологічній виставі, що відбулася у Львові у вересні 1885 р., показано також надгробну плиту кн. Володаря. Плита була не лише переламана на двос, але була дуже ушкоджена, бо бракувало їй частини з ногами князя.

Можливо, що під долівкою Володаревого собору, та в його притворі, знаходяться ще інші гроби перемиських єпископів і видатніших бояр, але в'яснення цього питання можуть дати дальші, якщо будуть здійснені, археологічні розкопки у підземеллях Володаревого собору.³⁸

³⁷ DŁUGOSI, J., *Historiae Poloniae*, t. IV, lib. XI-XII, p. 149.

³⁸ ŻAKI A., *Archeologia Małopolski wczesnośr.*, s. 156.

7. Кінцеві висновки

Фрагментарні відомості, археологічні та джерельні, про церкви в Перемишлі, які існували в X-XII століттях, дозволяють нам створити собі приблизний погляд передусім на високий розвиток архітектурного церковного мистецтва. Але одночасно розкривається нам вид на глибоко вкорінене тут християнство у грецькому обряді. Вже від X ст. було тут зорганізоване єпископство, яке провадило християнське душпастирювання серед місцевого руського населення. Осідком єпископської влади, тобто катедрою, стала найперше ротондова церква Преч. Діви Марії, що стояла між валами перемиського городища, а потім — церква св. Миколая під замковою горю. Церкви ці збудовані на зразок моравських ротонд. І, врешті, катедрою став величавий собор св. Івана Хрестителя, збудований на цій горі у візантійсько-галицькій стилі кн. Володарем Ростиславичем на початку XII ст. Сприятливі умови для великого розвитку церковної архітектури в Перемишлі давала та обставина, що тут містився осідок, не лише єпископської, але також і княжої влади, чи то серед племені надсянських хорватів, чи як центр княжої держави за династії Ростиславичів, а головню за кн. Володаря Ростиславича.

ВИБРАНІ ПИТАННЯ
(ANALECTA)

ПРОМОВА КАРДИНАЛА ПЕТРА ПАЛЯЦІНІ
В ЧЕСТЬ ПАТРІЯРХА ЙОСИФА
З НАГОДИ 20-ЛІТТЯ ЙОГО ПЕРЕБУВАННЯ НА ВОЛІ *
(Рим 8 лютого 1983)

Ми зібралися тут, щоб вшанувати людину, Верховного Архiepіскопа, Кардинала, який, крім цього, що пережив і вчинив своїм героїчним життям, став також символом того, що може вчинити Христова благодать і любов до Нього в обличчі будьякої форми гноблення, навіть найжорстокішого.

17 лютого сповниться 91 років від дня, коли Кард. Йосиф Сліпий побачив денне світло в селі Заздрість у 1892 р. А 22 лютого мине 18 років від коли він увійшов у Священну Колегію (Кардиналів) у 1965 р. Між цими датами розвинулася драма життя, що належить до найбільше героїчних і повних терпінь, а яке мало тільки одну ціль: вірність Христові, навіть під час томлячого й болючого походу на Голготу.

Життя Й. Еміменції Кард. Сліпого (його правдиве прізвище є Коберницький-Дичковський) можна поділити на 4 періоди: приготування, пастирської діяльності, переслідування та визволення. Сьогодні ми тут, щоб відзначити 20 років від його визволення; щоб пригадати той 9 день лютого, коли Архiepіскоп Сліпий, звільнений з в'язниці завдяки запобігливій, витривалій, батьківській інтервенції Папи Івана XXIII перед російським урядом, прибув до Риму серед подиву всіх тих, що бачили в ньому найновішого послідовника свідчення Павла, Апостола народів, ув'язненого за Христа.

Саме в періоді підготування цього правдивого свідка євангелії, в найбільш автентичній формі хреста-терпіння, він старався розвинути свій ум, якого природні дари й благодать збагатили його душу: глибоке християнське родинне виховання, шире бажання віддатися священничому покликанню та улюбленим студіям. Ось він зайнятий студіями гімназійними, філософічними, богословськими — спершу у Львові, опісля в Інсбруці в Австрії; ось він священник (27 серпня 1917 р.); ось абсолювент богословії в Інсбруці (1918); ось габілітований для університетського навчання, завжди в Інсбруці

* Кардинал Петро Паляціні є Префектом Конгрегації для Справ Святих.

(1920); він стає «магістер агрегатус» у Римі після вислухання курсів на університетах Григоріянському й Анджелікум та в Папському Східному Інституті.

Наступає період діяльності. Священик Сліпий вертається в 1922 р. до Львова: там він — професор богослов'я в Семінарії, основник та редактор богословських журналів, ректор Семінарії, ректор Богословської Академії, голова Богословського Наукового Товариства, автор різних богословських публікацій та творів з ділянок богослов'я, філософії, літургії, історії, права, мистецтва; одночасно дуже діяльний у душпастирській праці.

Ось він титулярний архієпископ Серри і коадютор з правом наслідства (25 листопада 1939) у Львові; стає митрополитом у цьому осідку 1 листопада 1944 р. Приходить найважчий період довгої проби хреста. Дня 11 квітня 1945 р. його арештують і засуджують на 8 років в'язниці та примусових робіт, що їх провів у різних таборах на Сибірі, в Полярії, Азії та Мордовії.

У 1953 р. він знов засуджений на заслання на Сибір на неозначений час. Третій раз засуджений у 1957 р. на 7 років ув'язнення та примусових робіт, і ще четвертий раз засуджують його в 1962 р. до найважчої в'язниці в Мордовії. Звідтам — несподіване визволення в 1963 р.

Переходячи періоди героїчного й повного муки життя Кард. Сліпого, приходиться поставити питання, чому людям, хоч усі вони брати, чому їм так важко жити разом, розмовляти, любити? Чому їм заборонено вірити? Напевно не можуть пояснити тих проблем ні романтична лірика поетів, ні химерні розмови світських гуманістів. Тільки, приймаючи Христа, можна зрозуміти, чому треба цього терпіння, що приносить спасення. «Якщо переслідували мене, переслідуватимуть і вас» (Ів. 15,20).

Розум, освітлений вірою, знає богословські причини Божого діяння таким саме способом, і розуміє, що одинокою ціллю життя, справді гідною людини, — це любити Бога і виконувати Його волю у забутих саванах (лісостепах), у шпитальному ліжку, в жалюгідній самоті в'язниці чи серед містичної тиші монастиря.

Все таки ми призадумуємося і почуваємося розбитими.

Християнин терпить на вид катаклізмів історії. Чому існує оцей заплутаний вузол людських вчинків? Чому така доля, що веде народи до нещастя, до людських м'ясорубок, до концентраційних таборів, до модерного ясиру, до макабричного хороводу кістяків? Чому інтереси расові, комерційні, інтереси панування, помилкових ідеологій так стрясають народами, немов рука велетня перевертає пішаків на величезній шахівниці?

Від помилок стародавнього невільництва, від страхіть Джингіс-Хана до турецьких погромів, до переселень народів, до масового винищування, до антисемітизму, до антикатолицизму — що за жалюгідний лет виконує історія своїми чорними крилами!

Але чому воно мусить так бути? Яке значення має комуністична імперія? Яка трагічна доля кидає народи й одиниці в руки диктаторів? Наслідники Сталіна, Мао-Це-Тунга, Фідель Ка-

стро — що ще принесуть вони людству? А яка інша доля садистичним і жорстоким рухом веде до загибелі стільки невинних істот і дозволяє тріюмфувати деспотам? Який плян, проект, на якому мають бути представлені політичні дії, пакти, союзи, міжнародні рішення, що залишаються мертвою буквою, коли йде про оборону людських прав перед можновладцями?

Різні політики, розвій держав, націй, народів; зміна режимів, новий вигляд географічних мап, що приходять кілька разів у кожному столітті — все це, здається, діється зовсім автономним способом, чисто людським, відірваним від впливу чи від директиви «Ласки» або від Божої волі: люди, виглядає, стаються абсолютними суддями, ніким не контрольованими.

Видається, що амбіція, егоїзм, жадоба влади панують без спротиву. Це турбуюча дійсність. Історія зі своїми абсурдними катаклізмами розплутується, так виглядає, перед обличчям Христа, що видається немов байдужим та добровільно безсильним. Богословію історії оплачують цінною монетою віри. А віру, не рідко, мучеництвом. Та навіть і богослови зі своїми томами творів не можуть нам сказати багато, коли близький розпач дух питається про «причину» тієї таємничої та жадливої «історії».

Тільки Євангелія може нам дещо сказати, тільки Святий може нам відітінити недослідні Божі пляни. Філософ вносить плутанину своїми теоріями; поет засмучує нас своїми сльозами; тільки Святий викликає в нас довір'я, бо в ньому знаходимо терпіння і зарозом радість віри в Бога, що нас любить крізь заслону численних та заплутаних явищ історії.

Християнин відчуває абсолютну конечність станути коло Христа, коло Його терня, Його крові, Його хреста. Приклад Кард. Сліпого навчає цього. Навчає з катедри, з книжок, з проповідальниці і з в'язниці. Кард. Сліпий мав у терпінні вигляд того, що не терпить. Або краще, він сприйняв терпіння, як нормальний факт, річ, що належала до нього, свою річ. Відокремлений від світу він не нарікав на самоті, серед болю, серед браку всього, навіть браку потіхи від людського слова. Одначе ідеал «Хай прийде царство Твоє» — був, не зважаючи на все, поштовхом для його дії та силою в його терпіння. Що це є в'язниця, невдача в очах людей? Ніщо. Те, що важне, це залишиться завдяки Божій ласці, у випрямленій поставі перед очима Отця.

Мати Божа була його світлом і потіхою. Він боронив її в переслідуванні; врятував її ікони. Невіруючі його часу горланили люто, як іконоклясти давніх часів. Він любив Богородицю дуже глибоко, був її сміливим лицарем, мужнім, незмученим. Ніщо в житті — серед терпінь — не було для нього солодше від любови до Богородиці.

Його найбільша таємниця це життя молитви. І скільки то може нам сказати його життя молитви!, нам священикам, що займаємося спасенням світу. Без молитви і життя в благодаті не можемо рішуче нічого зробити, ні для цього, ні для того світу. Архiepіскоп Сліпий не переставав ніколи повторяти під час свого внутрішнього та

зовнішнього терпіння: Життя молитви! Життя молитви! Він молився устами, фізичним болем, головно під час тих 20 років, без нарікання. Він молився серед духовного болю, завжди. Якщо молитва є шляхотністю наміру, бажанням прийняти Божу волю, а Боже царство одинокою ціллю кожної боротьби, тоді напевно ув'язнений архієпископ молився без перестанку.

Я скінчив говорити про нього. Моя промова була напевно скучна, як промова того, що не жив на висоті героїзму того, про кого говорити. Та коли вже кінчаю мої слова, мені впливає з серця така молитва:

«Будь прославлений, Господи, за Кардинала Сліпого, який, як брат вогонь (*), освічує нас вночі, вогонь, що приємний, і твердий, і сильний.

Будь прославлений, Господи, за Твого вірного слугу, Кард. Сліпого, який, як сестра вода, був дуже гідний, і покірний, і цінний.

Будь прославлений, Господи, за героїзм цього довгого і повного терпіння життя, бо Твоя є хвала, слава і честь, о Всевишній, о Всемогучий, о добрий Господи!»

(Переклад зладив проф. Б. Лончина)

*Bohoslovia 47 (1983)
p. 98-102*

**ПРОМОВА ЛЬОРІСА ФРАНЧЕСКА КАПОВІЛЛЯ,
АРХИЄПІСКОПА ЛЬОРЕТО, З НАГОДИ 20-ЛІТТЯ
ПРИЇЗДУ БЛАЖЕННІШОГО ДО ІТАЛІЇ**

(Рим, 8 лютого 1983 р.)

Ваше Блаженство, Отче Кардинале Йосифе, достойний Батьку й Пастирю, непереможний провіднику величезного стада! Двадцять років тому єпископський осідок Наслідника Петра-Рим прийняв Вас, поворотця з несправедливого відокремлення; прийняв Вас з бо-язливою скромністю, як цього вимагала Ваша особа, що перетерпіла неописані, довгі досвідчення, і як, крім цього, наказували делікатні обставини, які дозволили на подорож з далеких берегів Москви до берегів Тибру.

На доручення Державного Секретаріату, видане в порозумінні із Конгрегацією для Східних Церков, я — разом з монс. Іджінно Кардинале — прибув до міста Орте, віддаленого 84 км від Риму, в суботу 9 лютого 1963 р., щоб привітати Вас і сказати Вам, що Іван

(*) Промовець уживає у цих порівняннях висловів взятих з «Гімну сотворіння» св. Франческа з Ассізі (1182-1226). Цей святий, це перший великий ліричний поет в історії італійської літератури. Він називає вогонь «братом», а воду «сестрою».

XXIII жде на Вас з відкритими раменами. Під час чекання на поїзд, начальник стації та нечисленні приявні ледве чи знали, що особистий секретар Папи жде на приятеля, який, прибуваючи з дуже далеко, бажав оминати галасу залізничної станції Терміні.

Ви висіли з «Альпен Експрес» о год. 22,15 в товаристві монс. І. Віллебрандса, секретаря Секретаріату за Єдність Християн. Ваше Блаженство видалися мені відразу шляхетним та достойним у поставі, суворим та лагідним, зажуреним, але не пригнобленим, а на Вашому обличчі я побачив очима поета-вигнанця Тараса Шевченка відбитку родючої та чарівної України:

*Між горами старий Дніпро,
Неначе в молоці дитина,
Красується, любується
На всю Україну,
А понад ним зеленіють
Широкої села... (І виріс я на чужині, 1848)*

Опівночі просунув я під двері папської спальні короткий звіт, про який знаєте, в якому я натякнув на Вашу коротку задержку в Венеції, щоб помолитися на гробі євангелиста Марка та Нікопейської Мадонни. Наступного дня, в неділю 10 лютого, в річницю смерті Папи Ратті, Іван XXIII у залі Климента, поблагословивши угольний камінь під льомбардську семінарію на Есквіліні, і поклавши свій підпис на декреті про започаткування справи беатифікації кард. Андреа Карльо Феррарі, у приявності Медиолянського Архиепископа Джованні Баттіста Монтіні, натякнув спокійно, без наголосу про Ваш приїзд до Італії, вкладаючи цю подію, як було його звичаєм, між нитки виснуті Провидінням, яких він не почувався в праві розривати:

«Пій XI був батьком мого єпископату. Він висвятив мене на єпископа в (церкві) Сан Карльо аль Корсо, тут у Римі, і скерував мене опісля на дорогу на Схід, в основному для апостольського служіння, а спогад про добрі овочі якої я часто люблю згадувати з приємністю. Саме звідтам, із Східної Європи, прийшла до мене вчора зворушлива потіха, за яку покійно дякую Господеві, як за щось, що в Божих промислах може приготувати для Церкви та для чесних душ новий порив щирої віри та мирного й добродійного апостоляту. Не турбуймо тих таємних намірів, до співпраці в яких Бог кличе всіх, збираючи нитки тканини, яку виконується за допомогою його ласки та скорої служби невинних душ, душ лагідних та щедрих. Ви читаете в моєму серці зворушення та ніжність хвилини, і дозволите залишити інші вияви почуттів, яким я б радо віддався» (ДМС V, стор. 123).

Того самого вечора, о год. 18,30, відбулася авдієнція в Папи, в його приватному апартаменті, куди Ви прибули в товаристві кардиналів Амлето Джованні Чіконяні та Густава Тести, архиепископа Анджельо Делль'Аква та монсіньорів Кардінале й Віллебрандса. Папа вийшов, щоб стрінити Вас аж на поріг дому і, коли він простягав до Вас руки, Найдостойніший Князю, Ви впали

навколiшки i пробували за всяку цiну поцiлувати стопи Його Свято-сти. Фотографiя цiєї незабутньої хвилини, недоступна для непокликаних цiкавих осiб, задокументовує цей спонтанний вiдрух i надає йому нiжного кольору. Це була Церква Катакомб, що падала на колiна перед Христовим Намiсником: Церква свiдчення, а не слiв; Церква iсторiї, а не хронiки, що скоро проминає.

Ще стоючи навколiшках, Ви вимовили слова, якi подати до вiдома я не просив дозволу, слова випечатанi вогнем у моїй пам'ятi, слова, що виявили палку вiру, тривку єднiсть з Римським Апостольським Престолом, рiшучiсть жити й щедро вiддаватися для Вашого Народу, зiбраного чудесним способом в одне, у Батькiвщинi та дiяспорi.

Пiсля обiймiв, Папа запровадив Вас до каплицi, щоб вiдмовити «Величає душа моя» бiля Найсвятiших Тайн i перед прекрасним образом Святої Родини Школи Веронезе. Пiсля того розмова тривала 80 хвилин. Якраз тодi подарували Ви Ивановi XXIII географiчну мапу, на якiй знаки оливцем, зробленi Папою та його коментар показують вибухи Вашого ностальгiчного та глибокого почуття: «Серце є ближче того, хто бiльше вiддалений; молитва летить i шукає тих, якi найбільше потребують знати, що про них пам'ятають, iх розумiють i iх оцiнюють»...

При кiнцi авдiєнцiї, у приявностi тих, що прийшли, а якi не нарiкали, що ждали довго, Папа дав Вам кiлька дарункiв, м.і. свiй портрет з дедикацiєю, яка включає його побажання, його надiю, його молитву за Вас, за всiх страдникiв ради iмени Христа та вiрностi Католицькiй Церквi, i за всiх переслiдуваних; за тих, що належать до iнших релiгiйних груп, яких справедливо захищуємо до наших братiв i приятелiв; «Щаслива година, коли Исус кличе вiд слiз до душевної радостi» (Насл. Хр., II, 8).

Достойний Кардинале, Отче i Пастирю! Яка честь для мене могли зберiгати в скринi мого духа золоту легенду про Вашу особу разом з iменами духовних та свiтських осiб, людей з Курiї та держави, культури й суспiльних зв'язкiв, якi зацiкавилися Вами, подивляючи Вашу чисту совiсть, радiючи з того, що бачать Вас вкiнцi бiля Вселенського Архиєрея пiд час папських вiдправ i щоденної богослужби; вони знають, що Ви вирвалися вiд певної смерти за допомогою багатьох чинникiв, про якi iсторiя видасть свiй справедливий та вичерпний осуд, вiдтягаючи цей епiзод з числа полiтичних наладнювань чи гор.

Емiненце, Ваше освободження — не менше як i похорон дуже улюбленого кард. Степинаца (початок зв'язкiв з Федерацiєю Югославських Республiк), чи вiдвiдини кард. Кенiга у героїчного кард. Мiндсентi, чи приявнiсть на Соборi церковних достойникiв середньої та сiдної Європи, чи впливова й авторитативна акцiя кардинала Вишинського й Берана, чи щось iнше, про що не було б тепер вказаним пiдносити заслону стриманостi — Ваше освободження є вписане мiж визначнi релiгiйнi подiї i характеризується своїми евангельськими та душпастирськими рацiями.

I не буде зле хоч раз признати цьому чи тому противниковi

Церкви почесний титул за співпрацю, без жодних передумов, у гуманітарній акції. Признання могло б виходити з Іванової засади, яку підкреслив кард. Касаролі, «свідок із слуху», під склепіннями св. Петра: «Церква має багато ворогів, але вона не є ворогом нікому». Те, що людина, в'язень мильної ідеології та апарату, що її обумовлює, піддається надхненню, яке приходить з неба, є нормальним явищем. Бог не опускає нікого!

Рим, спільна мати усіх, є, Блаженніший, Вашою батьківщиною. Ви не є і ніколи не були за тих 20 років змученим та огірченим вигнанцем. Ви — член пресвитеріату Папи та його співробітник, Ви — ієрарх-предсідник Українського Синоду. Більше ніж символом, Ви є дійсністю.

Україна є всюди там, де б'ється серце й звучать голоси її дітей: всюди, де розказують її історію, де передають її релігійну віру та її гуманістичну культуру.

Хто дивиться на Вас, що — з огляду на вік, мудрість та страждання, прийняті з вірою — є біблійним патріархом, поділяє похвальне слово, що ним Павло VI наділив Вас 18 листопада 1963 р., коли ствердив, що Ви «Вашою витривалістю навчаєте, як треба визнавати наше прив'язання до Христа, навіть у найтрудніших обставинах». А, надаючи Вам кардинальську гідність — вже признану Вам Папою Іваном, який «ін пекторе» забрав це до гробу, як це виявив Вам кард. Теста — Павло VI повторив похвалу і побільшив її, він, що під час давньої стрічі з Митр. Андреем «навчився дечого про життя, історію та аспірації українського народу, і тому мав в своєму серці окремі причини для любови до нього»: «Я хотів дати публічний вислів цієї любови — заявив він 26 лютого 1965 р., звертаючися до Ваших земляків — публічний вислів, що відноситься до Кардинала-Митрополита за великі заслуги, що їх Церква зберігає як свій скарб, а який уже записаний в її найкращу історію: терпіння, геройство, вірність, що їх цей світлий достойник показав для Христової віри».

Ось, Еміненціє, я той скромний священик, який одного холодного зимового вечора теплим серцем привітав Вас у Орте. Я привітав у Вас доброго представника живої спільноти, талановитого народу, багатогранної традиції, і я приобіцяв собі самому скористати з таких незвичайних умовин, щоб краще зрозуміти Церкву в її суті, в її історичному втіленні, в її сьгоднішніх вимогах, в її місійних та екуменічних виявах, у її службі благовистування, катехизації та милосердя. Від того вечора Україна ввійшла мені в серце і в мої очі та дозволяє мені — для звеличання її дітей, у їх честь і захощення — на іншу цитату з Шевченка:

*«Дивися, дитино, оце козаки!»
Ніби мені каже: — «На всій Україні
Високі могили. Дивися дитино:
Усі ті могили — усі отакі:
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго. Оце воля спить.»*

Лягла вона славно, лягла вона вкупі
 З нами — козаками. Бачиш, як лежить!
 Неначе сповита!... Тут пана немає:
 Усі ми однако на волі жили,
 Усі ми однако за волю лягли,
 Усі ми і встанем, та Бог його знає,
 Коли-то те буде. Дивися ж, дитино,
 Та добре дивися! А я розкажу,
 За що Україна наша стала гинуть,
 За що й я між ними в могилі лежу.
 Ти ж людям розкажеш, як виростеш, сину.
 Слухай же, дитино!...»

(Буває в неволі іноді згадаю, 1950)

Ваше Блаженство! Кілька днів тому один новий кардинал розказав мені, що вислав був до Росії одного свого священника для студійних цілей, і залишив там його кілька місяців. Після повороту запитався його: «Скажи мені своє перше враження про цю величезну країну». Священик відповів: «Росія є повна Бога». Не диво. Він же ж є справді ткачем історії, Він є початком та остаточним кінцем, Він є бажанням народів, Він є залюбленим шукачем своїх сотворінь.

Як не дякувати чоловікам та жінкам, які — не переможені сильним ще поганством, завжди зухвалим теоретичним та практичним матеріалізмом, пожаданням матеріальних дібр та влади — засвідчують християнську віру в усіх країнах світу і спонукують власних братів до пригадування, а часто й помагають їм навернутися?

Найдостойніший Отче! Ви й багато Ваших земляків, яким мусимо бути вдячні за те, що спонукали нас ходити дорогою «віднови в вірі» і винайти в любові новий порядок людських зв'язків, «оснований на правді, побудований на справедливості, одушевлений і оживлений любов'ю, вкладений у свободу» (Енцикліка Івана XXIII «Мир на землі») — Ви належите до «роду тих хоробрих мужів, через яких звершилося спасення в Ізраїлі» (1 Мак., 5,62).

(Переклад зладив проф. Б. Лончина)

Bohoslovia 47 (1983)
 p. 102-107

1963 - 9 febbraio 1983

VENT'ANNI DALL'ARRIVO A ROMA
 DEL METROPOLITA JOSYF SLIPYJ

(Discorso dell'arciv. Loris Francesco Capovilla Delegato Pontificio Lauretano)

Eminenze, Eccellenze, Confratelli, Sorelle e Fratelli,
 tutti amici carissimi!

Sono intimidito ed emozionato. Per meglio disporrmi a questo singo-

lare convito e dominare timidezza ed emozione, sono sceso poco fa nelle Grotte Vaticane.

Presso la Confessione di Pietro ho rinnovato il mio atto di fede, recitando il *Credo*, in comunione con Sua Santità Giovanni Paolo II; poi ho pregato accanto alle tombe dei papi della mia vita, da Benedetto XV a Paolo VI.

Vostra Beatitudine, signor cardinale Josyf Slipyj, venerabile padre e pastore, invito condottiero di immenso gregge, onore a voi!

Vent'anni domani, Roma, sede episcopale del Successore di Pietro, accolse voi, reduce da ingiusta segregazione; vi accolse con trepida discrezione, come richiedeva la vostra persona, sottoposta ad inenarrabili e prolungate prove; come suggerivano, inoltre, le delicate circostanze che avevano consentito l'itinerario dalle lontane sponde della Mosca alle rive del Tevere.

A seguito di disposizioni della Segreteria di Stato, prese in accordo con la Congregazione per le Chiese Orientali, io venni, assieme a mgr Iginio Cardinale, a darvi il benvenuto ad Orte, ad ottantaquattro chilometri dall'Urbe, la notte di sabato 9 febbraio 1963, e a dirvi che Giovanni XXIII vi aspettava a braccia aperte.

Durante l'attesa del treno, il Capostazione ed alcuni pochi curiosi seppero, appena, che il segretario particolare del Papa attendeva un amico, il quale, venendo, da molto lontano, desiderava evitare il frastuono di Stazione Termini.

Scendeste dall'«Alpen Express» alle 22,15, accompagnato da mgr Jean Willebrands, segretario del Segretariato per l'Unione dei cristiani.

Vostra Beatitudine mi apparve subito nobile e solenne nel portamento, fiero e mite, afflitto ma non accasciato; e sul vostro volto, con gli occhi dell'esule poeta Taràs Sevčenko, vidi il riflesso dell'Ucraina feconda e fascinosa:

*Il nostro vecchio Dnipro
steso fra le colline,
sembra un bambino nella cuna.
Esso attraversa tutta la nostra terra,
e tutta l'accarezza
specchiando i suoi villaggi bianchi
i suoi verdi giardini.¹*

A mezzanotte infilai sotto la porta della camera del Papa il sommario resoconto a voi noto, in cui accennavo anche alla vostra rapida sosta veneziana, per una preghiera all'altare dell'evangelista Marco e della Madonna Nicopeja.

Il giorno dopo, domenica 10 febbraio, anniversario della morte di papa Ratti, Giovanni XXIII, nella Sala Clementina, data la benedizione alla prima pietra del Seminario Lombardo sull'Esquilino, e apposta la firma sul decreto di introduzione della causa di beatificazione del card. Andrea Carlo Ferrari, presente l'arcivescovo di Milano Giovanni Battista

¹ *Ucraina* di Taràs Sevčenko, in «Lirica Universale», Ed. Sansoni 1953.

sta Montini, accennò sommessamente, senza enfasi, al vostro arrivo in Italia, collocando l'episodio, come era a lui familiare, tra il filo ordito dalla Provvidenza, che egli non si sentiva in diritto di spezzare:

«Pio XI fu il padre del mio episcopato. Egli mi fece consacrare vescovo a San Carlo al Corso, qui in Roma, e volse poi i miei passi sulle vie dell'Oriente, per un servizio essenzialmente apostolico di cui amo gustare sovente il ricordo dei buoni frutti. Giusto di là, dall'oriente d'Europa, mi è venuta ieri sera una toccante consolazione, di cui ringrazio umilmente il Signore, come di qualcosa che, nei segreti divini, può preparare alla Chiesa e alle anime rette nuovo slancio di fede sincera e di apostolato pacifico e benefico. Non turbiamo il disegno misterioso cui Iddio chiama tutti a cooperare, radunando i fili di una tessitura, che si compie con la grazia sua e con il servizio pronto delle anime innocenti, delle anime miti e generose. Voi leggete nel cuor mio la commozione e la tenerezza del momento e mi dispensate da altre effusioni cui pur amerei abbandonarmi».²

La sera stessa alle 18,30 ebbe luogo l'udienza papale, all'appartamento privato, dove giungete accompagnato dai cardinali Amleto Giovanni Cicognani e Gustavo Testa, dal sostituto arcivescovo Angelo Dell'Acqua, dai monsignori Cardinale e Willebrands. Il Papa venne ad incontrarvi fin sulla soglia di casa, e mentre egli vi protendeva le braccia, voi, Eminentissimo Principe, vi gettaste in ginocchio e voleste ad ogni costo baciare i piedi di Sua Santità.

La fotografia di quel momento ineffabile, sottratta ad inopportuna curiosità, documenta il gesto spontaneo e lo colorisce soavemente.

Era la Chiesa delle catacombe che si prostrava davanti al Vicario di Cristo: la Chiesa della testimonianza, non delle parole; la Chiesa della storia, non della cronaca che fugge veloce.

Ancora in ginocchio, pronunciate parole, che non ho chiesto il permesso di rivelare, stampate a fuoco nella mia memoria, esprimenti ardente fede, infrangibile comunione con la Sede Apostolica Romana, determinazione a vivere e a prodigarvi per il vostro Popolo, coadunato prodigiosamente *in unum*, in Patria e nella diaspora.

Dopo l'abbraccio, il Papa vi condusse in Cappella a recitare il *Magnificat*, accanto al Sacramento e dinanzi allo splendido quadro della Sacra Famiglia, di scuola del Veronese. Seguì il colloquio di ottanta minuti. Fu allora che regalaste a Giovanni XXIII una carta geografica dell'Euro-Asia, sulla quale i segni a matita impressi dal Papa e il suo commento lasciano indovinare le effusioni della vostra sensibilità nostalgica e generosa: «Il cuore è più vicino a chi è geograficamente più lontano; la preghiera corre a cercare quelli che maggiormente han bisogno di sapersi ricordati, compresi ed apprezzati...».

Al termine dell'udienza, alla presenza degli accompagnatori, che non si rammaricarono d'aver atteso a lungo, il Papa vi diede alcuni doni, tra l'altro un suo ritratto con la dedica, che racchiude il suo auspicio, la sua speranza, la sua supplicazione per voi, per tutti i tribolati a causa del

² DMC, V, p. 123.

nome di Cristo e della fedeltà alla Chiesa cattolica, e per tutti i perseguitati, appartenenti ad altre aree religiose, giustamente annoverati tra i nostri fratelli ed amici: «Felix hora quando Jesus vocat de lacrymis ad gaudium spiritus».³

Venerabile Cardinale, pater et pastor! Quale onore per me conservare nello scrigno del mio animo l'aurea leggenda della vostra persona, con il nome degli ecclesiastici e laici, uomini di Curia e di Stato, della cultura e delle comunicazioni sociali, che si interessarono di voi, ammirati della vostra limpida coscienza, esultanti di vedervi, infine, accanto al Sommo Pontefice nelle Cappelle papali e nel servizio quotidiano; nel sapervi strappato a sicura morte con il concorso di molti fattori, su cui la storia emetterà giudizio equo ed esaustivo, sottraendo l'episodio alla catalogazione degli aggiustamenti o giuochi politici.

Eminenza, la vostra liberazione — non meno dei funerali dell'amatissimo card. Stepinac (inizio di rapporti con la Federazione delle Repubbliche Socialiste di Jugoslavia), della visita del card. Koenig all'eroico card. Mindszenty, della presenza al Concilio di presuli del Centro e dell'Est Europa, della prestigiosa ed autoritativa azione dei cardinali Wyszynski e Beran, e di altro su cui non sarebbe consentito per ora sollevare il velo del riserbo — si iscrive tra i fasti religiosi e si qualifica per le sue ragioni evangeliche e pastorali.

E non sarà male, una volta tanto, riconoscere a l'uno o all'altro avversario della Chiesa un titolo d'onore per aver cooperato, senza porre condizione alcuna, ad un gesto umanitario. Il riconoscimento potrebbe trasparire dal criterio giovanneo, fatto risonare dal card. Casaroli, «testis ex auditu», sotto le volte di San Pietro: «La Chiesa ha molti nemici, ma essa non è nemica di nessuno».

Che un uomo, prigioniero di ideologia aberrante e dell'apparato che lo condiziona, si arrenda ad una ispirazione che viene dall'Alto, è normale, per noi che abbiamo fede. Dio non abbandona nessuno!

Roma, «communis omnium mater» è la vostra patria, Beatitudine. Voi non siete qui, non lo foste mai nel corso di vent'anni, un esule stanco ed amareggiato. Siete membro del presbiterio del Papa e suo collaboratore, siete il gerarca presidente del Sinodo Ucraino. Più che un simbolo, siete una realtà.

L'Ucraina è dovunque batte un cuore e risuonano le voci dei suoi figli; dovunque si racconta la sua storia e si tramanda la sua fede religiosa e la sua cultura umanistica.

Chi guarda a voi, che per l'età, la saggezza, l'esperienza dolorosa, siete biblico patriarca, condivide l'elogio attribuitovi da Paolo VI il 18 novembre 1963, allorquando affermò che voi «con la vostra costanza insegnate come si debba confessare la nostra adesione a Cristo, anche nelle circostanze più difficili». E nel conferimento della porpora, già destinata da papa Giovanni, che «in pectore» vi portò nella tomba, come vi confidò il card. Testa, Paolo VI ripeté l'elogio e lo amplificò, egli che durante un lontano incontro col Metropolita Andrea Szeptyckyj aveva

³ De Im. Christi, II, C. 8.

appreso «qualcosa della vita, della storia e delle aspirazioni del popolo ucraino, che perciò aveva speciali motivi di predilezione nel suo cuore»: «Di questa predilezione ho voluto dare pubblico attestato — esclamò il 26 febbraio 1965, rivolto ai vostri connazionali — attestato che si riferisce al cardinale Metropolita per i grandi meriti che la Chiesa ritiene quasi tesoro suo, e ormai scritto nella sua storia migliore: le sofferenze, l'eroismo, la fedeltà che l'illustre Presule ha dimostrato per la fede di Cristo».⁴

Ecco, Eminenza, io sono il modesto sacerdote che una sera fredda d'inverno, con cuore caldo, vi accolse a Orte. Allora salutai in voi il qualificato rappresentante di una comunità viva, di un popolo geniale, di una tradizione multiforme, e promisi a me stesso di trarre giovamento dalla circostanza tanto singolare, per meglio capire la Chiesa nella sua essenza, nella sua incarnazione storica, nelle sue esigenze odierne, nella sua articolazione missionaria ed ecumenica, nel suo servizio di evangelizzazione, di catechesi e di misericordia. Da quella sera, l'Ucraina è entrata nella mia mente e nei miei occhi, da consentirmi, ad esaltazione dei suoi figli, a loro onore ed incitamento, un'altra citazione di Sevcenko:

*Ecco fanciullo, guarda: questi sono i cosacchi;
queste sono le tombe d'Ucraina.
Tutte, o figlio, sono così le tombe, in Ucraina
così alte che sembrano colline,
così piene di morti gloriosi.
Dorme la libertà, fanciullo,
insieme con questi morti, dentro queste tombe
con essi ella è caduta gloriosamente.
Guarda, sembra fasciata...
«Noi si viveva tutti in libertà
e per la libertà tutti morimmo. Ma risusciteremo...».
Guarda e ascolta, fanciullo. Io ti dirò
come sia morta l'Ucraina, e tu, quando uomo sarai
lo ridirai alla gente».⁵*

Vostra Beatitudine! Nei giorni scorsi un neo cardinale mi raccontò di aver inviato in Russia un suo sacerdote, per motivi di studio, lasciandovelo parecchi mesi. Al rientro gli domandò: «Dimmi una tua prima impressione su quell'immenso Paese». Il prete rispose: «La Russia è piena di Dio».

Non fa meraviglia. È lui, infatti, il tessitore della storia, lui il principio ed il fine ultimo, lui il desiderato dei popoli, lui l'innamorato cercatore delle sue creature.

Come non ringraziare lo stuolo degli uomini e donne, che, non sofrattati dal paganesimo ancora vigoreggiante, dal materialismo teorico e pratico sempre arrogante, dalla cupidigia di beni materiali e di potere, testimoniano la fede cristiana, in tutti i paesi del mondo, ed inducono i propri simili a riflettere e sovente li aiutano a convertirsi?

⁴ *Insegnamenti di Paolo VI*, III, 1965, p. 118.

⁵ *Frammento*, citato, di Sevcenko.

Eminentissimo Padre! Voi, con molti vostri conterranei, ai quali dobbiamo riconoscenza per averci indotti a camminare sulle vie del «rinovamento nella fedeltà» e ad inventare nell'amore un nuovo ordine di rapporti umani «fondato sulla verità», costruito secondo giustizia, animato e vivificato dalla carità e posto in atto nella libertà,⁶ voi siete «de semine virorum illorum per quos salus facta est in Israel; appartenente alla stirpe di quei valorosi, per le cui mani è stata compiuta la salvezza in Israele» (*1 Mac, 5,62*).

⁶ Enciclica «Pacem in terris», 11 aprile 1963, par. 168.

КОРИСНІСТЬ ЕПАРХІЯЛЬНИХ СОБОРІВ ЧОМУ МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ІХ НЕ СКЛИКАВ?

Митрополит Андрей дивився на своїх численних священників як на своїх співбратів і співробітників у праці для своєї великої єпархії, з ними він хотів спільно радитися, шукати засобів у боротьбі з лихами, ба й шукати тих лих, які підступно вдиралися в душу народу. Про це говорить II Ватиканський Собор шістдесят літ пізніше, і це було основою скликування єпархіяльного Собору: «Тому то єпископи... вважають їх (пресвітерів) за своїх необхідних помічників і дорадників у виконванні обов'язку й уряду навчання, освячування і правління Народом Божим»¹.

Щоб виконувати враз зі священниками таку спільну душпастирську працю, Ватиканський Собор радить на основі давніх практик таке: «А щоб це здійснити, — способом пристосованим до сучасних обставин і потреб і за визначеними правовими формами і нормами, — треба встановити збір, тобто сенат священників, представників пресвітерату, який своїми порадами міг би успішно допомагати єпископові в управі єпархії»².

Митрополит Андрей хоче практикувати це в ширших розмірах при допомозі всього духовенства єпархії, бо остаточно згідно з тодішньою вже практикою таким вужчим сенатом біля єпископа була т.зв. Капітула (Кринос). Сенат II-го Ватиканського Собору в ширшим допоміжним тілом і в додатку не складається з тих священників, що стало сидять на одному місці біля єпископського собору-катедри, але в *представниками* священників і мають безпосередній контакт з народом і в життєм. Душпастирська праця має одержувати своє напрямні не бюрократичними методами, але черпати їх впрест в життє. Тема ця була широко дискутована на Соборі і Членам Римської Курії закидувано, що вони підбираються головню в осіб, які ніколи душпастирями не були і в народом близько не жили. Тому і згадуваний Декрет далі продовжує: «Об'єднання пресвітерів з єпископом в тим більше потрібне в наших часах, бо в рівних причин у цьому нашому столітті апостольські діла не тільки прибрали рівноманітні форми, але також в необхідним, щоб вони виходили й поза межі однієї парохії чи єпархії. Тому жодний пресвітер відокремлено й немов одинцем не спроможний виконати своїй місії, але тільки об'єднаними з іншими пресвітерами силами, під проводом тих, які мають у Церкві Провід»³.

В цих думках, сказаних 1965 року, в виразні думки Предтечі — Митрополита Андрея щодо заряду своєю єпархією при допомозі єпархіяльних Соборів.

Три століття передтим св. Йосафат, коли став архиепископом

¹ Декрет про Пресвітерів - Presbyterorum Ordinis ч. 7.

² Там само. Див. також Декрет про Єпископів Christus Dominus ч. 27.

³ Там само.

Полоцьким і кинувся в запалом до віднови своєї занедбаній єпархії між різними своїми реформами установив щорічні синоди в Полоцьку, Вітебську і Мстиславі, щоб бодай раз у рік стрінутись з усіма священиками єпархії, їх послухати, з ними порадитись і не допускати, щоб вони були чи почувались осамітнені, далекі від свого єпископа і без участі в праці над цілою єпархією. Може, вчитуючись у життєпис св. Йосафата, митрополит Андрей теж пішов на таку дорогу праці в єпархії, наслідуючи священомученика. Крім цього, Митрополит знав, що скликування єпархіяльних Соборів належить до давньої традиції нашої Церкви і що за часів митрополита Рутського (1613-1637) щороку в кожній єпархії відбувалися єпархіяльні Собори. Вони тривали кілька днів і звичайно відбувалися в перший тиждень Великого Посту. Одначе змістом і програмою таких Соборів були зокрема науки єпархіяльного архиєрея для духовенства, на спільних духовних вправах повднаних зі Сповіддю, і Собор не ухвалював жодних єпархіяльних законів ⁴.

Митрополит Андрей по однорічній архиєпархіяльній праці в Станіславській єпархії 20 вересня 1900 року став Галицьким митрополитом і архиєпископом Львівським, а виконання своїх нових обов'язків почав 17 січня 1901 року. Велику увагу він присвятив архиєпархіяльним посланням, стараючись у них представити і вчити правди віри. Мабуть мало є католицьких єпископів, що написали стільки послань, скільки написав їх митр. Андрей. В першій році своєї архиєпархіяльній праці він написав їх 10. Крім цього, багато часу присвятив він на візитації; до 1906 року відвідав 14 деканатів (між іншими скалатський, нараївський, рогатинський, підгаєцький і теребовельський).

Після тих візитацій і 5 років архиєпархіяльного досвіду у великій архиєпархії, митр. Андрей рішився скликати перший Львівський єпархіяльний собор. Він відбувся 28-29 грудня 1905 року у Львові. Собор зробив деякі зміни в поділі єпархії, устійнив права й обов'язки протопресвітерів (було їх 5) і деканів (було їх 54), подав правила для деканальних нарад, шкільних інспекторів, інструкцію для духовних делегатів у шкільних окружних радах і вкінці про адміністрацію церковних дібр. Дуже важливим предметом соборових нарад було навчання релігії в школах тобто катехизація.

⁴ «Передусім традиції нашої Церкви такі, що Духovenство що року з'їжджалося на єпархіяльні Собори. А ці Собори полягали виключно на поученнях, що їх давав чи єпархіяльний єпископ, чи ним призначені богослови. Про ухвалення якихсь єпархіяльних законів не було там мови. Після Берестейської Унії відбувалися у всіх єпархіях такі Собори завжди в перший тиждень Великого Посту. У письмах митроп. Рутського маємо кілька текстів, які свідчать про це. Маючи ще нагоду агадувати про це, мушу признати, що уважаю за шкodu нашої Церкви, що таку традицію зчасом затратила. Уважаю теж коначною річю цю традицію відновити». З промови митрополита Андрея на отворенні Архиєпархіяльного Собору 1943 року. Див. *Письма-Послання Митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ з часів німецької окупації*. Йорктон 1969, ст. 394.

Всіх рішень і постанов було 181.

В посланні до духовенства в п'яту неділю великого посту 1906 року митр. Андрей писав: « За ласкою Всевишнього ми відправили 28 і 29 грудня єпархіальний Собор, на котрім за однодушною згодою всіх Всечесних учасників Собору ми видали важні рішення, котрі немало причиняться до духовного добра і Духовенства і народу, всли Всех. Духовенство єпархії так щиро і солідарно переведе їх в життя, як щиро і солідарно узнало їх потреби через своїх делегатів.

« Рішення Собору нашою архиерейською властю прийняті і потверджені днесь печатані пересилаємо Всечесному Клирові промультуючи їх тим нинішнім декретом.

« Вислухавши проте ради нашої Митрополичої Капітули за однодушною згодою отців Собора во ім'я Святої Єдиносущної Животворящої і Нераздільної Тройці, Отця і Сина і Святого Духа єпископською нашою властю слідуюче постановляємо і рішаємо:

« Всі рішення сего нашого львівського Собору, тут випечатані, тим нашим письмом архиерейським проголошуємо, постановляючи, що без дальшої формальности канонічної декрети собору набувають правної, обов'язуючої сили з днем Сошествія Св. Духа року Божого 1906 »⁵.

Закликаючи духовенство до введення в життя рішень єпархіального Собору Митрополит каже, що постанови кожного єпархіального Собору є більш актуальним і живим законодавством, ніж розпорядження Ординаріату і Консисторії, бо відповідають всім потребам суспільности, а це найважливіша умова успішности кожної постанови. Єпископ, що добре знає свою єпархію, коли дає якесь розпорядження, то завжди може побоюватись, чи взяв до уваги всі можливі випадки і обставини. Крім цього, церковне право постановляє, що в деяких справах, для важности розпорядження, єпископ повинен вислухати думку капітули, а « в нас є церковний звичай », пише митр. Андрей, « що важніші справи є обговорювані на зібраннях Консисторії », і єпископські розпорядження є настільки більше актуальними, наскільки менше опираються на думці самого єпископа. Участь бодай деяких представників духовенства в їх редакції надає тим розпорядженням неначе більшої ваги, не правної, але суспільної.

Єпархіальний Собор, поясняє дальше митр. Андрей, є наче єпископська рада, складена з цілого клиру єпархії, з якого бодай якась частина стає радою єпископа законодавця для справ предложених для нарад і рішень Собору.

В промові на закінчення Собору митр. Андрей згадав, що, скликаючи Єпархіальний Собор, побоювався чи можна буде однодушно радити в часах загального роз'єднання і партійних спорів. На щастя, всі рішення зроблено однодушно й одногласно, кож-

⁵ Рішення Львівського Єпархіального Собора Відбутого 28 і 29 грудня 1905. Жовква 1906, ст. 3-4.

ний мав нагоду висловити свою думку в справах представлених для рішення Собору. У зв'язку з цим митр. Андрей наголосив *солідарність духовенства*. Найперше *взаємна солідарність*, бо в соборових вібраниях не було партійних різниць, не було найменшого непорозуміння, але був один дух — дух Христовий, Його Церкви, Його слуг, що шукають у всім Божої слави і спасіння душ.

Солідарність Духовенства з Єпископом. « Ви повзяли ухвали — пише митр. Андрей — відповідні потребам часу, і дякую Вам за те. Бо хотий канонічно я мав право видати ті самі розпорядження без вашої ради, я того не відважився зробити з обави, щоби розпорядження не досить відповідаючі трудності вашого положення не лишилися мертвою буквою. Днесь знаючи, що за тими ухвалами всі стоїте, що спільними силами візьмемося до переведення тих рішень, я увірений, що вони за Божою поміччю принесуть обильні овочі, що будуть виконані »⁶.

На третьому місці митр. Андрей підкреслив *солідарність єпископа і священників з народом*, добавляючи в цій солідарності підставу будучности і програму майбутньої праці, запоруку ліпших часів, тріумфів, перемог. « А в солідарності нашій з народом запорука будучности, бо запорука *солідарности народу з Церквою* »... « Ми ствердили нашу солідарність з народом, бо ми радили над його добром, бо, без огляду на власне добро, на власну вигоду, ми ухвалили все, що ми в совісті уважали за потрібне, за добре для душ повірених нашій душпастирській праці »⁷.

Цю всесторонню працю для народу пригадував митр. Андрей священикам при різних нагодах, щоби вони студіювали всі народні потреби і болячки, щоби не шукали себе, а посвятилися в цілості для Христа і служіння народові, бо тільки таких священиків-пастирів йому треба. На це він звернув увагу у своїй історичній промові 5 липня 1911 року над новим місцем спочинку — над могилою о. Маркіяна Шашкевича, на Личаківському цвинтарі, після привезення його праху до Львова. « У руському патріотизмі в Галичині — мало історичних традицій, мало державної політичної гадки, але за те на цілій лінії визначене і характеристичне: елементарне стремління в народ! Усі маємо поняття, що люд се наша сила; що праця для нього — наше завдання; що його добро — наша майбутність... Нам днесь легко зрозуміти, що віддалятися від на-

⁶ Там само, ст. 69. Про солідарність Єпископа з Духовенством говорить митрополит Андрей на закінченні Собору 1940 року. « А те значення (скликання Собору) у спільноті праці єпархіяльного єпископа з Духовенством Єпархії, *солідарність поміж ними*, безнастанне пороозуміння, взаємне довір'я і обостороння свідомість спільної мети і спільних орудників до тої мети. Весь той успіх у правильному і практичному приміненні *засади соборовости співпраці Духовенства з Єпископом*. Про ту засаду, бодай в теорії, дуже дбають східні Церкви, та вона й в самому ділі переважна для церковного життя, а примінення її саме в законі, що приписує відбувати єпархіяльні собори ». Див. *Письма-Послання Митрополита Андрея з часів большевицької окупації*. Йорктон 1961, ст. 70.

⁷ Там само, ст. 67 і 65.

роду, се значить засуджувати себе на смерть... що сей, котрий в Галичині перший до люду звернувся, був священиком... се наша слава і тою ми днесь священики, гордимося... ».

3-го листопада 1913 року митр. Андрей повідомив священиків львівської архієпархії, що наміряє скликати другий Епархіяльний Синод в перших місяцях 1914 року. У зв'язку з цим доручав деканам скликати соборчики і на них вибрати по одному делегатів на Синод. Водночас повідомив, що кожний священик може листовно вислати до Митрополичої Консисторії свої пропозиції, які розгляне Синодальна Комісія і еventуально передасть Синодові. Предметом синодальних нарад передбачено такі справи: вибір синодальних екзамінаторів, справа вдовичого фонду, справа дяків, шкільна справа, справа церковних братств, справа ведення рахунків церковного майна; справа гріхів, розвішення яких є у повновласті Єпископа, пояснення до провінціального Синоду 1891 року, відношення парохів до сотрудників і відношення священичих вдів до управителів парохій.

Цей намічений Синод у 1914 році не відбувся, бо в літі того ж року почалася Перша світова війна. Незабаром наступило трирічне ув'язнення митр. Андрея царським урядом, а потім (в 1920-1923) архипастирські відвідини українських поселенців в обох Америках. Згодом ненормальні політичні обставини не дозволили скликати у Львові більшого числа священиків⁸.

Перервання такої традиції — скликування щорічних епархіяльних Соборів — митр. Андрей вважав від'ємним явищем для нашої Церкви, але не скликав нового Собору також тому, що епархіяльний Собор, відбутий так, як приписує кодекс латинського права, не дає Соборові можливости досягнути такі користи, які повинен принести, і не багато хісна приносить епархії. Згідно з латинським кодексом канонічного права, проголошеним у 1917 році, в епархіяльним соборі мали брати участь отці декани і по одному делегатів з кожного деканату, натомість велика більшість духовенства була поза Собором і через те праці Собору були йому чужі. Тоді теж рішення Собору виглядали немов накинені, бо цілість духовенства майже не брала участі в торжественних засіданнях Собору. Може через те й рішення Львівського Собору 1891 року не мають того значення, яке могли б мати, бо, наприклад, принципи душпастирської праці були вже добре сформуловані. Окрім того рішення Собору, опрацьовані в підготовчих комісіях, робили нерозважені враження поспішної праці і в дійсності були теорією, недостатньо приміненою до щоденного життя, а з того виходив непрактичний закон, що його або не виконувано, або був він невідомий.

Від 1905 року аж до першого приходу большевиків восени 1939 року не було більше Соборів. Митр. Андрей думав, що большевики його ув'язнять, але коли побачив, що немає для нього близь-

⁸ Львівські-Архієпархіяльні відомости 25 (1913) 135-136.

кої загрози ув'язнення, рішився скликати Епархіяльний Собор. «Таким способом сталося, що по нашому Епархіяльному Соборі 1905 року не запрошував я ніколи Всч. Духовенства — писав Митрополит до своїх Вірних 13 березня 1940 року — до тої загальної Епархіяльної Ради, яким є Собор. Може був би я не відважувався на той крок, коли б не ця свідомість, що в часах, в яких живемо, треба щоб Церква не тільки жила і працювала, але й нормувала відносини поміж людьми. Ради наші, малі ради кожного четверта показали, що Всч. Духовенство може в законодавстві Церкви відіграти дуже корисну і знамениту ролью. І тому я рішився запросити Вас, Всч. Отці, до участі в законодавстві, або радше запросити Вас до помочі при сповненні того мого, такого тяжкого, обов'язку... Уважаю це дуже великим Божим даром, що я знайшов, або ліпше що усі ми разом знайшли практичну і корисну форму. Коли всі священники запрошені, коли кожний з них має право бути прийнятним, може промовляти, вставляти внесення, боронити своїх внесків чи свої думки, тоді мусить загал Духовенства знаходити в соборових сесіях більше, ніж тоді, коли бере в них участь тільки через вибраного делегата. Можна і надіятися, що при урегулюванні такої системи буде в кожному днім рости і скріплятися наша солідарність та спільність у праці»*.

Цю солідарність Митрополит бачив у працях Собору, в єдності праці Єпископа з Духовенством Епархії, в солідарності між ними, в безнастаннім порозумінні, взаємнім довір'ї і обосторонній свідомості спільної мети і спільних засобів до тієї мети. Весь успіх лежить у правильному і практичному застосуванні засади соборності, співпраці Духовенства з Єпископом. Про ту засаду, бодай у теорії, дуже дбали Східні Церкви, та вона й в самому ділі переважна для церковного життя, а застосування її знаходиться саме в законі, що приписує відбувати епархіяльні Собори.

Ціль праць Собору, — на думку митр. Андрея — передусім у тому, щоб спільно скласти Всевишньому поклоні Богочитання, подякувати за всі Його дари і перепросити Його за всі схиблення і гріхи та застановитися над способом поправи. Епархіяльний Собор — це немов іспит совісті цілого духовенства Епархії і епархіяльної Влади. У кожному соборі йдеться про напругу пороків і піднесення релігійного життя, і тому соборові декрети повинні бути достосовані до потреб місця, часу, прикмет і вдачі народу й духовенства.

Вже в місяці лютому 1940 року митр. Андрей писав, що має намір скликати Епархіяльний Собор і вже тоді запрошував усіх священників до участі в ньому. Просив предложити йому найголовніші бажання для епархіяльного законодавства. 13 березня 1940 року окремим письмом проголосив скликання Епархіяльного Собору, а потім звернувся і до Головних Настоятелів монаших Чи-

* Письма-Послання Митрополита Андрея в часів большевицької окупації, ст. 34.

нів (Василіян, Редемптористів і Студитів), запрошуючи їх з усіма настоятелями і єромонахами на цей Собор. « Вправді єпархіяльне законодавство, — писав Митрополит, — не торкається Ваших монастирів, яких правила є одобрені... Апостольським Престолом. З многих одначе причин Єпархіяльна Влада і Духовенство є у високому ступені заінтересовані в цьому, щоби Ваші Всечесності не відмовили нам участі в тій нашій законодавчій праці в Соборі... в яких Ви більше ніж інші можете нам дати правдиву поміч. Йде про єпарх. Законодавство супроти жіночих релігійних конгрегацій... »¹⁰.

Скликаючи потім четвертий з ряду Архиєпархіяльний Собор трьох канонічно з'єдинених Єпархій: Львівської, Галицької і Кам'янецької, митр. Андрей візвав ціле єпархіяльне Духовенство до участі в ньому і докладно вичислив кого: « Запрошуємо на Собор Преосв. Єпископів, які є учасниками нашої душпастирської в Єпархії праці, себто помічними Єпископами, Генеральними Вікаріями чи Офіціялами.

« Запрошуємо на АЄпархіяльний Собор Високопреп. Крилошан, Всеч. Митроп. Референдарів і Дорадників, Всеч. Настоятелів Духовної Семінарії, усіх професорів Богословської Академії, Суддів наших церковних Судів, Протоігуменів, Ігуменів і Єромонахів усіх наших монаших Чинів, Впр. Деканів і Містодеканів, Всеч. Парохів, Завідателів і Сотрудників, усіх Всеч. Катехитів, як і всіх священників Єпархії, які евентуально не мають ніякого уряду ні душпастирської праці »¹¹.

Заповідаючи скликання єпархіяльного Собору, митр. Андрей довідомляв, що він « буде описаний в *універсалі* ». Водночас просив священників якнайменше говорити про це перед світськими особами, а тільки між собою. А коли вже почалися четвергові сесії Собору, просив виразно кожний раз підписуватися, щоби не ввійшла на соборову сесію особа незнана чи непокликана.

Починаючи Собор, Митрополит Андрей домагався від свого Духовенства, щоби кожний священник брав участь у двох або бодай в одній торжественній соборовій сесії, яких мало бути сім. « Зазив Єпархіяльного Єпископа на Єпархіяльний Собор потягає за собою важкий обов'язок священника явитися на Соборі. Цей важкий обов'язок — писав Митрополит — обмежуємо так, що кожний священник в совісті обов'язаний явитися бодай на одному торжественному засіданні, хоча має право бути приявним і на всіх засіданнях і брати участь у всіх соборових дискусіях »¹².

Запрошуючи Духовенство до участі в Соборі Митрополит поручав священникам простудіювати постанови Замойського і Львівського Соборів, які розглянули майже усі ділянки християнського

¹⁰ Там само, ст. 36-38.

¹¹ Письма-Послання Митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ з часів німецької окупації, ст. 2.

¹² Там само, ст. 3.

життя і душпастирської праці Духovenства і через те своїми рішеннями найліпше можуть піддати думку про можливі і потрібні майбутні рішення Собору. Ставлячи ті рішення поруч життя народу і духовенства, неодному зі священиків прийде свідомість якоїсь потреби і поправки. Митр. Андрей, просив щоб священики ці спостереження прислали йому. Підготовча Комісія (соборні і почесні Крилошани та запрошені предсідником богослови і правники) мали упорядкувати надіслані священиками проповіді і предложити Митрополитові до одобрення.

« На будуче — писав митрополит Андрей 23.II.1940 року до о. митрата Йосифа Сліпого, як Преповита Капітули — в усіх справах, які будуть предложені Епархіяльному Соборові, як намірені закони, проголошені на Соборі, буде Капітула стало покликана до справування функції Комісії, що приготує ті декрети »¹³. Намірені декрети мали бути передискутовані на підготовчих і передсоборових сесіях та розіслані деканальним нарадам до переглядення, одобрення або предложення відповідних, чи бажаних змін або доповнень. Після розглядення рішень на нарадах, угляднювано, наскільки можливо, бажання духовенства і проголошено їх на торжественних соборових сесіях в катедральній церкві св. Юра. « А що ті правила є твором соборових Отців, а на Собор запрошені усі священики АЕпархії, то в хвилі їх проголошення на торжественній сесії приймають їх священики, як власні постанови, як програму праці над собою і над вірними. І зачинають їх впроваджувати в життя »¹⁴.

Приготовляючи до друку « Діяння, декрети і правила АЕп. Соборів в літ 1940, 1941, 1942 », митрополит Андрей предложив для свого Духovenства науку Церкви і церковного права про епархіяльні Собори. Закони видані на Епархіяльному Соборі звуться сталими і починають обов'язувати в хвилиною їх проголошення на торжественній соборовій сесії. Може, однак, Собор або єпископ на Соборі і за згодою Собору вирішити й іншу дату, від якої рішення набирають законної важности.

Закони Епархіяльних Соборів не можуть усувати чи заперечувати загальні закони Церкви чи провінційальних Соборів, бо вони є законами вищої влади, але можуть ті закони доповняти, стосувати і порушувати численні справи, яких загальні церковні закони не заторкають.

Після успішного відбуття Епархіяльного Собору в 1941 році, митр. Андрей переводив такі Собори і в наступних роках аж до своєї смерті 1944 року.

о. д-р Іван Хома

¹³ *Письма-Послання Митрополита Андрея* в часів большевицької окупації, ст. 18.

¹⁴ *Письма-Послання Митрополита Андрея Шептицького ЧСВВ* в часів німецької окупації, ст. 42.

ЗАХОДИ ПРО ВІДНОВЛЕННЯ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ БОГОСЛУЖЕНЬ У ПОЛЬЩІ 1956-1957

За згодою примааса Польщі кард. Стефана Вишинського, даною у березні 1957 р., греко-католицькі священники почали в деяких костелах відправляти богослуження в греко-католицьким обряді вірних того ж обряду. Цей історичний факт вимагає окремого дослідження про обставини, серед яких дійшло до відновлення греко-католицьких богослужень, зліквідованих у червні-липні 1947 р., внаслідок здійсненого тоді виселення на західні землі українського населення з сіл над Бугом і Сяном і з Лемківщини.

Джерелом, з котрого зачерпнемо відомості про змагання воскресити гр.-катол. служби і далі їх розвинути, буде передусім листування і матеріали, які знаходяться у рукописній збірці автора цих рядків, чи також і спогади його та ще інших священників, з років 1956-57. Це дослідження дасть короткий погляд на початкові змагання декількох гр.-катол. священників довести до отримання дозволу від примааса Вишинського і державних чинників на віднову католицьких богослужб у грецьким обряді.

Коли в церквах замовкли Богослужби (1947)

Після закінчення II світової війни в 1945 р. окремим договором між Радянським Союзом і Польщею було встановлено між ними теперішню границю, яка, зрештою, відповідала більш-менш «лінії Керзона», запропонованій ще в 1919 р. З полоси, яка внаслідок договору припала Польщі у 1945-47 рр. Українське населення в більшості було переселене на схід — на Радянську Україну. А та частина українського населення, яка ще залишилася в Польщі, підпала під військову «акцію В», встановлену польським урядом з метою, як говорилось, зліквідувати підпільні загони Української Повстанської Армії, яка неуступчиво держалася у підніжжі Карпат, користуючись з гористих і густо залісених теренів Лемківщини.

«Акція В» розпочалася у квітні 1947 р. зараз після вбивства (28 березня) під Яблінками біля Балигорода генерала Кароля Сверчевського, що згинув у боях з українським підпіллям. В «акції В» застосовано для українського населення у Польщі принцип «колективної відповідальности» і вирвано те населення докорінно з земель, які від віків заселяли їхні предки. «Акцію В» — виселення — закінчено в липні 1947 р. Внаслідок акції виселення були обезлюднені села подекуди до останнього жителя; опущені, а то і спалені хати та церкви. Десятки тисяч людей, без різниці статі і віку: жінок, дітей, старих і молодь, військо усувало з їхніх садиб і домів,

часто не даючи змоги забрати з собою всього домашнього устаткування і добра.

Виселені українські родини згромаджувано на збірних пунктах, при залізничних станціях, де довгими днями чи тижнями довелось їм чекати на транспорт товарними вагонами, якими перевозено їх на північні та західні терени Польщі, звідкіля виселено німців. Отак у саме тільки Ольштинське воєвідство переселено понад 12 тисяч українських родин, тобто коло 60.000 людей. Поселювано українців окремо, поодинокими родинами, щонайбільше по дві-три родини в одному селі.

Українцям-переселенцям на по-німецькій території припала найгірша земля і такі ж у дуже лихому стані будинки, тому що після виселювання німецького населення, вже від двох років, кращі доми і ґрунти одержували польські переселенці з України, Білорусі та з центральної Польщі. Будинки, в яких родини переселених українців приміщувано, мали жалюгідний вигляд. Досить часто були це лише поодинокі кімнати, оцілілі з більших спустошених житлових будинків; за їх браком, бувало, що кімнати мусіли приготувляти собі з давніх хлівів чи стоділ, латаючи їх дошками, бляхою чи соломою. Притім місцеві польські власті чинили неможливою свободу пересування чи зміни замешкання для українських переселенців. Вони підлягали спеціальній контролі Уряду Безпеки. А в часі загального введення прописних листків і посвідок про особу («dowód osobisty») адміністративно записувано їх як поляків. Врешті декретом Уряду з 27 липня 1949 р., постановлено, що «можуть бути перейняті на власність держави, в цілості або почасти нерухомості земельні, розташовані у воєвідствах: Білостоцьким, Люблинським, Ряшівським, Краківським... якщо не залишаються у фактичній володінні властителів». Таким чином переселені українці державним декретом були позбавлені права власности на опущені свої хати і ґрунти.

Українці, як примусові переселенці почувалися зовсім чужими на бувших німецьких землях. Були вони дуже пригноблені. Деякі з них тижнями не розпаковували своїх вантажів, гадаючи, що скоро зможуть повернутися до своїх домів і сіл. Як пізніше згадували про перші роки свого виселення, найбільючіше відчували брак своїх рідних богослужень у греко-католицькому обряді, дуже тужили за своїми церквами і священиками. Деякі з тугою говорили: коби хоч раз у житті заспівати свою Службу Божу.

Доля греко-католицького духовенства з перемиської епархії й Адміністрації Лемківщини у рр. 1945-1947

Внаслідок репатріаційного договору між представниками Радянської України і Польщі, з вересня 1945 р., правління Перемиської епархії й Адміністрації Лемківщини, були приречені до ліквідації. Перемиського єпископа Йосафата Коциловського у вересні 1945 р. кілька місяців придержано у в'язниці у Ряшеві, а 26

червня 1946 р. винесено на кріслі з палати до автомашини і вивезено до Львова. Того ж дня вивезено до Львова еп. Григорія Лакоту, перемиського помічника, отців крилошан: д-ра Романа Решетила, ректора Духовної Семінарії д-ра Івана Кузича, канцлера Миколу Грициляка. В капітульній домі залишився тяжко хворий о. митрат Василь Пинило. Ще раніше з Перемишля виїхав до Кракова крилошанин о. д-р Микола Денько, а катедральний парох — крилошанин о. Василь Гриник деякий час (два тижні) переховувався у своїх парохіян у Перемишлі, але також потайки виїхав до Кракова.

Апостольський адміністратор Лемківщини о. Олександр Малиновський, у 1945 р. виїхав найперше з Сянова до Вороблика, а потім до Криниці та згодом через кордон переїхав на Чехословаччину. Виїжджаючи, заряд Лемківської Адміністрації передав двом своїм генеральним намісникам. Таким способом дійшло до майже повної ліквідації заряду Апостольської Адміністрації Лемківщини, та заряду Перемиської єпархії.

У зв'язку з проведеною репатріацією чимало греко-католицьких оо. парохів виїхало разом зі своїми парохіянами на Україну. Однак деяких священників від виїзду здержувала та обставина, що на Україні в 1946 р., в результаті львівського з'їзду чи синоду, було скасовано церковну унію з Католицькою Церквою, через воз'єднання з Московською Православною Патріархією. Із-за побоювання, щоб їх не змушувано до православ'я, чимало гр.-катол. священників не відважувалося переселюватися з Польщі на Україну.

Однак на Великдень 1947 р. в Перемишлі Служба Державної Безпеки ув'язнила і вивезла до Львова василіянина о. Юстина Романа, який служив у василіянській церкві на Засянні, а також — о. Стефана Яворського, що відправляв у церкві на Болоні. Одночасно тоді вивезено на схід о. катехита Мокія Василькевича з жінкою.

Поряд із натиском виїжджати на схід до Радянського Союзу страшних погромів на українським населенні (напр. у Малковичах і Павлокомі) та на священниках довершувало польське підпілля. Наведу знані факти вбивства гр.-катол. священників з околиць Перемишля: 23 лютого 1945 р. вбито о. Анатолія Сембратовича в Бабичах; 3 березня — о. Івана Сорокевича з жінкою в Ухковичах; 3 травня — о. декана Петра Войтовича з жінкою та сином богословом у Негрибці; згинули вбиті: у Скополі — о. Дем'янчик і ще один священник; о. Камінський з Миротина біля Переворська; о. Плахта з Сухова; о. Микола Головач катехит у Беску; 7 квітня 1946 р. вбито в Команьчі о. пароха Ореста Венгриновича, а на Різдво Христове — о. Мулярчика з Прибишева; в Горинці біля Любачева також гр.-катол. священника. О. крилошанин Василь Гриник підраховував, що в Перемиській єпархії згинуло з рук польського підпілля аж 33 греко-католицьких священників, більшість із них — на теренах Народної Польщі.

Деякі з гр.-катол. священників опинилися в польських в'язницях, за «співпрацю» з відділами Української Повстанської Армії. А під таку провину підпадала навіть релігійна обслуга, як сповідь,

відправа Служби Божої з проповіддю для відділів цієї Армії, напр. з нагоди Великодня, бо збройної підмоги жоден священик не уділяв. За відправу Літургії для підпільників, польські суди присуджували священиків від п'яти до восьми років ув'язнення. Так знайшлися в довголітній в'язниці: о. Теодор Марків, парох П'яткової; о. Василь Червінчак за відправу у Вільшанах; о. Рожак парох Молодича, о. Антін Пакош із Лемківщини.

Крім того у зв'язку з «акцією В» і виселенням, з весною 1947 р., ряд священиків запроторено до табору підозрілих у Явожні. Отак у цім таборі знайшлися священики: о. Стефан Дзюбина, парох Криниці; о. декан Ярослав Гребеняк із Лемківщини; о. Сильвестр Крупа з Перемишля, богослов Володимир Пайташ, та ще інші священики. Вони перебули в невідрадних обставинах табору до грудня чи січня.

Разом із виселеними військом людьми, підлягали виселенню також і греко-католицькі священики. Отак переселенським транспортом перевезено разом з жінкою, о. Мирослава Ріпецького, пароха Лісок біля Сокала, — аж до Хшанова коло Елку; о. Евстахія Хархаліса з Балигороду; о. Володимира Бозюка з Райського; василіянина о. Володимира Гайдюка з околиць Ліська; о. Михайла Дочила та ще інших священиків.

Крім того дехто зі священиків з власної волі виїхав із теренів, які підлягали переселенню. Отак напр. із Перемишля виїхав до Вроцлава професор духовної семінарії о. д-р Володимир Голинський; з перемиського василіянського монастиря виїхати до Варшави: о. Борис І. Балик (21.IX.1945) й о. ігумен Родіон Барабаш (у половині жовтня); з Любачівщини — о. Юліян Мацьків; з Бірчанщини — о. Теодор Савка й інші.

Таким чином унаслідок переселенчої акції церкви в околицях над Сяном і на Лемківщині залишилися без гр.-катол. священиків, які розсипалися по світі і різних сторонах Польщі, як листя з дерев під подувом рвучкого листопадового вітру. Знайшлися вони позбавлені даху над головою і без засобів до життя. Як вони в такім безнадійнім положенні давали собі раду?

Дехто, напр. о. Іван Сиротинський, прийняв посаду учителя латинської мови в гімназії на Вроцлавщині; інший священик о. Гамівка — посаду книговода в державнім господарстві. Ще інший, напр. о. Ружицький, жонатий з полькою, жив при ній, як учительці у шкільнім будинку, в селі коло Болеславця. Але це були винятки. Для загалу гр.-катол. священиків, які залишилися у Польщі, «дошкою рятунку» було привезене примасом кард. Августом Гльондом з Риму від Св. Отця Пія XII спеціальне уповноваження. А саме — можна було отримати право «біритуалізму» — тобто, не зрікаючись свого грецького обряду, — дозвіл відправляти богослуження також і в латинському обряді. З такого саме права «біриталізму» — служити літургію в латинському обряді, скористалося кількадесятьох гр.-катол. священиків, переселених з Перемиської єпархії та Лемківської Адміністрації.

Водночас у 1945 р. примас Гльонд привіз з Риму для священиків літургійні інтенції — стипендії в долярах і роздавав їх

через посередництво о. Павла Пушкарського, ігумена монастиря оо. Василіян у Варшаві. Пізніше при арештуванні (в 1952 р.) о. Пушкарського, йому м.ін. ставлено звинувачення, неначебто він ці гроші брав від примаса на ширення ворожої Польському Урядові діяльності серед гр.-катол. духовенства. Але допомога в інтенціях з Риму була невелика і без більшого значення, а основним засобом існування для гр.-катол. священників були становища капелянів при домах польських черниць, чи сотрудників при латинських парохіях у новостворених Апостольських Адміністраціях на північно-західних бувших німецьких землях тодішньої Польщі. Апостольські адміністратори новостворених польських дієцезій, через брак латинського духовенства, дуже радо приймали до душпастирської праці греко-католицьких священників. Ці звичайно відбували кількатижневий курс і привчалися служити по латині.

Як уже згадано, виселений з Лісок у 1947 р. о. Мирослав Ріпецький був перевезений транспортом до місцевости Хшаново, 4 км від Елку. На мешкання йому з жінкою призначено шкільний невеликий будинок. О. Ріпецький досить вигідно розмістився тут зі своєю обстановкою, а в шкільній кімнаті улаштував каплицю, в якій щоденно відправляв гр.-катол. Службу Богу. Коли українські переселенці довідалися про це, почали сходитися на його богослуження, сповідалися, брали шлюби та хрестили дітей. Люди приїжджали з далеких — на сотки кілометрів віддалених місцевостей. Головно на більші празники: Різдва Христового, Йордану, Великодня, Зелених Свят і св. ап. Петра і Павла, прибували люди дуже численними громадами. Отак дім о. Ріпецького стався на довгі роки збірним пунктом для заспокоєння релігійних потреб українців на північно-східних землях Польщі.

Також у Команьчі, пов. Сянік, у церкві відправляв гр.-катол. богослуження о. Омелян Калиняк, потім як під кінець 1947 р., повернувся з табору в Явожні. Так само крилошанин о. Василь Гриник, що в Гданській дієцезії обслуговував парохію Вербяни, час від часу відправляв гр.-катол. богослуження, коли хтось із греко-католиків до нього звертався. У Варшаві оо. Василіяни (напр. о. Павло Пушкарський, о. Борис Балик) відправляли на замовлення гр.-катол. Літургію, а передусім з нагоди Різдва Христового та Великодня. Крім цих декількох місцевостей, загал виселених і розсіяних у Польщі українців католиків довгі роки не мав своїх гр.-катол. богослужень. Як болюче греко-католики відчували свою величезну кривду із-за позбавлення їх права мати свої богослужби у грецьким обряді, вказують їхні неустанні домагання у цивільних польських властей у 1956 р. про віднову цих богослужбових відправ.

З'їзд українців у Варшаві в червні 1956 р. і справа відновлення гр.-катол. богослужень

У 1956 р., у зв'язку з політичною «відлигою», яка настала по десятилітній «холодній зимі» у суспільних відносинах Польського

Уряду до своїх громадян, виринула також і проблема українського населення в Польщі.

«Ряд рішень партії й уряду привели до стабілізації життя українців. Поруч з упорядкуванням економічних справ, швидкими темпами наступило відродження і розвиток культурного життя українського населення» (за «Нашим Словом»). Виразом нової політики Уряду супроти українців було заснування Українського культурно-освітнього товариства та з'їзд делегатів українського населення для вибору правління цього Товариства. З'їзд відбувся у Варшаві в палаці Культури 16-17 червня 1956 р. Червневі дні з'їзду становили вікопам'ятну подію в житті українського населення в Польщі, як початок організованого культурно-освітнього життя українців.

З'їзд відбувся в присутності Міністра Освіти Витовта Яросінського та інших представників Польського Уряду. На з'їзді у своїх промовах делегати з усіх воєвідств і повітів, де живуть українці, порушували хвилюючі життєві проблеми українського населення. Але майже кожний з делегатів, які виступали зі словом, домагалися рішуче повернення прав для Греко-католицької Церкви і дозволу Цивільних Властей священникам того ж обряду на виконання священничих чинностей для вірних. І дійсно, вибране на з'їзді Головне Правління УСКТ, під впливом домагань делегатів, ще в червні провело розмову з міністром Віросповідань Юрієм Штахельським у справі відновлення гр.-катол. богослужень.

«Це був голос народу, який промовляв через своїх делегатів; це був стогін із-за страшної трагедії українського населення, болюче враженого в глибині своєї релігійної душі і потоптаного в основних своїх правах визнавати і практикувати християнську віру згідно зі своїм грецьким обрядом у єдиній Христовій Католицькій Церкві. Це — зворушливе кликання віруючого народу про залікування таких болючих ран, заподіяних йому в останнім десятилітнім періоді. Це — голос такий шляхетний, повний гідности справжнього віросповідника Христового, свідомого своєї кривди як громадянина Краю; кривди, яка так болюче до цього часу його ранила і найбільше боліла».

Делегати з'їзду українців у Варшаві в червні 1956 р. переповідали з захопленням свої спостереження із-за прослуханих на з'їзді промов і рішучих домагань делегатів у справі Гр.-катол. Церкви. Українці-католики були дуже піднесені на душі таким спонтанним рухом й одностайним домаганням з'їзду відновити гр. катол. богослуження. Тим паче, що тотожні вимагання ставило населення гр. катол. обряду також і на інших зборах воєвідських і повітових Українського суспільно-культурного товариства (напр. у Вроцлаві). Не відбулися жодні збори членів цього Товариства, на яких не схвалено б такого домагання відносно гр. катол. богослужень.

Звернення до примаса Вишинського

Для успішного розвитку дальших старань про віднову українських богослужень виникла та сприятлива обставина, що з початком серпня 1956 р. випущено на волю з дволітньої в'язниці о. Василя Гриника крилошанина перемиської капітули, що замешкав на органістівці в Циганку біля Нового Двору, у Гданськім воевідстві. О. Гриник відправляв у тамтешнім костелі, крім латинських, також (час-від-часу) і греко-католицькі богослужби. На празник Різдва Пресв. Богородині (21 вересня 1956 р.), а водночас відзначаevano там і пам'ять св. Йосафата, о. Гриник запросив з відправою гр.-катол. літургії, м.ін. також і василіянина з варшавського монастиря, о. Бориса Балика, який виголосив проповідь про св. Йосафата. По закінченні богослужень о. Балик запропонував о. Гриникові, щоб у зв'язку з численними голосами учасників червневого з'їзду українців, звернутися до тодішнього голови Католицького Єпископату в Польщі єп. Михайла Клепача з відповідним письмом від імені гр.-катол. духовенства і вказати на пильну потребу відновити богослуження цього обряду для людей. О. Гриник підтримав таку думку, а о. Балик обіцяв приготувати йому потрібне звернення до єп. Клепача.

О. Гриник у найближчих днях вислав прохання до єп. Клепача про авдієнцію, на якій, як зазначає о. Гриник у листі до о. Ріпецького, мав просити єп. Клепача, щоб, як делегат Апостольської Столиці, він виступив до Польського Уряду з вимогою «реституції Гр. катол. Церкви, її реєстрації та легалізації». Авдієнцію о. Гриникові визначувано два рази, м.ін. на день 26 жовтня, але із-за похорону познанського архієпископа Болеслава Димка, телеграфічно відкладено о. Гриникові авдієнцію на пізніший час, бо предсідник єпископату не встиг приїхати на час.

Тим часом унаслідок політичних змін в Об'єднаній Польській Робітничій Партії, поряд із звільненням з тюрми Владислава Гомулки, вибрано його (під кінець жовтня 1956 р.) першим секретарем цієї Партії. Змінилося тепер також і відношення нового партійного керівництва до Католицької Церкви. Представники Уряду розпочали переговори з примасом кард. Стефаном Вишинським, інтернованим майже від трьох років у монастирі СС. Назаратенку у Команьчі, пов. Сянік. Отож звільнений з інтернування примас повернувся під кінець жовтня до свого палацу у Варшаві.

«На відомість про звільнення Кардинала», о. Гриник, як про це пише у листі до о. Балика з 9 листопада, — «перечекавши кілька днів, і побачивши, що Секретаріят Кардинала не призначає йому (о. Гриникові) авдієнції», він «вніс тому тиждень, нове прохання до Секретаріату Кардинала», але поки що не мав ще відповіді.

О. Гриник, як пише у тому ж листі до о. Балика, «здавав собі справу, що ведуться переговори (з Урядом) і була б нагода, може неповоротна, попросити Кардинала, щоб реституцію нашої Церкви вставив у програму своїх домагань». Однак о. Гриник, як пише, «на сліпо їхати не відважується, бо Кардинал може мати багато

авдієнцій і його (о. Гриника) з о. Стефаном Дзюбиною не прийме, що й скаже так, як уже сказав три роки тому ж о. Дзюбині: «Ja parprawdę tam ważniejsze sprawy jak wasza».

Треба вяснити, що о. Дзюбина в 1953 р. був капеляном у польських сестер в Ізабеліні і просив наполегливо Примаса, щоб на західних землях (передусім у Битові) відправлялися греко-католицькі богослуження для переселених українців. Тоді саме Примас, виведений з терпцю, сказав о. Дзюбині вищенаведені слова, а до того наказав йому покинути терен Варшавської Архідієцезії.

Через те о. Гриник, побоюючись такого можливо неприхильного ставлення Примаса до гр.-катол. богослужень, одночасно, як пише, «щоб однак не заспати так важної справи», просив о. Балика «довідатися про реченець авдієнції». Все-таки о. Гриник, не чекаючи на визначення йому Примасом авдієнції, приїхав, таки несподівано 13 листопада до Варшави і зараз звернувся з проханням до Секретаріату Примаса про авдієнцію. Але йому сказано, що Примас того дня є дуже занятий, а наступного виїжджає до Гнезна.

В такий обставинах о. Гриник за порадою місцевих гр.-катол. священників, які пополудні зійшлися в монастирі оо. Василіян у Варшаві (Мирослава Шегди, Антона Пакоша, Івана Федевича, Юліяна Мацькова), постановив подати «письмо з постулятами» від гр.-катол. священників до Секретаріату Примаса. Відповідне довше письмо — меморіал до Примаса уклав і написав василіянин о. Балик, сидячи до пізніх годин ночі (за окресленням о. Гриника о. Балик «переробив» його письмо). А наступного дня 14 листопада о. Гриник вручив це письмо у Секретаріаті Примаса (див. додаток ч. 1).

У меморіалі, писанім польською мовою, підкреслюється, що «у зв'язку розпочатими переговорами Католицького Єпископату з представниками Уряду Польської Людової Республіки у справах відносин між Державою і Церквою, котрі вимагають урегулювання», священники греко-католицького обряду бажають з'ясувати Примасові, як Апостольському Делегатові у справах Греко-католицької Церкви в Польщі, щоб тепер пред'явив їх Урядовій Комісії».

Далі в меморіалі стверджується, що «в результаті трудних умов віросповідної дискримінації», застосовуваної в останнім десятиріччі, мав місце так вельми ненормальний у суспільному житті факт, що понад двістітисячна громада польських громадян греко-католицького віросповідання була позбавлена нормальної і постійної релігійної послуги у своїм обряді».

«Великою метою нової політики нинішнього Уряду Польської Людової Республіки є виправлення кривд, що їх зазнали громадяни у минулому десятилітті. Тому-то греко-католицьке населення, сподіваючись, що новий Уряд прямує до більш справедливої уваги на потреби релігійні і культурні всіх громадян, висловило також і під цим оглядом свої громадянські права». Сталося це на конгресі польських громадян української народности, що відбувся у Варшаві, в червні того ж року.

Притім у зверненні до Примаса підкреслюються численні голо- си делегатів з'їзду про повернення прав Греко-католицької Церкви, зокрема щодо дозволення священикам того ж обряду виконувати священні чинності для своїх вірних. Такі ж домагання ставлять вірні гр.-катол. обряду також і на всіх інших зібраннях воєвідських і повітових Українського Суспільно-Культурного Товариства та висилають численні петиції до Властей і ставлять вимагання відносно зорганізування гр.-катол. парохій, дозволення священикам того ж обряду публічно відправляти в цім обряді та виконувати інші душпастирські чинності.

Цей многотисячний голос народу, що промовляє через своїх делегатів, це зворушливий його стогін про залікування болючих ран, заподіяних йому в останнім десятилітті. Люд цей почуває себе, як той нещасливий чоловік побитий, потоптаний і придавлений зубастим колесом жажливих історичних подій, і чекає, і шукає мило-серного самарянина, котрий вляв би цілющої оливи в його глибокі пекучі рани і в ім'я Христа подав руку нещасливому та підняв його з неволі та занепаду. Голос цього люду, то голос вопіючого про гуманність у суспільному житті».

«Перед таким голосним кликанням на допомогу, справжній душпастир Христовий, а за такого вважають Примаса — Кардинала, не може перейти байдуже, без серця, але покаже найдбайливішу опіку своїй нещасливій і пораненій отарі. Доказом Його великодушного серця будуть заходи, вжиті у Цивільних Властей, з метою заспокоїти найслухніші постулати населення гр.-катол. обряду».

«В теперішній ситуації цього населення, відносно заспокоєння душпастирських потреб», гр.-катол. священики «на першому плані ставлять конечність допущення гр.-катол. священиків до відправи богослужень для вірних цього обряду в церквах тих місцевостей, де віддавна практиковано цей обряд, а саме по більших містах, щоб вірні мали полегшений доступ до своїх святинь. Ідеться отже про допущення гр.-катол. священиків до 1) катедрі в Перемишлі; до церков: 2) у Кракові, 3) Сяноці, 4) Ярославі, 5) Любачеві та 6) в Криниці».

Одночасно гр.-катол. священики відзначають потребу, щоб «теперішні душпастирські станиці, діючі на північно-західних землях Краю, ще збільшити відповідно до кількості і душпастирських потреб поселеного там гр.-катол. населення».

Треба вияснити, що до церков у вищеназваних місцевостях (за винятком Ярослава), польські духовні та світські власті навіть упродовж 30-ліття не допустили гр.-катол. священиків, а діючі вже в 1956 р. на заході душпастирські станиці, знаходилися: в Хшанові, Циганку і Битові.

На закінчення свого «письма з постулатами», гр.-катол. священики висловлюють «велику й обгрунтовану надію, що Примас, як їх архипастир зворушиться шляхетним і витривалим кликанням вірного люду, котрий хоче додержати своєї вірності і відданості Католицькій Церкві і Св. Отцеві, як Христовому Намісникові». Притім указують як «на річ ясну, що тому людові загрожує багато

небезпеки. Аналогічно зрештою, як вірним латинського обряду, існує небезпека для віри внаслідок ворожої пропаганди з боку Костела Народового, маріявітів, свідків Єгови і т.д., так також і для вірних греко-католицького обряду загрожує особливо православ'я, а це передусім через те, що той люд не є регулярно обслугований в його ріднім гр.-катол. обряді. Тому-то священники того ж обряду «мають глибоке довір'я до великої ревности свого нинішнього Архипастира в границях Польської Народної Республіки, що піде він на зустріч найслухнішим постулатам вірних Католицької Церкви в грецькій обряді і підтримає їх перед Цивільними Властями».

Невідомо докладно, який відгомін викликало у Примааса це звернення українського духовенства. Але, як з пізніших рішень Примааса належить висновувати, здається, був він прихильно настроєний до відносної справи, і справді згодом показався «добрим самарянином» для греко-католицьких вірних у Польщі.

Заразом у листопаді 1956 р. Уряд Віросповідань зачав цікавитися справою гр.-катол. священників і їх богослужень і запросив о. кан. Мирослава Ріпецького прибути з Хшанова до Варшави на розмову. Ціллю тих запросин було знормалізувати душпастирську обслугу українців католиків на терені Польщі. У конференції з директором Уряду Віросповідань о. Ріпецький з'ясував йому потреби гр.-катол. населення в Польщі щодо відправлювання богослужень. Директор висловив бажання, щоб о. Ріпецький виготовив список греко-католицьких станиць на північно-західних землях Польщі.

Користаючи зі свого перебування у Варшаві, о. Ріпецький був 23 листопада на авдієнції у примааса Вишинського. У розмові Примаас дуже прихильно поставився до потреб українців католиків у Польщі, як це йому накреслив о. Ріпецький.

Другий меморіал до примааса Вишинського

Примаас визначив о. Гриникові авдієнцію на 29 листопада. Тож день раніше прибули до Варшави ОО. Гриник і Ріпецький. Після їхньої спільної наради і з деякими іншими гр.-катол. священниками, василіянин о. Балик зредагував меморіал з постулятами для вручення їх Примаасові Вишинському як «Апостольському Делегатові для Греко-католицької Церкви в Польщі».

В меморіалі виходиться з засади, що «тепер» у Польщі (тобто з приходом до влади першого секретаря Владислава Гомулки, а саме під кінець), «здійснюється всестороння релігійна свобода». На такій підставі родиться «надія польських громадян греко-католицького обряду, що теж і їхній Греко-католицькій Церкві, будуть привернені повні права, які визнала їй Польська Держава на підставі конкордату з 1925 р.».

«У зв'язку зі сподіваною реалізацією громадянських прав для визнавців Греко-католицької Церкви, як теж (у зв'язку) з розпочатими переговорами в тій справі Примааса Польщі та Католицького єпископату з представниками Уряду Польської Людової

Республіки, гр.-катол. священники бажать ближче представити права і постулати відносно покращання умов існування і належного розвитку Греко-католицької Церкви в суверенній Польщі». Свої вимоги зібрали в шести пунктах.

По-перше. «Греко-католицькій Церкві належить повернути весь церковний маєток, який вона посідала на східних теренах Краю в 1944 р., тобто в моменті відновлення Польської Держави. А саме: церкви, приходства і ґрунти на удержання священника й церковної обслуги; доми, церкви і посілости чернечих — чоловічих і жіночих згромаджень, разом із захоронками, сиротинцями і школами, площі і доми церковних братств; палату і майно єпископа; дім і майно перемиської капітули разом із архівом і бібліотекою тієї ж капітули й увесь єпархіяльний архів; будинок духовної семінарії в Перемишлі, де могли б виховуватися майбутні греко-католицькі священники, а також дяківську школу в тому ж місті; дім відпочинку для священників у Жегестові».

Треба вяснити, що церковні нерухомості і будинки, там, де в рр. 1945-47, було здійснене виселення українського населення, в 1949 р., на підставі декрету Польського Уряду перейшли на власність Польської Держави, (були «знаціоналізовані»). Як із вищенаведених постулатів видно, гр.-катол. священники в 1956 р. мали надію, що церковне майно повернеться на власність їхньої Церкви. Однак, як пізніше показалося, церковне майно таки вже не повернулося до власности давніх українських церковних установ.

У другому пункті постулатів із 29 листопада 1956 р., гр.-катол. священники вказували на потребу, щоб гр.-катол. населення, заміщено кількістю станиць, які обслуговували б його душпастирські потреби: в Білостоцькім — (створити) дві станиці; в Ольштинськім — шість; в Гданськім — одну; в Кошалінськім — п'ять; в Щецінськім — чотири; в Зеленогирськім — дві; у Вроцлавськім — п'ять. Разом отже плянувалося створити в північно-західних воєвідствах 25 душпастирських станиць, що, як побачимо, було з часом здійснене.

У третьому пункті своїх постулатів гр.-катол. священники підкреслювали потребу — «обидві греко-католицькі єпархії, себто Перемиське єпископство, як також Апостольську Адміністратуру для Лемківщини, які в 1944 р. знайшлися в границях Польської Людової Республіки... заки Апостольська Столиця видасть відповідне розпорядження відносно заміщення цих єпархій, є конечною річчю, щоб з огляду на духовне добро всіх вірних Греко-католицької Церкви в Польщі, наступила номінація трьох генеральних вікаріїв Примаса як Апостольського Делегата, а саме для Перемиської єпархії, другого — для Лемківської Адміністратури, а третього генерального вікарія для греко-католиків у північно-західних дієцезіях, щоб таким способом, як належить, була там налагодна їх духовна обслуга». На думку авторів меморіялу, «піддання греко-католицьких вірних і священників юрисдикції латинських єпископів, могло б зражати тих вірних до латинської єрархії, яку підозрівали б, що вона змагає до цілковитої латинізації Греко-католицької Церкви

в Польщі. Через тривале піддання греко-католиків під владу латинських єпископів, також і православна пропаганда отримала б сильний козир у руки у своїх закидах проти Апостольської Столиці». Треба додати, що щойно в 1966 р., примас Вишинський, на домагання митр. кард. Йосифа Сліпого, призначив о. Василя Гриника своїм генеральним вікарієм.

В четвертому пункті меморіялу з 1956 р. ставиться постулат, щоб «при організації церковного життя греко-католиків, утворювати парохії, а не експозитури, чи ректорати церков на Західних Землях, а також — відновляти греко-католицькі парохії на теренах епархій Перемиської та Лемківської Адміністрації. Греко-католицьких священників належить призначувати парохами, чи адміністраторами парохій з повною юрисдикцією парохів, а не ставити їх як ректорів церкви, у залежність від парохів латинського обряду. Бо така залежність підриває авторитет духовних осіб Гр.-катол. Церкви і спихає їх до другорядної ролі. Тим паче, що латинські парохі часто відмовляють греко-католиків, щоб не звертатися до своїх гр.-катол. священників». Треба вяснити, що Примас щойно по довгих заходах, аж у 1962 р., згодився давати гр.-катол. священникам право вінчати й уділювати Тайну Подружжя.

З черги у п'ятому пункті меморіялу з 1956 р. було поставлено вимогу, щоб «Примас уже в найближчому часі зволив підтримати у Цивільних Властей просьби вірних східного обряду, а саме, щоб відразу допущено гр.-катол. священників до катедрі в Перемишлі, та до церков: у Кракові, Сяноці, Ярославі, Любачеві і Криниці, та ще до інших одинадцяти церков, яких список подано на додатковій картці. Крім того о. Гриник поряд з меморіялом подав прохання до Примаса про «підтримку його старань у Цивільних Властей — повернути йому становище катедрального гр.-катол. пароха, яке він займав від лютого 1941 р.». — Одночасно в меморіялі з 1956 р. ставиться вимогу, щоб «Примас зволив заступитися в Уряді ПРЛ у тій справі, щоб Уряд видав рішучий наказ розбирати гр.-катол. церкви на "старих" теренах, а за розібрані — доручив виплатити відшкодування».

Врешті (в шостому пункті меморіялу) прохається, щоб Примас зволив доручити Єпископам — Ординаріям латинського обряду на західних землях — віддавати на відправу богослужень для вірних греко-католицького обряду, невживані, чи рідко вживані римокатолицькі костели, та взагалі, щоб ці єпископи давали дозвіл на відправу греко-катол. богослужб у латинських костелах».

При тім у меморіялі підкреслюється, що «вищенаведені найслушніші релігійні постулати, є підтримані стихійними і масовими домаганнями громадян греко-католиків про рівноправність їх Греко-католицької Церкви, однакову з Католицькою Церквою латинського обряду. Тому-то греко-катол. священники гаряче і вельми наполегливо просять Отця Примаса, як свого Зверхника й Опікуна, з волі Апостольського Престолу, щоб ласкаво підтримав ті життєві справи Греко-католицької Церкви у ведених переговорах Єпископату з Урядом».

Безперечно вищез'ясовані вимоги становили коротку синтезу основних релігійних потреб до здійснення правильної і свободної організації церковного життя українських греко-католиків не лише у початковій стадії відновлення їх богослужень у цілому Краю. Заразом були це намічені напрямні для дальших змагань греко-католиків у Польських Церковних і Цивільних Властей.

Меморіал з просьбами від імені греко-катол. духовенства підписали оо. Василь Гриник і Мирослав Ріпецький, під датою 29 листопада 1956 р. у Варшаві, і тоді вручили Примасові Стефанові кард. Вишинському. Рівночасно тоді о. Ріпецький своєю копією передав до Головного Правління Українського Суспільно-культурного Товариства, а другу — згодом переслав поштою за кордон (правдоподібно на руки о. Петра Голинського в Західній Німеччині). Тут у перекладі українською мовою (з деякими однак незначними пропущеннями) меморіал видрукував «Голос Христа Чоловіколюбця», ч. 2 (1957, в Бельгії, ст. 34-35).

Звернення Головного Правління У.С.К.Т. до Уряду Віроісповідань

В тому самому часі, себто під кінець листопада 1956 р., коли греко-катол. духовенство виступило до Примаса Вишинського з проською про відновлення греко-катол. богослужень, безперечно під впливом цих прямувань, також і Головне Правління Українського Суспільно-культурного Товариства, (підписані: Степан Макух – голова, Григорій Боярський – ген. секретар), з такою самою метою звернулося з письмом (датованим 27 листопада 1956 р.) до Уряду для справ Віроісповідань на руки міністра Юрія Штахельського. «Посилаючись на розмови, проведені в червні 1956 р. з Урядом до справ Віроісповідань, а також — спираючись на письмо учасників Воевідської Конференції Українського Суспільно-культурного Товариства у Вроцлаві, Головне Правління у своєму письмі до міністра Штахельського домагалось:

1. відновити діяльність Греко-католицької Церкви;
2. призначити Апостольського Адміністратора з осідком у Перемишлі;
3. повернення греко-катол. катедральної церкви в Перемишлі, а також інших церков;
4. повернення літургійних предметів, ікон і різьб.

Як бачимо, в основному вимоги Головного Правління У.С.К.Т. перед Польським Урядом щодо відновлення діяльності Греко-катол. Церкви в Польщі були такі самі, які греко-катол. духовенство подало до Примаса Вишинського. І взагалі керівництво цього Товариства дуже сприяло українським греко-католикам у змаганні про здобуття громадянсько-релігійних прав.

Отак із початком грудня 1956 р., на прохання членів Правління У.С.К.Т., о. Балик подав «Інформацію у справі відновлення бого-

служень у греко-католичеських обрядах з днем 1 січня 1957 р.», а це у зв'язку з близьким святкуванням празника Різдва Христового. В «Інформації» пропонувалося, щоб «делегация» У.С.К.Т.-ва, з відповідним письмом звернулася до міністра Віроісповідань Штахельського. А саме в тій справі, щоб він «через Воевідський Уряд у Ряшеві» повідомив телеграмою або письмом — латинського єпископа — ординарія Франціска Барду в Перемишлі, як опікуна греко-католичеських церков на терені Перемиської латинського обряду дієцезії, що Уряд Польської Людової Республіки не має жадних застережень, щоб у греко-католичеській катедрі в Перемишлі, а також — у церквах у Сяноці та Ярославі, з днем 1 січня 1957 р. розпочалася відправа греко-католичеських богослужень для громадян того ж обряду».

А далі «Інформація» висловлює побажання, щоб Міністр Віроісповідань Штахельський доручив Воевідському Урядові в Ряшеві — повідомити місцевих греко-католичеських священників: о. Сильвестра Крупу в Перемишлі; о. Станіслава Федоровича в Ярославі, та о. Секежинського в Сяноці, що з боку Уряду немає застережень, щоб вони з 1 січня 1957 р., розпочали відправу греко-католичеських богослужень у катедрі і церквах у місцевостях їхнього проживання».

Заразом таке ж поручення міністр Штахельський подасть Воевідському Урядові в Кракові, — також повідомити латинського архієпископа — ординарія Базяка в Кракові, а саме, щоб із днем 1 січня 1957 р., відправлялися греко-католичеські богослуження в давній греко-католичеській церкві в Кракові при вул. Вісьльній.

Є підстави думати, що така інтервенція Головного Правління У.С.К.Т. у міністра Штахельського відбулася і завдяки розпорядженню Штахельського на Різдво Христове (7 січня) у Перемишлі відслужив літургію о. Крупа, але не в катедральній церкві, яка знаходилася в руках ОО. Кармелітів, а в малій церкві на Болоні. Це вперше після десяти років, розпочалося тут гр.-католичеське богослуження. Могутня коляда «Бог Предвічний» зворушувала всіх до сліз. Прибула така дуже численна кількість осіб, що в церкві не могли поміститися, а багато при морозі стояло надворі. З радістю із-за присутності на своїй Службі Божій, було однак сполучене гірке почуття, що хоч дві величаві церкви стояли в місті (катедральна і василіянська на Засянні), то українські греко-католики мусіли гиснутися в малій святині на далекому передмісті. При такій численній участі вірних відбувалося тут богослуження і в другий день Різдвяних Свят і на Йордан (19 січня).

Тоді ж на Різдво Христове (7 січня) відправив Службу Божу в церкві в Сяноці — о. Секежинський; в Кракові — в костелі ОО. Боніфратів — о. кан. Микола Денько, але в Ярославі старенький хворий о. Станіслав Федорович відправив Службу Божу лише у своїм мешканні, у присутності декількох ярославців.

Примас Вишинський і справа «Душпастирської Конференції греко-католицького духовенства»

Отак минав празник Різдва Христового, а Примас Вишинський не давав ніякої відповіді на обидва меморіяли (з 14 і 29 листопада), передані йому о. Гриником. Примас «не показував нічого, що вказувало б на напрям його діяння, тобто мовчав». Були чутки, що мав вибратися до Риму. О. Гриник 10 січня 1957 р. вислав до Примаса письмо, в якому «ствердив, що справа реактивізації нашої Церкви станула на мертвій точці», але і на це письмо не отримав відповіді. На думку о. Гриника, як пише 20 січня до о. Балика, «ця сумна дійсність насуває нам греко-катол. священикам домисел, що Примас натрапив на великі труднощі. Може йому невідгодно ангажуватися безпосередньо в цій справі, яка так мало знаходить симпатії серед польського громадянства? Однак її конечно треба рушити, — вона не терпить зволікання. Наші вірні втрачають довір'я у щирість змагань Римо-католицької Духовної Влади, а це ворожа пропаганда зручно використовує і звертає їх очі в сторону православ'я, де вказують можливості рятувати обряд і народність».

О. Гриник, «зачуваючи, що Примас їде до Риму, хотів би просити, щоб ще перед від'їздом лишив нам вказівки, чи доручення, щоб ми знали, як маємо поступати. Чи не ліпше, може, було б, якби ми безпосередньо переговорювали з урядовими чинниками?» Отож о. Гриник рішив приїхати до Варшави і піти «на авдієнцію до Примаса, а як з ним не договоримось», то, як писав, «заявлю, що ми змушені безпосередньо переговорювати з урядовими чинниками». Треба в'яснити, що в тому часі о. Гриник не усвідомлював собі того факту, що Польський Уряд перестав узнавати Греко-катол. Церкву в Польщі за окрему правну установу.

О. Гриник 24 січня приїхав, отже, до Варшави. Обговорював з о. Баликом передусім ті справи, які містилися у двох меморіялах: з 14 і 29 листопада 1956 р., а на які Примас не давав відповіді. В тій ситуації о. Балик підказав о. Гриникові думку, щоб на авдієнції у Примаса, як один з головних пунктів просив про «згоду і високий протекторат Примаса щодо скликання конференції всіх греко-катол. священиків, а саме, щоб відбувся їх з'їзд у Варшаві 26 лютого 1957 р. з метою обговорення справ, зв'язаних із душпастирською обслугою вірних греко-католиків». Таку думку о. Балик поставив на те, щоб урешті заактуалізувати, тобто зрушити з місця справу віднови греко-катол. богослужень.

В порозумінні з о. Гриником о. Балик виготовив йому відповідні пункти, а коли Примас 25 січня 1957 р. прийняв о. Гриника на авдієнції, цей зреферував їх і вручив їх йому до рук. Справи порушені були укладені у вісьмох пунктах за такою чергою:

1. «Як справа залагоджена Примасом, у зв'язку з письмами від 14 і 29 листопада 1956 р.?» Це, як відомо, передусім справа відновлення греко-катол. богослужень.

2. Просьба про «дозволення (греко-катол. священикам) на ведення переговорів із Урядом Польської Людової Республіки».

3. Ствердження, що «Українське Суспільно-культурне Товариство повністю підтримує права Греко-католицької Церкви та постулати греко-католиків».

4. Подано Примасові до відома, що єпископи: гданський — Едмунс Новіцький, ольштинський — Тома Вільчинський і перемиський — Франціск Барда висловили охоту підтримати справу греко-катол. богослужень і станиць у своїх дієцезіях, вимагаючи тільки згоди Примаса».

5. Подано Примасові до відома, що «богослуження в греко-катол. обряді відправлялися в Перемишлі, за виразною згодою міністра Віроісповідань Юрія Штахельського на свята Різдва Христового та на Йордан. Воевідський Уряд у Гданську висловив офіційну згоду на створення греко-катол. станиці в Дезжгоню».

6. Відзначено перед Примасом, що «Конгрегація для Східних Церков є докладно поінформована про заходи відносно реактивування Греко-католицької Церкви в Польщі».

7. Висловлено перед Примасом просьбу «про Його згоду і високий протекторат щодо скликання конференції всіх греко-католицьких священників і на їх з'їзд у Варшаві, на день 26 лютого 1957 р., з метою обговорення справ, зв'язаних з душпастирською обслугою греко-катол. вірних».

8. Висунено перед Примасом потребу «призначення греко-католицького священника як уповноваженого Примасом до організаційних справ душпастирської обслуги греко-католиків».

Примас під час авдієнції вислухав з увагою всіх справ, які йому реферував о. Гриник. Погодився на скликання з'їзду греко-катол. священників, замість на 26 лютого, на день 21 лютого. Здається, що шойно по відбутім з'їзді хотів виявити своє ставлення до прохань, поданих письмами з 14 і 29 листопада 1956 р. та відносно своєї згоди на відновлення греко-катол. богослужень. Бо, як пізніше Примас підкреслював, «багато» греко-катол. священників (напр. о. Комарчевський) висловлювали протест, щоб не відновляти греко-катол. богослуження, бо, мовляв, «прийдуть зі Сходу і всіх нас вивезуть на Сибір».

Тим часом о. Балик, на просьбу о. Гриника, уклав програму душпастирської конференції з таким порядком:

1. год. 9. Служба Божа соборова — рецитована. Під час Служби Божої екзорта — о. Павло Пушкарський ЧСВВ. По Службі Божій — панахида за всіх померлих у десятиріччі греко-католицьких священників.

2. год. 10. Відкриття Конференції — о. Прелат Василь Гриник.

3. год. 10,30. Реферат — о. кан. Мирослав Ріпецький: «Завдання й обов'язки греко-катол. священника в сучасному положенні наших вірних — греко-католиків».

4. год. 11. Реферат — о. Борис Балик ЧСВВ: «Напрявні нашої дискусії». Дискусія.

5. Вільні пропозиції та висновки.

6. Кінцеве слово Його Еміненції Примаса як Апостольського Делегата.

Програма «Конференції» мала отже вияснити греко-катол. священикам політичні, суспільні та релігійні можливості, потреби й обов'язки їхньої душпастирської обслуги серед українського католицького населення в Польщі.

На прохання о. Гриника, а згідно з такою важливою програмою з'їзду, о. Балик уклав формуляр запрошення о. Гриником для кожного греко-катол. священика взяти участь у з'їзді: «У порозумінні з о. Примасом, як Апостольським Делегатом для Греко-католицької Церкви в Польщі, відбудеться дня 21 лютого 1957 р., душпастирська конференція греко-катол. духовенства у Варшаві, в церкві при вул. Медовій 16. Початок о 9 год. рано. В Конференції візьме участь Його Еміненція Апостольський Делегат. Предметом Конференції будуть справи нашої Церкви».

О. Гриник зараз вислав такого змісту запрошення прибути на з'їзд греко-катол. священикам (коло двадцяти п'ятьом), яких знав адреси. Очевидно вістка скоро рознеслася по всьому Краю. Справа набула широкого розголосу, коли деякі священики листовно повідомили своїх знайомих за границею, про що потім з'явилось звідомлення в українських закордонних газетах, що, мовляв, Примас відновлює діяльність Греко-католицької Церкви.

Коли василіянин о. Павло Пушкарський мав визначену Примасом авдієнцію в особистих справах на день 12 лютого, о. Балик просив його, щоб пригадав Примасові близький реченець (21.ІІ) конференції греко-катол. священиків «з метою обговорення справ, зв'язаних з обслугою вірних греко-католиків». Примас заявив о. Пушкарському, що конференцію переносить на день 22 березня, бо «справи ще не зовсім вияснені», але на думку о. Пушкарського, зі слів Примаса виходило, що «все — на добрій дорозі до полагодження». Видно Примас звертався до урядових чинників через Мішану Комісію, про вияснення щодо справ, яких предметом мала стати заповіджена конференція, але ще тоді не отримав компетентної відповіді.

Очевидно, про перенесення конференції о. Балик ще того ж дня (12.ІІ) листом повідомив о. Гриника, а він — інших священиків. Однак о. Гриник не встиг усіх священиків повідомити, і деякі (коло десяткох) з'явилися у Варшаві на день 21 лютого.

Все-таки ще з початком березня не було ясним, чи конференція відбудеться. Так бо пише о. Балик 7 березня до о. Гриника. «Бажаю поділитися з Вами невеселою відомістю, що справа з'їзду наших священиків досі ще не станула на твердм ґрунті, бо немає ще відповіді з боку відносних чинників. Таку інформацію подав наш зверхник кс. Примас — о. Павлові. Тому, щоб вияснити мериторично саму справу, що її домагаємось, конечно було б Вам, Отче Прелате, приїхати до Варшави на другий тиждень і в товаристві ще одного добраного собі священика як свідка, докінчити перепрова-

джувати розмову і старання у тих чинників, у яких Ви їх розпочали. Гадаю, що інакше справа з'їзду була б дуже хитка, а навіть проблематична».

На заклик о. Балика о. Гриник дійсно приїхав у середу 13 березня до Варшави і тоді разом із о. Баликом було укладено «пункти інтерпеляції у Примаса як Апостольського Делегата для Греко-католическої Церкви в Польщі». В «інтерпеляції» містилися передусім такі три перші пункти: «Чи Примас віддав справу реактивізації Греко-католическої Церкви до залагодження "Мішаній Комісії"? — «Загальним бажанням греко-католиків є, щоб Комісія з боку єпископату трактувала цю справу з Урядом, як пильну, тому що справа затягається вже чотири місяці. Греко-католики гаряче бажають, щоб регулярні і сталі свої богослуження могли мати вже від Великодніх Свят. Кільканадцятьох греко-католических священників уже відразу може приступити до відправи богослужень у цій обряді. Між ними знаходяться два греко-католическі священники, котрі прибули до Польщі як репатріанти і не мають ніякого утримання. З огляду на близькість Великодніх Свят, потреба душпастирського з'їзду греко-католического духовенства під протекторатом Примаса, у визначенім ним реченні, себто, дня 22 березня».

О. Гриника та о. Денька наступного дня 14 березня Примас прийняв на аудієнції. У відповіді на пункти, які зреферував йому і подав о. Гриник, Примас переповів йому насамперед свою недавню зустріч і розмову з прем'єром Уряду Йосифом Циранкевічем, яку мав з ним правдоподібно на початку березня. (Напевно фонограм їхньої розмови знаходиться в урядових актах, а тут наводиться зміст цієї розмови за оповіданням Примаса о. Гриникові, як цей розказав о. Баликові. Про розмову Примаса з Урядом згадує о. Гриник також у листі з 15.III.1957 до о. Ріпецького).

На зустріч і розмову запросив Примаса Циранкевіч. Відразу показав Примасові пачку вирізок із заграничних газет, передусім, як належить здогадуватися, українських і німецьких (очевидно, надісланих польськими заграничними посольствами). У вирізках писалося, що Примас скликає з'їзд українського духовенства й організує Греко-католическу Церкву. На такий закид Примас показав Прем'єрові ряд письм, які надійшли до Секретаріату Примаса, з численними проханнями про дозвіл на відправу в греко-католическій обряді. Притім Примас заявив, що він як Апостольський Делегат, є змушений зайняти відповідне становище до поданих у цій справі прохань. На це Прем'єр заявив свою волю, щоб «на східних теренах (Польщі) не чинити ніяких змін, а на західних і північних може діятися стосовно до його (Примаса) волі».

Таким чином у цьому порозумінні Примаса Вишинського з Прем'єром Циранкевічем, була налагоджена державно-правна підстава розпочати мережу станиць, в яких відбувалися б греко-католическі богослуження. Примас, як заявив Циранкевічеві, не з власної ініціативи погодився давати дозвіл на відправу українських богослужень, а тільки «змушений» греко-католическим духовенством і населенням, яке зорганізувалось в Українське Суспільно-культурне Товариство,

а котрим не мав совісти відмовити як католицький єпископ. Відносно порозуміння Примааса з Прем'єром було водночас великим досягненням і незвичайним успіхом членів Греко-католицької Церкви в Польщі.

Заразом тоді (14.ІІІ.) Примаас на авдієнції заявив о. Гриникові, що він (Примаас) «справу реактивування Греко-католическої Церкви віддав Комісії Мішаній та схилився до її реактивування, але Правительство (тобто прем'єр Циранкевіч) відкладає вирішення через якісь статті в німецькій пресі, в якій подано відомості про конференцію» (греко-католического духовенства). «З тієї причини, за словами Примааса, нема мови про рішення (Уряду) про реактивізацію (Греко-католическої Церкви). Водночас з тієї самої причини Примаас відклав конференцію греко-католического духовенства «на неограничений час, аж Правительство успокоїться».

Натомість Примаас, на просьбу о. Гриника, «прирік дозволити на відправу від Великодня цього року і на дальшу правильну обслугу, і казав собі подати список («листу») місцевостей і священників, але кільканадцять станиць, як буде, то певніше перейде». Притім Примаас «радив іти до (прем'єра) Циранкевіча».

Ще того самого дня 14 березня 1957 р. о. Гриник виготовив список 20 греко-католических священників і місцевостей, в яких вони мали б відправляти богослужби в греко-католическому обряді і їх список подано до Секретаріату Примааса. В списку названо місця відправи і подано імена священників у такому порядку:

1. Бані Мазурські, дієцезія Ольштин – о. Іван Ощипко; 2. Гурово Іловецьке, дієцезія Ольштин – о. Іван Булат; 3. Оструда, дієцезія Ольштин – о. Юрій Менцінський; 4. Дзежгонь, дієцезія Ольштин – о. Володимир Данилів; 5. Щецін, дієцезія Гожів – о. Павло Гамівка; 6. Битів, дієцезія Гожів – о. Стефан Дзюбина; 7. Щецінек, дієцезія Гожів – о. Антін Кулибаба ЧСВВ; 8. Білогард, дієцезія Гожів – о. Михайло Паславський; 9. Кшиж, дієцезія Гожів – о. Зенон Злочовський; 10. Вроцлав, дієцезія Вроцлав – о. Павло Шуфлят; 11. Лігниця, дієцезія Вроцлав – о. Володимир Гайдукевич; 12. Болеславець, дієцезія Вроцлав – о. Михайло Гук; 13. Глогів, дієцезія Вроцлав – о. Кіндрат Яцків; 14. Мендзижеч, дієцезія Вроцлав – о. Михайло Дочило; 15. Перемишль – о. Сильвестер Крупа; 16. Ярослав – о. Станіслав Федорович; 17. Сянік – о. Йосиф Секежинський; 18. Краків – о. Микола Денько; 19. Варшава – о. Борис Іван Балик ЧСВВ; 20. Пижице, дієцезія Гожів – о. Григорій Федоришак.

Так як це Примаас порадив, оо. Гриник і Денько були в канцелярії прем'єра Циранкевіча і «старалися, але не вдалося їм, дістатися на авдієнцію» у нього, тільки подали таке ж як до Примааса, «прохання про приспінення реактивізації (Греко-католическої Церкви) і про дозвіл на богослуження в греко-католическому обряді в коло 20 місцевостях, від Великодня цього року».

Так само «у справі навчання греко-католических священників релігії в школах з українською мовою навчання» (в Банях Мазурських, Лисах, Бартошицях, Кальникові) оо. Гриник і Денько тільки вислали відповідне письмо до міністра Віроісповідань Юрія Штахельського,

але не були в нього на авдієнції, бо не було його «вдома» у Варшаві.

Під час авдієнції у Примаса 14 березня «просив його о. Денько, щоб заіменував о. Гриника візитатором». Примас, як це переповідає о. Гриник, — «не згодився, викрутився тим, що я (о. Гриник) за старий так, щоб по цілій Польщі їздити».

Крім того, тоді ж під час авдієнції, Примас відкликуючи «душпастирську конференцію греко-католического духовенства», на «необмежений час» із-за «неспокою» чи роздратування прем'єра Циранкевіча, висунув застереження також супроти особи о. Мирослава Ріпецького і вимагав усунення його реферату з програми конференції. Примас ставив закид о. Ріпецькому, що він без канонічної юрисдикції давав шлюби греко-католикам. Щоб обминути це застереження, о. Гриник задумував доручити о. Сильвестрові Крупі з Перемишля приготувати реферат. Однак задуми греко-католических священників про скликання такої конференції під протекторатом Примаса Вишинського не здійснилися і така його зустріч з усіма греко-католическими священниками ніколи не відбулася.

Безперечно, згода примаса Стефана Вишинського з 14 березня 1957 р. на введення греко-католического богослуження у «кільканадцять» місцевостях Польщі становила переломний момент у політично-суспільній положенні українських вірних греко-католического обряду і їхньої Церкви. Дуже важлива це річ, що вірні отримали право на свої богослуження, не лише через виразну згоду Примаса Польщі, але також через мовчазне схвалення з боку Польського Уряду Прем'єра Йосифа Циранкевіча. Так зроблено вступний вирішувальний крок до поступу і дальшого розвитку прав Греко-католическої Церкви в Польщі. Щоправда, від Великодня 1957 р. (21 квітня), за підрахунком о. Гриника, як видно з його листа від 6 травня, вдалося ввести в рух тільки дев'ять з двадцяти заплянованих осередків зі сталими греко-католическими богослужбами. Однак, як показав дальший перебіг творення нових осередків, їх виникнення стояло в залежності передусім від наполегливих заходів місцевих греко-католиків у Духовних Властях в поодиноких дієцезіях. Зрештою, умови виникнення і розвиток душпастирських осередків з греко-католическими богослуженнями в даних місцевостях повинні становити предмет окремих досліджень. Тут додамо тільки деякі вістки про відновлення богослужби у Варшаві.

Відновлення греко-католического богослуження у Варшаві

В церкві оо. Василіян у Варшаві греко-католицька співана Служба Божа відправилася вперше на Великдень, 21 квітня 1957 р. Відправу попередили такі заходи. Багато з варшавських греко-католиків цікавилася і запитувало, чи на Великдень буде в церкві «наша», тобто греко-католицька Служба Божа. Вельми прихильний відновленню відправи греко-католическої Літургії, був парох церкви о. Павло Пушкарський. Він уклав відповідну петицію в цій справі до примаса Вишинського. З волі о. Пушкарського петицію Примасові

вручив поважний громадянин, колишній український посол до сейму, Михайло Вахнюк.

Відповідь позитивна скоро прийшла. Примас Вишинський «силою наданих йому особливіших прав Апостольською Столицею» видав декрет, датований 16 квітня 1957 р. В нім заявляє, що «йде назустріч просьбі ректора парохіяльної церкви Успення Преч. Діви Марії у Варшаві, при вул. Медовій 16, й оцим дозволяє на відправу у вищезгаданій святині, в неділі і свята, однієї Служби Божої в обряді східнім для вірних греко-католицького обряду».

Великдень того року припадав у неділю 21 квітня. О 11 год. о. Борис Іван Балик відправив у церкві першу (від 1944 р.) співану греко-католицьку Службу Божу. Співав як дяк бр. Бенедикт Гасай ЧСВВ, і СС. Служебниці. Залунала тоді велична і радісна пісня «Христос воскрес із мертвих», а вірним греко-католикам тиснулися до очей сльози радості і подяки Богові, що могли Його величати своєю піснею. Для римо-католиків була це однак велика несподіванка, бо раніше в попередню неділю — Квітну, не оголошувалося, яка це буде служба. Тільки на виписанім оголошенні було зазначено літерами: «о. всх.» (обжондку всходнего), але рідко хто міг зорієнтуватися, що таке міститься в цих скорочених знаках. Неспокійний настрій і здивування трохи злагіднювала та обставина, що о. Балик проповідь виголосив польською мовою, а потім ще знайомим вияснявалося, що така відправа відбулася за дозволом Примаса Вишинського.

Від Великодня, згідно з декретом Примаса, кожної неділі та свята вже відправлялася в церкві співана Служба Божа, а проповідь щойно по році почато говорити по-українськи. Протягом року співану греко-катол. Службу Божу звичайно відправляв о. Балик, але від нікого з цього приводу не дізнавав якихось неприємностей. Притім по Службі Божій гуртував дітей у канцелярійній кімнаті на катехизацію, а на св. Миколая приготував для них відповідну виставку про «Гостину св. Миколая». Згодом дітей навчала релігії с. Амалія Чабан або василіянські клирики.

о. Борис І. Балик, ЧСВВ

ДОДАТОК

1. Письмо греко-катол. духовенства до Примаса кард. Стефана Вишинського. Варшава, 14.XI.1956

Jego Eminencja Ksiądz Kardynał Stefan Wyszyński, Prymas Polski, i Delegat Apostolski Grecko-katolickiego Kościoła w Polsce, Warszawa,

Kapłani grecko-katolickiego obrządku, w związku z rozpoczętymi rokowaniami Episkopatu Katolickiego z przedstawicielami Rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w «sprawach z zakresu stosunków między Państwem i Kościołem, wymagających uregulowania», pragną

przedłożyć Jego Eminencji Delegatowi Apostolskiemu Grecko-katolickiego Kościoła w Polsce potrzeby duchowe obywateli polskich obrządku greckiego, by obecnie przedstawił je Komisji Rządowej.

W rezultacie trudnych warunków dyskryminacji wyznaniowej, stosowanej w ostatnim dziesięcioleciu, miał miejsce tak wysoce nienormalny w życiu społecznym fakt, że przeszło dwustotysięczna rzesza obywateli polskich wyznania grecko-katolickiego, była pozbawiona normalnej i regularnej obsługi religijnej w swoim obrządku.

Celem wielkim nowej polityki obecnego Rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej jest naprawa krzywd, doznaných przez obywateli w minionym dziesięcioleciu. Toteż ludność grecko-katolicka spodziewając się, że nowy Rząd dąży do bardziej sprawiedliwego uwzględniania potrzeb religijnych i kulturalnych wszystkich obywateli, wyraziła również swoje pod tym względem obywatelskie uprawnienia.

Stało się to na Kongresie obywateli polskich narodowości ukraińskiej, odbywającym się w Warszawie, w dniach 16 i 17 czerwca 1956 r. w obecności Ministra Oświaty Witolda Jarosińskiego oraz innych przedstawicieli Rządu Polskiego. Otóż na wynienionym zjeździe delegaci ze wszystkich województw i powiatów, zamieszkałych przez ludność ukraińską, jednogłośnie domagali się przywrócenia praw dla Kościoła Grecko-katolickiego co do zezwolenia księżom tego obrządku na sprawowanie czynności kapłańskich dla swoich wyznawców.

Identyczne żądania stawia ludność grecko-katolickiego obrządku również i na innych zebraniach wojewódzkich i powiatowych Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-kulturalnego. Nie odbyło się żadne zebranie Komitetu, w którym zaniebano by takiego żądania postawić.

O tej zdecydowanej woli ludności obrządku grecko-katolickiego co do przywrócenia praw obywatelskich jej wyznaniu, świadczą dobitnie bardzo liczne petycje, zaopatrzone tysiącami podpisów grekokatolików, w których żąda się zorganizowania grecko-katolickich parafii, zezwolenia na odprawianie nabożeństw publicznych w tym obrządku oraz zezwolenia na duszpasterskie czynności ich kapłanów.

Ten dwustotysięczny głos ludu, przemawiającego przez swoich delegatów, to jęk tragedii ogromnej owego ludu, dotkniętego boleśnie w głębi swej duszy religijnej, podeptanego w najczulszych swoich prawach wyznawania i praktykowania wiary Chrystusowej wedle swego obrządku w jedynym powszechnym Kościele Chrystusa.

To jest rozczulające wołanie ludu wiernego o zaleczenie tak bolesnych ran, zadanych mu w ostatnim dziesięcioletnim okresie. To głos tak szlachetny, pełen godności prawdziwego wyznawcy Chrystusowego, świadomego swej krzywdy obywatelskiej, jaka tak boleśnie dotychczas raniła go i bolała.

Lud ten czuje się jak ów człowiek nieszczęśliwy, pobity, zdeptany i przygnieciony zębątem kołem okropnych wypadków dziejowych, i czeka i szuka litościwego Samarytanina, który by wlał kojącej oliwy w jego głębokie palące rany i w imię Chrystusa podał rękę nieszczęśliwemu i podniósł go z jego ogromnej niedoli. Głos owego ludu — to głos wołający o humanitarność chrześcijańską w życiu społecznym.

Wobec takiego donośnego wołania ludu, prawdziwy duszpasterz Chrystusowy, a za takiego uważamy Jego Eminencję Księdza Kardynała, — nie może przejść obojętnie, bez serca, lecz okaże najtroskliwszą opiekę nieszczęśliwej i poranionej trzodzie Swojej. Dowodem Jego wspaniałomyślnego serca będą starania, podjęte u Władz Cywilnych, celem zaspokojenia owych najślusniejszych postulatów ludności obrządku grecko-katolickiego.

W obecnej sytuacji owej ludności, na pierwszym planie co do zaspokojenia jej potrzeb duszpasterskich, wysuwa się konieczność dopuszczenia grecko-katolickich kapłanów do odprawiania nabożeństw dla wiernych owego obrządku w cerkwiach tych miejscowości, gdzie od dawna praktykowany był ów obrządek, a mianowicie po większych miastach, by ludność miała łatwy dostęp do swoich świątyń. Chodzi więc o dopuszczenie grecko-katolickich kapłanów do 1) katedry w Przemyślu; do cerkwi: 2) w Krakowie, 3) Sanoku, 4) Jarosławiu, 5) Lubaczowie i 6) Krynicy.

Chodzi również o to, by obecne placówki duszpasterskie, czynne na ziemiach północno-zachodnich Kraju, jeszcze powiększyć w miarę ilości i potrzeb duszpasterskich osiedlonej tam grecko-katolickiej ludności.

Mamy wielką i ugruntowaną nadzieję, że Jego Eminencja jako nasz Arcypasterz wzruszy się szlachetnym i wytrwałym wołaniem ludu wiernego, pragnącego dochować swej wierności i przywiązania do Kościoła Katolickiego i Ojca św. jako namiestnika Chrystusowego.

Jasnym jest, że ludowi temu zagraża wiele niebezpieczeństw. Analogicznie jak dla wiernych obrządku łacińskiego istnieje niebezpieczeństwo na skutek wrogiej propagandy ze strony Kościoła Narodowego, Mariawitów, Ewangelików, Świadków Jehowy, itp., tak też dla wiernych obrządku greckiego zagraża zwłaszcza prawosławie, a to przede wszystkim dlatego, że lud ten nie jest regularnie obsługiwany w jego ojczystym katolickim obrządku wschodnim.

Toteż żywimy głęboką ufność do wielkiej gorliwości naszego obecnego Arcypasterza w granicach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, że pójdzie On na spotkanie najślusniejszych postulatów wyznawców Kościoła Katolickiego w obrządku greckim i poprze je u Władz Cywilnych.

Pismo postulatów doręczył ks. kan. Bazyli Hrynyk w Warszawie, dnia 14 listopada 1956 r.

2. Письмо греко-катол. духовенства до Примааса. Варшава, 28.XI.1956

Jego Eminencja Ksiądz Kardynał, Stefan Wyszyński, Prymas Polski, Delegat Apostolski Grecko-katolickiego Kościoła w Polsce, Warszawa,

Wszeczhronna wolność religijna, realizowana obecnie w Suwerennej Polsce, uzasadnia nadzieję obywateli polskich obrządku grecko-katolickiego, że również ich Kościołowi Grecko-katolickiemu zostaną przywrócone pełne prawa, przyznane mu przez Państwo Polskie

na podstawie Konkordatu, zawartego ze Stolicą Apostolską dnia 23 kwietnia 1925 r.

W związku ze spodziewaną realizacją obywatelskich uprawnień wyznawców Kościoła Grecko-katolickiego, tudzież z rozpoczętymi rokowaniami w tej sprawie Prymasa Polski i Episkopatu Katolickiego z przedstawicielami Rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, kapłani grecko-katolicy pragną bliżej przedstawić prawa i postulaty co do poprawy bytu i należytego rozwoju Kościoła Grecko-katolickiego w Suwerennej Polsce.

1. Kościołowi Grecko-katolickiemu w Polsce należy przywrócić wszystkie mające kościelny, przez niego posiadany we wschodnich dzielnicach Kraju w roku 1944, tj. w momencie odnowienia Państwa Polskiego. A mianowicie: a) cerkwie, b) plebanie, c) grunt na utrzymanie kapłana i obsługi cerkiewnej, d) domy, cerkwie i grunta zgromadzeń zakonnych, męskich i żeńskich, łącznie z przedszkolami, sierocińcami i szkołami, e) place i domy bractw kościelnych, f) pałac i majątek biskupi; dom i majątek kapituły przemyskiej; archiwum i bibliotekę teże kapituły oraz całe archiwum diecezjalne, g) budynek seminarium duchownego w Przemyślu, gdzie wychowywaliby się przyszli kapłani grecko-katolicy; również szkołę diaków (organistów) w tym mieście, h) kapłański dom wypoczynkowy w Zegiestowie.

2. Ponad to należy zaopatrzyć ludność grecko-katolicką, zamieszkałą w województwach północno-zachodnich, w wystarczającą ilość placówek, które obsługiwałyby jej potrzeby duszpasterskie: a) w białostockim — dwie placówki; b) w olsztyńskim — sześć; c) w gdańskim — jedna; d) w koszalińskim — pięć; e) w szczecińskim — cztery; f) w zielonogórskim — dwie; g) we wrocławskim — pięć. Szczegółowy wykaz placówek duszpasterskich w owych województwach jest podany w załączniku.

3. Restytuować obydwie Diecezje grecko-katolickie, tj. Biskupstwo Przemyskie, tudzież Administrację Apostolską Łemkowszczyzny, które w 1944 r. znalazły się w granicach P.R.L. Biskupstwo Przemyskie, obrz. gr., istniało już od XI w. Administracja Apostolska Łemkowszczyzny została wydzielona z Biskupstwa Przemyskiego przez Stolicę Apostolską w marcu 1933 r. Ś.p. Biskup Przemyski Jozafat Kocyłowski, wysiedlony przymusowo, zmarł w Kijowie w 1947 r., 17 stycznia. Jego zaś Sufragan śp. Grzegorz Łakota zmarł w Workucie w czerwcu 1951 r. Administrator Apostolski Łemkowszczyzny ks. Aleksander Malinowski żyje na emigracji. Zanim Stolica Apostolska wyda odpowiednie zarządzenie zarówno w sprawie obsady tych Diecezji, jak i ze względu na dobro duchowe wszystkich wiernych Kościoła Grecko-katolickiego w Polsce, jest rzeczą konieczną, aby tymczasowo nastąpiła nominacja trzech wikariuszy generalnych Jego Eminencji jako Delegata Apostolskiego, a mianowicie dla obydwóch Diecezji Grecko-katolickich w Polsce, Przemyskiej i Łemkowskiej, jak to uczynił ś.p. Kardynał August Hlond 31.III. i 1.IV.1947 r., a których to Wikariuszy Generalnych pełnomocnictwa wygaśły w lipcu 1947 r. z powodu wysiedlenia grekokatolików na Ziemię Zachodnie. W celu

należytej administracji duszpasterskiej zachodzi również potrzeba nominacji trzeciego Wikariusza Generalnego dla grekokatolików w diecezjach północno-zachodnich. Poddanie grecko-katolickich wiernych i kapłanów jurysdykcji Biskupów łacińskich, zraziłoby tych wiernych do Hierarchii łacińskiej, albowiem posądzano by ją o dążenia do całkowitego zlatynizowania Kościoła Grecko-katolickiego w Polsce. Przez trwałe poddanie grekokatolików pod władzę łacińskich Biskupów, również propaganda prawosławna otrzymałaby mocny atut w swoich objeacjach przeciw Stolicy Apostolskiej.

4. Przy organizacji życia kościelnego grekokatolików należy tworzyć parafie, a nie ekspozytury, czy rektoraty kościoła na Ziemiach Zachodnich, jak również odnawiać parafie grecko-katolickie na terenach Przemyskiej i Łemkowskiej Diecezji. Kapłanów grecko-katolickich należy mianować proboszczami, czy administratorami parafij z pełną jurysdykcją proboszczowską, a nie uzależniać ich jako rektorów kościoła od proboszczów obrządku łacińskiego, bo taka zależność podkopuje autorytet Duchownych i Kościoła Grecko-katolickiego i spycha ich do roli podrzędnej. Tym bardziej, że proboszczowie łacińscy często odmawiają grecko-katolickich wiernych od udawania się do ich kapłanów grecko-katolickich.

5. Jego Eminencja Ksiądz Prymas już w najbliższym czasie będzie łaskaw poprzeć u Władzy Cywilnej prośbę wiernych wschodniego obrządku, by od razu dopuszczono grecko-katolickich kapłanów do 1) katedry w Przemyślu; do cerkwi: 2) w Krakowie, 3) Sanoku, 4) Jarosławiu, 5) Lubaczowie, 6) Krynicy oraz do innych cerkwi, których wykaz jest wymieniony w załączniku. Przy tym Ksiądz Prymas raczy wstawić się do Wysokiego Rządu P.R.L., ażeby wydał zdecydowany zakaz rozbierania cerkwi grecko-katolickich na starych terenach, a za rozebrane polecił wypłacić odszkodowanie.

6. Jego Eminencja raczy zalecić Ordynariuszom obrz. łac. na Ziemiach Zachodnich, by oddali na odprawianie nabożeństw dla wiernych obrządku grecko-katolickiego nieużywane, wzgl. rzadko używane kościoły rzymsko-katolickie, i w ogóle aby zezwalali na odprawianie gr. kat. nabożeństw w kościołach łacińskich.

Powyższe najsluszniejsze postulaty religijne poparte są przez żywiolowe i masowe domagania obywateli polskich obrządku gr. kat. o równouprawnienie ich Kościoła Grecko-katolickiego, jednakowe z obywatelami polskimi-wyznawcami obrządku łacińskiego. Toteż gorąco i jak najusilniej kapłani gr. kat. proszą Jego Eminencję Księdza Kardynała jako swego Zwierzchnika i Opiekuna z woli Stolicy Apostolskiej o łaskawe poparcie tych żywotnych spraw Gr. kat. Kościoła w toczących się pertraktacjach Episkopatu z Rządem.

Pismo postulatów doręczyli, ks. kan. Bazyli Hrynyk, ks. kan. Mirosław Ripecki, w Warszawie, dnia 29 listopada 1956.

ПРОФ. Д-Р КОНСТАНТИН ЧЕХОВИЧ
як публіцист, видавець, педагог

Ці рядки присвячені одному з найвидатніших наших філологів, якого творчу працю в повному розгоні перервала большевицька окупація, а вслід за тим прийшов розгром української вільної науки. Обмежуся до начерку деяких біографічних даних на основі того, що було надруковане у звідомленнях Богословської Академії, в Історії Богословського Наукового Товариства та вкінці з програм викладів в Богословській Академії. Найновіші відомості є взяті із листів проф. Чеховича, з яким я веду переписку від кількох років. Крім того хочу вказати на проф. Чеховича, як публіциста видавця і педагога.

Проф. Константин Чехович народився 21 травня 1896 р. в селі Хиринка перемиського повіту, де його батько о. Володимир був парохом. Мати його — Марія з дому Згорлякевич. До гімназії ходив в Перемишлі, там і склав матуру в 1914 р. В академічних роках 1915-16 - 1917-18 студював богословію у львівському університеті; в рр. 1918-1920 служив як хорунжий в Українській Галицькій Армії, а від 1921-1926 студював філософію і слов'янську філологію в чеськім університеті, та українську філологію і філософію в Українському Університеті в Празі у Степана Смаль-Стоцького, в чеськім університеті в Празі зложив педагогічний іспит та досягнув ступінь доктора філософії та слов'янської філології.

В рр. 1926-29 працював як асистент при Українському Науковому Інституті в Берліні, а в 1931 р. на основі праці про Олександра Потебню габілітувався на доцента слов'янської філології на філософічному факультеті українського університету в Празі.

Від 1931-32 р. викладав церковно-слов'янську мову та вів семінар слов'янської філології у Богословській Академії у Львові. Цю позицію займав до ліквідації Богословської Академії большевиками. В тих роках праці на Богословській Академії проф. Чехович був найбільш продуктивний і то під всяким оглядом, як викладач, як науковець-дослідник, як публіцист, як доповідач і вкінці як видавець. Бодай коротко хочу з'ясувати кожную із тих ділянок праці професора Чеховича.

Як викладач професор Чехович був дуже приступний і приязний до студентів, а виклади свої церковно-слов'янської мови, до речі — предмету сухого, старався оживити різними прикладами, а також дуже часто робив дегресії до української мови.

Як учень проф. Степана Смаль-Стоцького, дуже часто покликуювався на авторитет того великого нашого вченого мовознавця. Пригадую, як проф. Чехович широко пояснював нам своє становище про уживання слова «хрищення» і «хрещення». Проф. Чехович заступав правильність слова хрещення.

Останньо, пишучи до мене листа з дня 10 грудня 1979 року, нав'язуючи до рубрики: «Тисяч ліття Хрищення України», д-р Чехович пише: «Рубрика Тисячліття Хрищення України», підкресливши слово «хрищення», обурюює мене непростимою деформацією слова «хрещення». Знаю, — пише він, — що київські автори правопису прийняли колись таку деформацію, бо для їх безбожницького вуха приємно було відривати це сакраментальне слово від основного слова «хрест». Знаю і те, що деякі оправдання для свого рішення у недбалій тенденції вимови ненаголошеного звука «Е» майже як «И» (напр. «я тибє знаю», побіч, «я до тебе прийду»). Культурний правопис, а вже особливо той, що шанує християнську культуру, не може толерувати такої деформації чи вульгаризації. При тім не можна покликатися на правильний склад «хри-» в таких словах, як «християнський», «християнізація» ітп. бо основою тих похідних слів не є слово «хрест», але «ХРИСТОС».

Найбільше некультурне вражіння робить слово «хрищення», особливо тоді, коли дехто вимовляє його з наголосом на складі «хри», отже «хрищення», так як то ми чули 25.XI.1979 в радіо в «Голос Америки» в авдіції «з релігійного життя» (кінець цитати з листа).

Виклади церковного слов'янської мови тривали через п'ять років студій на філософічному відділі Богословської Академії. Переглядаючи програми викладів з філології, бачиться, що проф. Чехович переходив цілість граматики звичайно через три перші роки, а вже на четвертому і п'ятому році були вправи на просемінарі й семінарі. І так, в програмі навчання на перший рік були виклади про історію звуків (фонологія), це в першому семестрі, в другому — деклінація імен.

На другому році — деклінація займенників, а в другому семестрі — конюгація дієслів.

На третьому році приходила синтакса, або часом на зміну історія слов'янської філології.

На просемінарі церковно-слов'янської мови було інтерпретування (аналіза) текстів XVII-XIX сторіч.

На п'ятому році студій звичайно проф. Чехович брав аналізу текстів XI-XII сторіч. Також на семінарах він брав під розгляд граматику слов'янської мови чеського вченого Йосифа Добровського. При тому в часі семінара слов'янської філології проф. Чехович давав своїм студентам виготовляти різні реферати, які були читані з дискусіями в часі семінарів під проводом проф. Чеховича.

Проф. Чехович як науковець і публіцист

З приходом до Львова на працю в Богословській Академії проф. Чехович став дійсним членом Богословського Наукового Товариства в богословській Секції (з 1932), а вже на Загальних Зборах БНТ дня 25 грудня 1931 року його вибрали генеральним секретарем того ж Товариства.

В «Богословії», органі БНТ, в книзі I за 1932 рік є поміщений

звіт з тих Загальних Зборів, які підписав, як секретар, д-р Константин Чехович. Як секретар БНТ д-р Чехович разом з о. д-ром Левом Глинкою зладили Звіт — Історію Богословського Наукового Товариства п.н. «Богословське Товариство у Львові в першій десятиліттю свого існування» (1923-1933), яке вийшло накладом Товариства у Львові в 1934 році. Ця праця має такі частини: Генеза постановня Товариства, наради вчених богословів та споріднених наук в справі організації Товариства.

Обидвом авторам, які були учасниками Визвольних Змагань, належать такі слова в цій праці: «Богословське Наукове Товариство у Львові повстало серед тяжких умовин національного життя. Після воєнних невдач і катастрофи української армії, що боролася з численними ворожими силами в обороні відновленої української держави, та політичних невдач на міжнародному терені, територію української нації розшматовано поміж ріжні держави, а північно-західноукраїнські землі посторонні чинники приділили Польщі. Програ нації відбивається на всіх ділянках її життя і накладає на її членів нові завдання до виконання, не лише в цілі рятування її питоменностей та культурних цінностей, але також в цілі розвою тих же, мимо всіх, хочби як непригожих умовин. Жива нація мусть промощувати собі мозольним трудом шлях до нового відродженого життя. Одним з конечних завдань, якими промощується шлях до нового відродженого життя нації, є безперечно наука, а зокрема богословська наука» (*цит. твір*, ст. 6).

Автори цитують також слова одного з ініціаторів заснування БНТ, а саме о. д-ра Йосифа Сліпого, про причини і конечність такого Товариства.

Праця подає також список членів основників серед яких бачимо імена чільних наших духовників, як о. д-р Тит Мишковський, о. д-р Тит Галушинський, о. д-р Діонізій Дорожинський, о. д-р Іван Лятишевський (пізніше єп. поміч. Станиславівський), о. д-р Іван Бучко (пізніше Архiepіскоп), о. Ізидор Дольницький, відомий літургіст, о. д-р Григорій Лакота (пізніше єп. поміч. Перемишля), Єп. Йосиф Боцян та інші.

Товариство в імені Папи Пія XI привітав кардинал Державний Секретар Іаспарі. Праця про Богословське Наукове Товариство подає біографічні і бібліографічні відомості про дійсних членів Товариства, що сьогодні є дуже цінним матеріалом. Загалом ця праця д-ра Чеховича та о. д-ра Глинки є нині бібліографічною рідкістю і цінним матеріалом до історії нашої богословської науки і загалом нашої науки між двома війнами.

В році 1932 проф. Чехович помістив статтю в журналі «Життя і Знання», що його видавало НТШ, п.н. «Греко Католицька Духовна Академія — Українська Висока Школа у Львові». В тій статті автор висловлює думку, що це зав'язок українського університету на західних українських землях.

І дійсно, мрією Митрополита Андрея Шептицького й Ректора о. д-ра Йосифа Сліпого було поступенно переорганізувати Богословську Академію на повний Український Католицький

Університет. Тому катедри Філософічного Відділу поповнювались найкращими нашими науковими силами. В Богословській Академії проф. Чехович працює науково. В «Богословії» з року 1933-го є поміщена його праця п.н.: *«Іван Могильницький та Йосиф Добровський»*.

По короткім вступі про положення української науки після розборів Польщі, Чехович подає короткий огляд праць Добровського, які мали вплив на відродження слов'ян. Він пише: «І ось у ті часи починають появлятися наукові праці великого чеського ученого Йосифа Добровського, що не тільки дали початок славистиці, як науці, але також відіграли визначну роль в національному відродженні всіх поневолених Слов'ян» («Богословія», 1933, ст. 52).

«Читаючи твори і публікації Йосифа Добровського, Могильницький не міг не прийняти від нього хоч дещо із його наукової методи, а рівночасно не міг також перейти мовчки побіч усіх тих помилок чи неясних місць, які невірні інформували світ про український нарід і його мову. Під впливом деяких помилок Добровського Могильницький усвідомляє собі окремі завдання української науки і старасться їх у своїх працях якнайкраще розв'язати» («Богословія», рік 1933, ст. 54).

Добровський не мав ясного погляду на українську мову, тому Могильницький у своїй Граматиці та обороні самостійности української мови мав це на увазі. В граматиці мала бути передмова, що була студією в обороні самостійности української мови під назвою «Відомість о руском язичі».

В III частині праці про Могильницького і Добровського Чехович зазначає, що Могильницький «бажаючи поставити досліди над українською мовою на твердій науковій основі з'ясовує м.ін. проблему відношення нашої мови до церковнослов'янської і заперечує погляд загалу нашої інтелігенції на церковнослов'янську мову, як на вищий стиль української мови. Рівночасно доказує, що нема ніякої причини називати нашу мову діалектом російським чи польським» («Богословія», 1933, ст. 56).

Проф. Чехович писав про Добровського в чеському журналі «Славія» п.н. *«Йосиф Добровський та українська мова»*, Прага, 1930.

Проф. Чехович як публіцист

Забираючи голос в різних актуальних справах нашого збірного життя, проф. Чехович висловлював свої думки на різні теми в пресових органах чи журналах. І так, маємо його статті про *«Чеське русофільтство»*, друковані в «Національній Думці» в Празі (1925-26). Чи на тему Католицької філософії в «Поступі» у Львові 1929 р. — *«Про Перший З'їзд слов'янських філологів в Празі»*, поміщене в *«Літературно-Науковім Віснику»*, Львів 1929 р. *«Про Яна Бодуена де Куртене»* в «Студентському Віснику», Прага 1930. Бодуен де Куртене був визначним польським вченим, який обороняв самостійність української мови та народу. У «Збірнику НТШ» на

пошану Івана Франка з нагоди його 40-літньої літературної праці Де Куртене помістив також свою наукову працю (в р. 1913 р.). «*Про Початки української нації*» в «Літературно-Науковім Віснику» з 1931 р. (кн. 4). «*Про ритмічне мистецтво Шевченкової поезії*» — «Літературно-Науковий Вісник», IV, Львів 1931. «*Розрита Могила*» — «Український Голос», XII, 14, Перемишль 1931. «*В'ячеслав Липинський як історик*», «Літ.-Наук. Вісник», X. 1931. «*Літературознавство д-ра Михайла Рудницького*», «Мета» 44, 1935, Львів. «*Михайло Рудницький відомий літературний критик*» в «Діло» лівого напрямку — автор відомого твору «Між ідеєю і формою», а за большевицької окупації з Белаєвим «Під чужими прапорами» — проти буржуазних націоналістів.

Проф. Чехович критикує Михайла Рудницького за його виклад в НТШ дня 26 жовтня 1935 р. на сесії Філологічної Секції на тему: «*Нові методи літературознавства*». «Своєрідний космополітизм і брак зміслу для ріжниць, — пише Проф. Чехович, — між науками природничими і духовими привели д-ра Рудницького до фальшивого висновку, що літературознавство не може мати національної закраски. А тимчасом вже сама національна закраска кожної літературної мови висуває перед дослідником проблему національної своєрідности даного літературного твору» («Мета», ч. 44, 1935). Чехович закидає в цьому фейлетоні Рудницькому, що він «прийшов на виклад невідготований та не робив розмежування між історією літератури, літературною критикою і літературознавством» (там же).

У своїх публіцистичних виступах і доповідях проф. Чехович присвятив багато уваги Михайлові Драгоманову. 26 січня 1936 році відбувся у Львові в приміщенні Української Бесіди старанням Товариства Українських Журналістів і Письменників вечір присвячений Драгоманову під наголовком: «До проблеми — М. Драгоманів і Сучасність». В цьому дискусійному вечорі виступали такі відомі особи: Д-р Коберський, Д-р М. Стахів, П. Роздольський, Д-р Юрій Студинський, о. д-р Микола Конрад, Ред. Зенон Пеленський, Мгр. Петро Ісаїв, Ред. М. Демкович-Добрянський, проф. Кирило Студинський, Д-р Іван Копач, Д-р Микола Гнатишак, Ред. Кедрин-Рудницький та другі. Головним промовцем був Д-р Константин Чехович, який на початку дав свою опінію про Драгоманова.

В оцінці Чеховича Драгоманів був атеїстом, анархістом, і русофілом. Терміну Росія уживав і в державнім значенні, але крім того і в значенні вищої національної цілості, до якої зачислив крім «Великоросів» і Білоросів, також Українців («Мета», 2-го лютого 1936). Окрему статтю присвятив проф. Чехович відношенню Драгоманова до релігії. Ця стаття під наголовком «*Михайло Драгоманів і релігія*» була надрукована в «Меті» ч. 18 з 1939 р.

Цитую деякі думки з тієї статті: «Великий вплив Драгоманова на розвиток української культури, а особливо його вплив на формування суспільно-політичних ідеалів української інтелігенції, накладає на нас обов'язок всебічно пізнати світогляд цього духового провідника українського лібералізму і соціалізму. Іван Франко у

своїй статті "Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова" (ЛНВ 1906), досить повно з'ясував основні думки Драгоманова у сфері суспільно-політичній, вказуючи теж на причини їх банкруцтва та не промовчуючи і того, що Драгоманов був генте Українус, але націоне Руссус».

«Іван Франко вже тоді визволився спід впливу Драгоманова, а, пізнавши глибше цілу його суспільно-політичну ідеологію, висловився про неї цілком ясно, що якби вся наша інтелігенція її прийняла за свою «то над нами як над нацією була б висипана могила» (ст. 239).

На іншому місці проф. Чехович пише: «В основі світогляду Драгоманова лежить фалшива ідея поступу, яку він уважав за найвищий здобуток європейської науки. Метою всесвітнього «поступу» то здійснення ідеалів лібералізму і соціалізму, а найвищим ідеалом до якого усе людство має змагати є — на думку Драгоманова — у сфері суспільно політичній: анархічний лад «безначальство», тзн. бездержавний «федералізм» осіб і колективів, згуртованих на засади чисто господарських інтересів — і комунізм у сфері суспільно-економічній. У сфері релігійній завершенням цього «поступу» мав бути атеїзм (безбожництво — там же, ст. 6). Свою статтю Чехович закінчує так про релігійність Драгоманова: «Пропагуючи сектанство чи ліберальну арелігійність, Драгоманов свідомо приготував ґрунт для наступу соціалістичної арелігійности».

Один із визначних сучасних драгоманівців, — пише Чехович, — проф. Григорієв, ще й тепер після такого болючого історичного досвіду пишається тим, що «перша українська народна держава в ХХ віці — держава Української Центральної Ради — це овод засіяних Драгомановом ідей українського соціалізму; це драгоманівська держава» (Трудова Україна, ч. VI).

«Нажаль, — каже проф. Чехович, — воно справді так було. Та пишатися нема чим, бо ж саме тому українська нація так тяжко карається під ударами дальших консеквенцій драгоманівської ідеології, м.ін. і під ударами безпощадного активного безбожництва» («Мета», ч. 18, 1939 р.).

До проблеми ідей Драгоманова проф. Чехович повертається знову у своїй брошурі виданій «Обновою» в році 1939, отже, перед самою другою світовою Війною, а саме: «Інеза і суть Націоналізму», Львів 1939, Книгозбірня «Обнови», ч. 1-2). В тій брошурі він пише: "Підставовим почуттям націоналізму є любов до власної нації як чогось виїмкового і неповторного. «Немає в світі України, немає другого Дніпра», — так сформулював цю основну думку українського націоналізму Тарас Шевченко, і саме ці слова стрінулися з цинічною насмішкою «космополіта» Михайла Драгоманова. Як невсипущий пропагатор інтернаціональних ідеалів лібералізму і анархістично-комуністичного соціалізму та й ще закрашених безкомпромисовим русофільством, Драгоманов не міг ніяк зрозуміти, як можна аж так любити свою Україну, щоби бачити у ній щось виїмкове і неповторне, і щоби тільки з Україною зв'язувати усі свої думки, почуття і змагання. Таку націоналістичну

любов до України опромінену ідеалом національно-політичного виволення, Драгоманов оцінював як щось ретроградне, непоступове і незгідне з висновками «європейської науки», це були утопії про бездержавний, комуністичний і безбожницький, інтернаціональний «рай на землі», і саме тому змагання до української самостійності на майбутнє Драгоманов оцінював як щось непотрібне... Іван Франко, — пише Чехович, — пізнав вкінці протинаціональний характер ідеології Драгоманова і тоді явно відвернувся від свого колишнього учителя. Тоді появилася знаменита програмова стаття Франка «Поza межами можливого» (ЛНВ, 1900), повна віри в той український національний ідеал, що лежить у підсвідомих основах українського націоналізму взагалі».

Ця цінна брошура дає дуже ясний погляд на правдивий націоналізм, тобто любов до свого народу. «Націоналізм, як свідоме і героїчне змагання до повного розвитку краси і сили своєї нації охоплює всі ділянки життя, організує всі творчі сили своєї нації на службі національній ідеї, а від одиниці вимагає жертвенної і дисциплінованої праці та героїчної посвяти».

Це одночасно заперечення соціалістичного міту про світову місію міжнародного пролетаріату і про інтернаціональний комуністичний рай на землі».

Проф. Чехович є проти гітлерівського націоналізму, що його пропагував Ніцше та Розенберг у своїм «Міт ХХ віку». «Помилковість цього панбіологізму виявляється вже у світлі антропології, а його шкідливість у сфері моралі теж очевидна». І, немов предвиджуючи катастрофальні наслідки нацизму, д-р Чехович пише: «Якщо німецький націоналізм прийме в цілості ту помилкову і протихристиянську концепцію Розенберга у теоретичні підвалини свого світогляду, тоді німецька нація переживе трагедію розбудови свого національного храму на крихких підвалинах помилок і протихристиянських фікцій, а другим націям дасть відстрашаючий приклад, якими думками не можна оживляти і гартувати національного організму, якщо не хочемо його вкінці-кінців затроїти» (ст. 13). Ще більш ясно виловив свої думки на цю тему проф. Ч. у другій частині тої брошури п.н. «Християнський Націоналізм». Думки обидвох частин тієї брошури гідні направду уваги і шкода, що вони були видані коротко перед війною і мало хто знає їхній корисний зміст.

На жаль не маємо під рукою брошури, чи зглядно статті «Ідейні основи російського комунізму», яка була надрукована в журналі «Католицька Акція», IV, 1-3, 1937 р. Ця стаття була, між іншими, головним оскарженням проф. Чеховича большевицькою владою та причиною його засудження на большевицьку сибірську каторгу.

Проф. Чехович як видавець

Проф. Чехович, як я згадав вже при його характеристиці як педагога, дуже солідно підготовляв співробітників славистичного Семінаря з-поміж своїх студентів.

Відчитувані реферати в часі семінарійних сесій давали йому добру надію, що з часом з-посеред його студентів знайдуться охочі науково працювати. Маючи під тим оглядом певний досвід, проф. Чехович задумав заложити окремий Журнал Слов'янської Філології при Богословській Академії. Отець Ректор Сліпий все ішов на зустріч кожному корисному починові, особливо, коли були вигляди на збільшення наукової праці.

Так прийшло до видання Семінаря Слов'янської Філології при Філософічному Факультеті п.н. «Слово». Редактором цього журналу був, очевидно, проф. д-р Константин Чехович. Перше число того журналу вийшло в липні 1936 р. В Редакційній статті, якої автором був сам головний редактор проф. Чехович, так говориться: «Учасники наукової праці в семінарі слов'янської філології на філософічному факультеті Богословської Академії у Львові відчували досі великий брак такого українського славистичного журналу, який давав би українському дослідникові добрі інформації про найновіші здобутки цієї ділянки науки. Цю потребу поперед усього хоче заспокоїти наш журнал «Слово», що виходитиме покищо двічі в році».

І даліше говориться: «Такого журналу треба ще й тому, щоб дати змогу молодим дослідникам виявити себе друкованим словом, а одночасно своєю науковою працею заохотити других до подібних наукових зусиль».

Перше число «Слова» було зложене, як сказано в слові від Редакції, силами самого семінаря слов'янської філології при Академії. А до співпраці редакція запрошувала усіх наших славистів. Першою статтею була коротка праця самого проф. Чеховича п.н. *«До проблеми Східньослов'янської прамови»*. В тій статті проф. Чехович наводить погляди різних славистів про проблему праслов'янської мови. Чехович іде за Степаном Смалъ-Стоцьким і чеським Гуером і кінчить свої висновки тими словами: «І про давні часи мусимо погодитися з фактом, що нема ніякої наукової причини, щоби теорію про східньо-слов'янську прамову приймати за правду» («Слово», I, ст. 8). В тому ж самому числі «Слова» є стаття Олександра Буця п.н. *«Голос Російської Академії Наук про Українську мову 1905 р.»*. (О. Буць заповідався на дуже солідного дослідника, але що тепер він робить, мені не відомо).

Проф. Чехович почав був зі своїми студентами опрацьовувати народні звичаї, виготовивши відповідні квестіонарі на які студенти мали збирати відповіді. А що студенти Богословської Академії були з різних частин Галичини, можна було зібрати дуже багатий і різномодний етнографічний матеріал. Перший такий квестіонар був про косарські звичаї в Галичині. Відповіді на цей квестіонар опрацьовував студент Юліян Бабій і вислід своєї праці він помістив в

першому числі «Слова». До цієї статті зроблена була мапа, на якій позначені всі місцевості, в яких були косарські звичаї. Також зладжений покажчик по повітам із зазначенням сторінок, на яких є згадка про дану місцевість, де були косарські звичаї. Окрему статтю помістив Василь Якуб'як про косовицю в Печеніжині Коломийського повіту. Якуб'як, як дуже добрий музик, помістив пісні при косовиці з нотами. (При цій нагоді хочу згадати, що Юліяна Бабія замордувала польська боївка в часі німецької окупації чи не в 1943 р.).

В першому числі «Слова» були також поміщені в рубриці «З Архіву Слов'янської Філології» Матеріяли «Краєзнавчого Гуртка» про «Різдв'яні звичаї» (Іван Боліховський, Володимир Грабець). В тому числі поміщений також Квестіонар на такі теми: «Простонародні і жебрацькі молитви», «Вірування в сонце», «Імена Господні». При кінці поміщені рецензії і нотатки, серед яких є, очевидно, більшість пера самого проф. Чеховича.

В мене немає усіх чисел Слова під рукою, але маю згадку про останній випуск в «Меті», ч. 5, 1939 р. Це, якщо не помиляюся, було останнє число того цінного журналу перед вибухом Другої Світової Війни. «На загал, новий річник «Слова» вказує, що цей журнал стоїть на рівні європейської науки і гідно репрезентує українську славістику в широкому світі» («Мета», ч. 5, 1939 р.). Згадка кінчиться призначенням Управі Богословської Академії за уможливлення видання того рода журналу.

В частині з «Літературного життя», яку редагував дуже вміло пок. д-р Микола Гнатишак, є звіт про новий випуск «Слова» і має наголовок «Новий річник «Слова». «Оцей журнал, — пише автор того звітлення, — видаваний Семінаром слов'янської філології при філософічному факультеті Української Богословської Академії у Львові за короткий час свого існування вспів з'єднати опінію наукової солідності й сконденсованої змістовності та згуртував коло себе найвизначніші наукові сили».

Другий річник «Слова» дає, як на свої скромні розміри (10 аркушів друку), незвичайно багато цікавого й наукового вартісного матеріалу. Є в ньому 9 більших наукових праць М. Возняка, М. Гнатишака, Е. Грицака, Д. Джуровича, Т. Пачовського і К. Чеховича — редактора журналу. В тих статтях спеціально узгляднена з нагоди 100-ліття Русалки Дністрової, доба галицького відродження та творчість о. Маркіяна Шашкевича. Крім того опрацьовані тут також деякі проблеми з творчості і діяльності о. О. Огоновського, о. О. Духновича, І. Франка. Між авторами рецензій фігурує, крім деяких згаданих авторів, також відомий учений Вадим Шербаківський.

Проф. Чехович поміщував також цілий ряд рецензій на різні праці українських учених і чужинців в журналі «Слово», «Дзвони», «Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven» і навіть своєрідний репортаж про Черче («Мета», 1936). Академічні Виклади, що їх організувало Богословське Наукове Товариство, також було форумом, на якому виступав проф. Чехович на різні теми, як, для прикладу, — «Постать Івана Вишенського у творчості Івана Франка», чи «Постать Мойсея у творчості Івана Франка».

З того короткого перегляду наукової творчості проф. Чеховича можемо побачити, яким невсипущим працівником він був на полі української науки. Прихід большевиків, особливо після другої світової війни, знищив Богословську Академію, при якій був розгорнув свою наукову творчість д-р Чехович, і тим самим знищив, можна б сказати, найбільш плідні роки наукової творчості того високої кляси науковця, публіциста і видавця.

Про роки большевицької каторги він пише так в листах до мене: «Багато часу і наукових матеріалів пропало мені у висліді присуду московської влади, яка засудила мене на десять років примусових фізичних праць в таборі і на п'ять літ позбавлення прав ніби за це, що я в 1937 оцінив здійснювання провідних ідей російського комунізму, як гріх проти Бога, проти людини і проти України. А фактично засудили мене за те, що я відмовився бути професором львівського університету за ціну переходу з українського католицизму на московське православ'я».

”Для Архіву додаю мою оригінальну «Справку» з печаткою поправчо-трудового табору і з моєю сибірською знимкою. З цього документу можна вчитати, що мої сибірські вакації тривали від 16.III.1946 до 24.VI.1955, якщо не числити одинадцять місяців львівської тюрми (на вул. Лонцкого) і цілого року побуту в спец Домі Інвалідів в Караганді (Казахстан). Арештований в квітні 1945 року у зв'язку з ліквідацією Богословської Академії.

До моєї дружини я приїхав при кінці серпня 1956 р.”.

Отже, найкращі роки можливостей науково працювати між 1945-1956 пропали. В Тчеві, де проф. Чехович, нині 87 літній старець, знищений сибірською каторгою перебуває, працював якийсь час в місцевій бібліотеці, а тепер вже живе на емеритурі. Вже з Тчева написав рецензію на книжку Лер Сплавінського і Чеслава Бартулі, яку поміщено в «Богословії», том XXXIX за рік 1975. Ця рецензія є відрадним доказом, що проф. Чехович, помимо стільки літ каторги, зберіг величезне знання свого предмету та обізнаний з найновішими здобутками науки на полі славистики.

Це можна бачити теж з його іншої праці, яку помістив в «Богословії», том XLIII, р. 1979 п.н. «Слов'янська грамика Івана Ужєвича з XVII ст.» (ст. 140-166). Зі змісту та бібліографії бачиться, що проф. Чехович, помимо великої перерви в часі свого ув'язнення і каторги, не відстав на своїм філологічним полі і працює солідно далі. Те саме з подивом треба сказати про другу його працю в «Богословії», том XLV, р. 1981: «Азбучні вірші в перших віках християнізації України» (ст. 67-77). Писав її, маючи вже 84 роки! Висилаючи цю свою працю, писану рукою дбайливим, дрібненьким почерком пера, казав: «Своїм змістом ця стаття виходить назустріч плянам добре приготувати ювілей тисячеліття християнської України. До цього ювілею добре було би видати кольоровий образок Київської Божої Матері з відповідним інформаційним текстом і з молитвою за відновлення християнської України (без того нещасного додатку «Руси» — бо термін «Русь» означає тепер те саме, що «Росія», а ми повинні ізолюватися від Росії і відчищати всю нашу

культуру від російських впливів і псевдонаукових впливів їх «всеросійських» тенденцій, що використовують неточний зміст нашої історичної назви «Русь», змінюваний продовж пізніших століть при гегемонії московської держави).

Його старість серед немочей і буденних родинних клопотів виповнена ще науковою працею, студіями і молитвою (про що в листі виразно каже), і живе він подіями та ідеалами своєї Церкви і Народу як справжній з останніх Могіканів Святоюрської Гори, якої ніколи не відірся.

Д-р Василь Ленцик

Bohoslovia 47 (1983)
p. 151-162

СЛУГА БОЖИЙ КИР АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ ДОБРОДИЙ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Митрополит Андрей і українське мистецтво

Про Слугу Божого Митрополита Шептицького вже багато написано і говорено, в тому і мені довелося докинути свою цеглинку, підкреслюючи особливо ж його святість, пастирську ревність, безтрашну відвагу, коли йшлося про оборону своєї Церкви і народу, і окремої людини, як твору Божої Премудрости. Його виступи в обороні прав українського народу ще за Австрії, виступи у справі створення гімназії в Станиславові та у справі заснування Українського Університету у Львові — це загально відомі українській спільноті справи.

Знаний є також виступ Митрополита проти горезвісної «пацифікації» 1930 років, коли то хворий Митрополит сів у літак, щоб інтервенювати у голови польської держави маршала Пілсудського проти варварського побивання українських людей, нищення майна та культурних здобутків нашого села. А в 1938 році постав одиникий свого роду протест проти нищення українських православних церков на Холмщині і Підляшші у знамім Пастирським листі з 2-го серпня 1938 р. Це був не тільки протест проти порушення найелементарнішого права православного населення мати свій дім молитви, але також просто проти нищення пам'яток української культури, нищення українських архітектурних пам'яток та пам'яток нашого церковного мистецтва.

Митрополит був оборонцем не тільки свого народу, але також усіх покривджених. Коли в 1918 році українська влада була притримала деяких польських священників, ворожо наставлених до української влади, то Митрополит просив наш уряд звільнити тих священників, бо польські вірні потребували духовної обслуги. Ми-

трополит у часі німецької окупації протестував проти нищення жидівського безборонного населення в листі до шефа гестапо Гімлера. Цього листа показував д-рові Паньківському шеф гестапо Кольф у Львові.

Це тільки кілька речень для загальної характеристики того великого Мужа нашої новітньої історії, що вже за життя придбав собі почесне місце духового Батька Народу та українського Мойсея.

Проте для нашої теми сьогодні буде важливо кинути бодай у загальних зарисах світло на його вклад у культуру українського народу. І тут треба нам почати вже від його вступлення на престіл Станиславівського Владика, на якому Слуга Божий Кир Андрей пробув тільки один рік. Залишаючи Станиславівську Епархію, щоб перейняти Митрополичий престіл у Львові, Кир Андрей залишив у Станиславові уфундоваву ним бібліотеку з 3.870 томами, призначаючи на її розбудову 6.000 доларів.

З переходом до Львова Слуга Божий розгорнув тут не тільки душпастирську працю, але також культурну. Одним з найбільш культурних добродійств, яке Митрополит залишив для українського народу це Національний Музей. Він розумів вартість культури і традиції, і тому заповідливо старався збирати і зберегти все, що становило традицію і культуру нашого народу. Ту любов до традиції він виніс вже зі свого рідного дому, в якому зберігалися пам'ятки по його славних предках, які займали визначні становища в нашій Церкві, як ігумени, владика, чи київські митрополити.

З нагоди 25-ліття Українського Національного Музею у Львові 1931 р. вийшла пропам'ятна книжка, до якої, між іншими авторами, подав свої цінні думки також Основник того Музею Митрополит Кир Андрей. Стаття ця має заголовок: «Мої спомини про предмет музейних збірок». В цій статті Митрополит подає генезу свого зацікавлення українським минулим, особливо ж українською іконою, а згодом українським мистецтвом узагалі.

«Заки я навчився читати і писати ще дитиною — пише Митрополит — коли я не здавав собі справи з почувань, я серцем відчував красу старої нашої ікони. Я був відай дуже малим хлопцем, коли в нашій старенькій дерев'яній церкві в Прилбичах, стоячи перед іконостасом, відчував я ту якусь непонятну емоцію, що її нині назвав би артистичною емоцією. В цій церковці — пише далі Митрополит, гієратичні постаті в іконостасі, на мене звернений зір Христа Спасителя і Його Святої Матері та якась містична темрява, в якій світили тільки свічки і їхній відблиск на золотих тлах ікон, дим кадила, що вносився до неба разом зі звуками пісні, все те разом складалося на якесь враження, яке ледви чи коли в життю пам'ятаю. А глибоке враження було якраз тому, що поза тими зовнішніми проявами, відчувало серце якусь таємну глибину, що наче промінчик спливав на душу з поза світа, наче з неба».

І далі Митрополит пише: «Вдома у родичів на коминку стояли дві старенькі ікони, дуже знищені, які мені дуже подобались, хоч я певно не міг сказати — чому? Я недавно мав ці ікони в руках і ствердив, що вони є дійсно знамениті мистецькі твори, хоча з огля-

ду на їх стан — знищення і непоказного темного кольору — треба дивуватись, що вони дотепер заховалися». «Рисунок конкретний... Усі фарби такі, що з абсолютною певністю можна твердити, що артист ніде їх не купував, а тільки сам тер з того, що міг мати під рукою на селі. Терта цегла-глина, може двох родів, може звичайна земля — сок якихось рослин або цвітів. Правдоподібно малював ці ікони не пізніше як у половині XVII ст. якийсь сільський іконописець, що може ніколи в жадному місті не був. Де він навчився так рисувати? Мусів видіти рештки якогось старого іконостасу, що може сягав XIII-XIV віків». І Митрополит запитує себе: «Звідки ж у цього безіменного мистця та чудова гармонія темних і убогих сірих красок? Ні оден тон не виривається перед іншими — така казкова повздержність і така нечувана простота була у цього чоловіка, що в цих маленьких постаттях дрожить людська душа. Постаті тих ікон ще нині живуть — говорять».

Митрополит згадує в цій цікавій статті про друге своє таке переживання а саме, будучи в Добромилі в монастирі, Кир Андрей відвідував старинну церквцю серед лісів у Полянні і там він подивляв старенький іконостас, який малював сільський мистець. Вже будучи Станиславівським єпископом, Кир Андрей набув ці ікони і вони стали одним з перших зав'язків Музею. Ці ікони Кир Андрей набув якраз в той момент, коли вони були взяті зі старої церквці та мали бути спалені, бо люди, побудувавши нову капличку, починали бурити стару, а ікони приготувляли до спалення. «Кілько то прецінних ікон так згоріло по селах! — як то старий звичай велів, щоб не була в поневірці свята річ» — з жалем стверджує Митрополит.

Ті скарби нашої давнини Митрополит Кир Андрей рішив зберегти і здійснив це у формі Церковного Музею. Спершу Церковний Музей був приміщений в мурах св. Юра в п'яти кімнатах перероблених з митрополичої возівні і працю в цьому Музею виконувала п. Ольга Бачинська вже з осені 1904 р. З початку 1905 року Митрополит прийняв на працю в Музей д-ра Іларіона Свенціцького і то, як описує сам Свенціцький, в досить простій формі: «Я потребую помічника у збиранні — ви знакомі з сим ділом, починайте в добрий час!» — сказав Митрополит до Д-ра Свенціцького і так Свенціцький став директором Національного Музею.

Вже в березні 1905 році Свенціцький виїхав для закупна і вивчення антикварського ринку й архівних дослідів в тодішню Росію. Отже впершу чергу він відвідав українські важливіші центри, як Почаїв, Бердичів, Житомир, Київ, Чернігів, а згодом Москву, Петербург, та на Білорусі Вітебськ, Смоленськ, Мінськ, Вільно. Та подорож тривала чотири місяці, а після повороту Свенціцький відбув подорож по Галичині, в тому по Бойківщині і Лемківщині, аж до Шляхтової — останнього найбільш висуненого на захід українського села на Лемківщині. Овочем тих подорожів були придбані стародруки, ікони та інші музейної вартости предмети. З Музеєм стали співпрацювати також білоруси, як Генрик Татура та відомий білоруський політичний діяч Янко Луцкевіч (помер 1920

р.). Вислідом тої співпраці постав білоруський відділ в Національному Музею. В Мінську Свенціцький набув прекрасний омофор Льва Шептицького з 1759 р., весь в перлах, за ціну 1.000 рублів.

В 1906 р. вже п'ять просторих кімнат було заповнених музейними експонатами. Над іконами став працювати великий ентузіаст музейного діла мистець маляр Модест Сосенко. Сосенко малював іконостаси по різних церквах і це давало йому нагоду збирати старі ікони, дуже часто, як це було згадано, призначені на спалення. Особливо цінні ікони Сосенко привіз з Долинщини. Для реставрації і консервації старих ікон причинився особливо відомий маляр Михайло Бойчук, який розв'язував цю проблему фахово. Музей так скоро розростався, що треба було більшого приміщення і тут Основник Музею Митрополит закупив робітню польського маляра Яна Стики на площі св. Юра, яка показалася згодом також замало на чим раз більше число експонатів.

Як це подає д-р Свенціцький, для придбання експонатів були притягненні також сторонні сили і так великі заслуги положив для збирання старих ікон та загалом всього вартісного під оглядом музейництва: о. Олександр Павляк і Амврозій Андрохович на станиславівському підгір'ю, Модест Сосенко, як було згадано, — при нагоді малювання церков, Вадим Щербаківський у часі поїздок по Рогатинщині, Коломийщині, Стрийщині, Буковині та Закарпаттю. Д-р Олександр Сушко по Яворівщині і Калушині, о. д-р Йосиф Боцян по Волині, студенти Семінарії по Горличчині, Самбірщині і Перемищині, Ярослав Пастернак по Жовківщині, о. д-р Константин Богачевський по Калушині. При такій співпраці широкі кіл громадянства Музей зростав з кожним роком.

Д-р Свенціцький вважає, що найбільшим успіхом діяльності Музею було нав'язання взаємин з дійсно широкими колами української спільноти Галичини. «Селяни, учителі, духовенство, шкільна молодь, студенти університету, семінаристи, усі ці групи українського громадянства різного віку і різних світоглядів радо знайомилися з новою українською установою і старалися всяко співпрацювати з нею» («25-ліття Музею», ст. 9). Перша Кураторія Музею в особах д-ра Тадея Соловія, проф. Івана Левинського і о. крилошанина Івана Чапельського в роках 1908-9 застановлялася над тим, як назвати Музей, щоб назва була згідна з змістом збірок. Була пропозиція, щоб Музей Церковний перезвати імени Митрополита Андрея графа на Шептицях-Шептицького, але Основник не погодився на таку назву, натомість погодився на назву «Національний Музей». 1911 р. Галицьке Намісництво потвердило правне існування фундації Галицького Митрополита Андрея Шептицького під назвою «Національний Музей».

В тому самому році Митрополит закупив для Музею палату проф. Дуніковського при вулиці Мохнацького 42, бо Митрополитові залежало на тому, щоб якнайбільше цінних пам'яток нашої культури зібрати і зберегти. На засіданні Кураторії Музею 3-го травня 1911 р. Митрополит, як записано в протоколі, говорив: «Зби-

рати якнайбільше і рятувати, що ще залишилося. Усі фонди музейні обертали на закупно і збирання старини». Це саме повторив Митрополит на засіданні Кураторії Музею 3-го січня 1914 р.: «Усі гроші на збирання, бо тепер саме крайня пора!... Старовина з дня на день нищиться!... Чужі речі продати і набути своє». Митрополитові залежало на тому, щоб ніщо, що має культурну вартість для українського народу, не пропало. На це, як знаємо, він не щадив ні гроша, ні труду.

Музейні збірки стали джерелом дослідів вчених не тільки українських, але також чужинців.

Археологічними збірками займався проф. варшавського університету Антоневіч, для історії мистецтва користали зі збірок Музею польські вчені д-р Фелікс Копера з Кракова, доцент Бохняк, консерватор Пйотровскі з Риму, проф. Гофман з Берліну, проф. Брікнер користувався рукописними матеріалами Нац. Музею, та цілий ряд українських вчених, а між ними знаходимо такі імена, що публікували свої праці на збірках Нац. Музею, як історик Іван Крип'якевич, еп. Йосиф Боцян, о. д-р Діонізій Дорожинський, д-р Ярослав Гординський, Амврозій Андрохович, Іван Огієнко, Михайло Возняк та багато інших.

Дуже цінним джерелом збірки Національного Музею були для українських мистців. Довголітня праця Модеста Сосенка у церквах Галицької України була головно основана на його глибокому пізнанні і відчутті галицького церковного мистецтва XVI-XVII ст., що були зібрані в Національному Музею. Визначний мистець Михайло Бойчук працював зі своєю школою, як пише Свенціцький, від 1910-1914 р. переважно в стінах Нац. Музею, де він консервував цілий ряд цінних ікон XV і XVI в. Володимир Пещанський, інженер-архітект, знаходив у збірках Нац. Музею багаті джерела для своїх помічень над стилями і технікою галицької ікони. А славний маляр Петро Холодний у всій своїй творчості в межах Галицької України, тісно пов'язаний зі збірками Національного Музею.

Але даймо слово самому мистцеві Холодному. На просьбу директора Нац. Музею Свенціцького, Холодний написав свою відповідь до Збірника з нагоди 25-ліття Національного Музею. «Ви мене запитуете, які були мої вражіння від Національного Музею, що я в ньому побачив, відчув і чому навчився. Відповідаю Вам на письмі з тим більшою охотою, що галицька ікона і збірки Національного Музею відіграли значну роллю в моєму розвитку як маляра. Національний Музей своїми збірками поміг мені чимало для зрозуміння напрямних нашого мистецтва, тих доріг, по яких воно до сих пір ішло і які без сумніву матимуть рішачуче значіння в майбутньому, поки український нарід схоче зостати самим собою... Богатство збірок Національного Музею дає можливість рахувати, що власне тут є ті двері, в котрі належить стукати — і мистцеві, і вченому, і звичайному смертному, що шукають правди про збірну психе українців. Я буду говорити головно про збірку ікон, найбільше мені цікаву і близьку. Очевидно, інші предмети нашої культури давньої й сучасної, оці мовчазні свідки наших змагань до

кращого й високого в житті — заговорять і то голосно, здецисовано. Хто має слух, той почує».

Далі Холодний пише, як то йому відомий дослідник нашої минувшини Данило Щербаківський оповідав про Національний Музей і дораджував поїхати до Львова та оглянути його збірки. Холодний робить дуже вдумливі помічення у зв'язку зі збірками Національного Музею:

«Окрім того є величезні різниці між іконою українського й іконою сусідніх народів — пише Холодний. Отже, ікона щиро, безпосередньо відбиває момент національний і момент часу, а в збірці Національного Музею маємо збірку документів, де записано глибокі і найтонші почування наших предків. Національний Музей вчить, що робити нашому поколінню мистців, — нам, яким судилося взятись за відродження нашого мистецтва. Шлях ясний — зробити ту роботу, яку провадили всі попередні покоління, а власне передати свою добу через свою душу, але зробити так, щоб як і в них — зостав зв'язок між сучасним і попередніми часами, коли пророблено гігантську роботу і пророблено добре. Це вже багатьом видно, але ж видно також, як в першій половині 18 віку наше мистецтво стало здавати позиції перед західним мистецтвом, рівнобіжно з утратою решток політичної самостійності.

«Тепер, в часи політичного відродження нації, в час, коли західне мистецтво вже не має також експансії і само шукає крові для дальшого розвитку й охоче бере її зі Сходу — ми властиво не маємо іншого кращого виходу, як іти дорогою, по якій вже йшли раніше. Велика ініціатива Митрополита Андрея в заснованні Національного Музею, робота його проводу і його співробітників буде мати в майбутньому необчислимі позитивні наслідки і не тільки для нас Українців, але і для інших».

Ці рядки писав великий вчений і мистець — мислитель коротко до своєї смерті, бо в тому самому році 1930 він помер у Варшаві, а писав цього листа до Свенціцького ще у Львові. У Львові, як відомо він розмалював іконостас у каплиці Духовної Семінарії та стінопис в тій самій каплиці. Своєю красою та символікою це був чудовий архитвір українського церковного мистецтва. Не знати, де сьогодні той іконостас, а образи на стінах каплиці і на коридорі замальовано ще підчас першого заняття Львова більшовиками.

Маємо цікаві розповіді про свою працю в Національному Музею Вадима Щербаківського відомого вченого, професора та ректора УВУ в Празі і Мюнхені, автора численних праць; Ярослава Пастернака, згодом директора Музею НТШ та автора великої «Археології України»; Миколи Чубатого, який також працював у Національному Музею один рік; Михайла Драгана, автора двотомової праці про дерев'яні церкви, останньо професор університету у Львові, а перед тим директор Музею Богословської Академії у Львові, який вчив і мене музейництва; Ірини Гургули, яка чи не найдовше працювала в Національним Музею, згодом в Музею НТШ. Відомий поет і редактор Богдан Кравців також працював в Національному Музею в рр. 1924-1927; Ярослава Музикова, ми-

стець і реставратор, яка набула фахового знання реставрації старих ікон від Пещанського і також їздила доучуватись в І. Грабама в Москві. Також співробітником музею був відомий літературознавець Євген Ю. Пеленський.

Музей почав також своє видавництво, в якому появилось багато цінних праць, як «Про музеї і музейництво», Свенціцького, «Дерев'яні церкви Галицької України» Лушпинського, «Прикраси рукописів XVI в.», «Початки книгодрукування на Землях України», Свенціцького і його ж «Іконопись Галицької України XV-XVI вв.». Раніше вже видано «Каталог старопечатних книг Церковного Музею».

Музей збагачувався також дарами і записами, а не тільки закупками основника. Він став уже всенациональною інституцією і тому за згодою Митрополита його переіменовано з церковного на Національний Музей і передано його українській спільноті 13 грудня 1913 р. На це свято прибули всі наші владика — Кир Константин Чехович з Перемишля і Єп. Григорій Хомишин зі Станиславова і численні представники урядів та культурно освітніх установ. Свято закінчилось відспіванням національного гімну «Ще не вмерла Україна». Про цей знаменний день у культурному житті галицьких українців писав історик української культури, археолог і мистецтвознавець (помер 1915 р.) Володимир Гребеняк у «Ділі» з дня 13 грудня 1913 р., такими словами кінчаючи свою статтю: «З подивом мусимо стати перед величезною витревалістю Основателя, котрий почавши з малого, зумів консеквентно вести розпочате діло і остаточно з таким успіхом допровадити його до кінця. Віддана музею суспільності мусимо назвати справжнім князівським даром».

Тому без пересадки писав у короткій монографії Митрополита Кир Андрея д-р Лонгин Цегельський, заснуванням Музею, навіть якщо б нічого іншого Митрополит не зробив, це ставило б його в лави найкращих синів України.

Очевидно, для української культури Митрополит багато більше вчинив і мав в пляні доконати, якщо б політичні обставини на це дозволили. Однак, коли заокруглюємо декілька думок про початки та розвій Національного Музею у Львові, то для нас важливо почути думку самого Митрополита про вагу і значення музеїв. Ці думки Слуга Божий висловив в «Літописі Українського Музею за рік 1934»: «Бажаєте від мене статті про вагу й значення музеїв та про труднощі в їх розвитку. Самі без порівняння краще від мене можете представити потребу й вагу музейництва» — пише Митрополит. І далі подає свої думки: «Музей помагає національним мистцям у кожному напрямі — себто не лише малярам, скульпторам, музикам і письменникам, але й ремісникам всякого рода пізнавати свій нарід і освідомляти собі дорогу своєї власної творчості». Митрополит підкреслює, що тільки такий музей може відіграти якусь роль, що «стоїть на сторожі національної традиції і старанно зберігає все, що в національному житті заслуговує на увагу своїм характером, типом, мистецьким стилем або прямо висловом чи проявом національної думки або національного життя». Не все що прихо-

дить до музею чи до бібліотеки має свою вартість, тому перестерігає Митрополит, щоб збирати те, що має справжню вартість, щоб тут не було «забагато ревности».

Український Національний Музей існує далі у Львові під назвою «Львівський Державний Музей Українського Мистецтва». В моєму посіданні є «Довідник» до того Музею, в якому сказано, що «Львівський державний музей українського мистецтва був заснований в 1905 р. як Національний Музей. Ще в минулому сторіччі в Галичині виявляється інтерес до пам'яток української старовини, який помітно посилюється з розвитком національного та культурного життя». Є згадка, що організатором і першим директором музею був І. Свенціцький, але ані словом, що це був вперше Церковний Музей та що його засновником був Митрополит Андрей Шептицький. Далі пишеться в довіднику, що в 1913 році Національний Музей було відкрито для публічного відвідування, він містився в просторих залах спеціального придбаного будинку-палацу, де знаходиться й зараз. Відтоді Музей стає широко відомим у Західній Україні та за її межами...». Знову ні слова про те, що це нове приміщення закупив за свої гроші (50 тисяч доларів) Митрополит Шептицький...

Треба ще згадати, що для музею дарували свої колекції такі любителі народного мистецтва і культури: о. канонік Антін Петрушевич, д-р Олександр Сушко, проф. Володимир Шухевич, маляр Модест Сосенко, Онисифор Крижанівський з Києва, о. Домет Садовський та багато інших.

З заснуванням Музею у Львові пов'язана також доля багатьох наших визначних мистців. У віллі, набутій від маляра Стики, де мав бути приміщений спершу Музей, знайшли приміщення деякі мистці. Там мав свою робітню Модест Сосенко, а по його передчасній смерті (1920) Осип Курилас. В тій же віллі мав свої приміщення з малярською школою Олекса Новаківський, якого Митрополит високо цинив. Новаківський, як відомо, виховав цілий ряд видатних наших малярів, між ними є такі відомі імена, як Михайло Мороз, який був одним з перших учнів Новаківського, школу якого він називає «Українською Академією Мистецтв». Там теоретичні предмети викладали такі визначні учителі, як сам Митрополит (історія мистецтва), д-р Іван Раковський, Іларіон Свенціцький, Осип Курилас та інші. В тій Академії Мистецтв вчилися під проводом Новаківського ще поет Леонід Перфецький, відомий баталіст Володимир Гаврилук, Святослав Гординський, маляр, і мистецтвознавець в одній особі, плюс полілгьот— Гебус Баранецька, Роман Чорній, Володимир Ласовський, Мирон Левицький, Антін Малюца і вкінці відомий усім Едвард Козак (ЕКО). Михайло Мороз, який дуже часто перебував у палаті Митрополита і служив до Служби Божої, багато розказує у своїх споминах про Митрополита, які він помістив у збірці документів і споминів «Світильник Істини», що його третій том щойно появився. Мороз оповідає, що вже за життя Митрополита через його заступництво перед Богом, Мороз одержав не одну ласку, в тому і привернення йому здоров'я, коли лікаря

втратили були надію на вдержання його при житті (як це висловив д-р Олександр Барвінський). Мороз переказує кілька таких випадків одержаної помочі від Слуги Божого Кир Андрея в різних скрутних ситуаціях його життя.

В цьому споміні Мороза є також цікава згадка про відношення Василя Стефаника до Митрополита. Як відомо, радикали уважали Стефаника «своїм» і були згіршені, як Стефаник, коли приїздив до Львова, то перші свої кроки спрямовував на святоюрську гору, щоб відвідати Митрополита. На закиди своїх партійних колеґ (колись Стефаник належав до цієї партії), чому він ходить до Митрополита, Стефаник відповідав: «Я люблю дивитись на ту срібну голову, що думає і журиться про всю Україну». Так Митрополит думав і журився кожною українською людиною і цілим народом. Він вишукував українські таланти та допомагав їм набути освіту та розвинути їхній талант.

Кузен моєї тещі маляр Модест Сосенко, якого Митрополит любив і шанував, звернув Митрополитові увагу, що його кузинка Оріся Величковська, дочка пароха Долини, має малярські здібності. Митрополит при найближчій нагоді візитації в Долині закликав молоду попаданку на розмову і запропонував їй стипендію на малярські студії, і так Оріся Величковська переїхала до Львова, замешкала у свого вуйка Володимира Шухевича та вчилася у відомого польського маляра Батовського. Митрополит дав Орісі Величковській докінчити малювати образ, який була почала малювати, але не докінчила, мама Митрополита, яка сама, як відомо, була доброю маляркою. Вдале закінчення образу мами Митрополита і намалювання портрету мами утвердило Митрополита в тому, щоб даліше помогти Орісі Величковській в студіях малярства і вона переїхала до Кракова, де була Академія мистецтв. Але до Академії тоді ще не приймали жінок і Оріся Величковська вчилася в приватних малярів, які були професорами Академії (Яцек Мальчевський та інші). Оріся Величковська згодом вийшла заміж за Павла Шухевича з бічної лінії Шухевичів і втримувала зв'язок з Митрополитом до самого виїзду на еміграцію. Митрополит писав до моїх майбутніх тестів зі заслання з Курська, Ярославля, і ці листи мама зберегла в родинному архіві.

Ця мала депресія вказує, як Митрополит старався допомогти кожному, хто в будь який спосіб потребував допомоги і міг бути цінною одиницею для суспільства.

Митрополит Андрей і українська наука

Розуміючи вагу науки для Церкви і народу, Митрополит старався всюди, де тільки було можна, допомогти тій діяльній народно-го життя. Ми згадували вже мистців, але були й інші професії, яким старався Митрополит допомогти. Письменник і журналіст Михайло Островерха мав від Митрополита стипендію на науку співу в Італії, Паращук в Парижі студіював скульптуру. Митрополит

кількакратно, як член Палати Панів, підносив у Відні голос у справі заснування українського Університету у Львові. Коли не було виглядів на заснування українського університету, Митрополит закупив 3-4 морга площу при вул. Шептицьких, яка сусідувала з площею Митрополії і мав у пляні там заснувати український університет. При вулиці Скарги Митрополит заснував Студитський Науковий Інститут і вивінував його добірною бібліотекою, де вчені мали змогу студіювати проблеми нашої Церкви та загалом нашої минувшини.

Способних людей, особливо богословів, Митрополит вислав до заграничних університетів, щоб вони там набирали знання та поширювали свій світогляд. До тих висланих за границю належав також наш Блаженніший Патріарх Кир Йосиф Сліпий, який, ідучи слідами свого великого попередника, розумів вагу науки для народу. Між тими був також о. д-р Андрій Ішак, о. д-р Микола Конрад та багато інших. Митрополит допомагав також народним і середнім школам. Митрополит закупив великий дім при вул. Потоцького, де примістилася дівоча гімназія, яка згодом перейшла на вулицю Длугоша, а там залишилась захоронка та учительський семінар. І Народна Школа Грінченка знайшла свої приміщення в мурах Св. Юра. Та найбільшим ділом Великого Митрополита в ділянці науки було заснування спершу Богословського Факультету при Духовній Семінарії у Львові та переорганізування богословського факультету в Богословську Академію, яка мала стати дійсним українським католицьким університетом.

Генеза постановя окремої української богословської школи була така: За Австрії українські богослови мешкали в семінарії, а на виклади богословських предметів ходили на університет. Там деякі предмети, як пасторальну та моральну богословію викладали українські професори, бо таке було домовлення, що половина професури були українці, а половина поляки. Після розвалу Австрії і нашої програної та постановя польської держави, подяки позбавили українську Церкву її прав і навіть позвільняли українських професорів, які не хотіли складала присяги на вірність Польщі. Тоді Митрополит Кир Андрей, користаючи зі своїх прав після канонічного права, заснував в мурах духовної Семінарії філософічно-богословський факультет. Спершу той факультет вели Отці Василіяни і ректором був о. д-р Тит Галущинський, ЧСВВ, відомий вчений, який за Австрії викладав в університеті.

Такий стан тривав до 1925 р. В тому році управу Семінарії взяли світські священики, а ректором був номінований молодий учений, вишколений в Інсбруку та на Папських університетах — о. д-р Йосиф Сліпий. Він вже показався як знаменитий організатор, будучи з 1923 р. співосновником Наукового Богословського Товариства та редактором богословського квартальника «Богословія». Через три роки підготовки на доручення Митрополита о. д-р Йосиф Сліпий зладив разом з о. д-ром Мишковським і д-ром Миколою Чубатим, статuti Богословської Академії і їх затвердив і проголосив Митрополит 1928 р. Отже, рік 1928 є пам'ятним у житті Західної

України, бо це був рік заснування Богословської Академії.

Отець Ректор Сліпий з питомою собі енергією, докладністю та вмінням дивитись наперед, взявся за організацію Академії. Він стався притягати до Академії найкращі наші сили, яким тільки диспонувала в тих часах західна вітка Українського Народу.

Сам Митрополит викладав східну аскетичку, о. д-р Сліпий догматику, і такі імена з духовників, як о. Лаба, о. Дзерович, о. Ішак о. Конрад, самі про себе говорять. Зі світських професорів треба згадати таких учених, як Микола Чубатий, наш найкращий історик Церкви та українського права; Іван Кип'якевич найвидатніший історик останніх десятиліть по війні. Обидва, Чубатий і Крипякевич, були учні Грушевського; Володимир Залозецький, видатний знавець з візантійського й українського мистецтва, автор численних праць та учасник міжнародних наукових конгресів; Ярослав Пастернак, найкращий наш археолог; Юрій Полянський визначний геолог; відомий композитор Борис Кудрик також був членом факультету. Після вакацій 1939 р. мав бути урухомлений ще правничий факультет, до якого мали бути запрошені визначні наші вчені правники, між ними д-р Володимир Старосольський, а філософічний факультет мав бути доповнений істориком літератури Михайлом Возняком. На катедру географії був запропонований проф. Володимир Кубійович, доцент краківського університету, якого поляки звільнили з Ягйлонського Університету в Кракові за видання Великого Атласу України.

Зорганізовані наукові робітні, збагачені бібліотеки, все це створювало дійсну кузню української науки, а оwoчeм тієї праці ректорату, спомаганого щедрими дотаціями Митрополита, були видані наукових праць, які кожного року поповнювали полиці своїх та міжнародних бібліотек. Коли 1938 р. Академія відзначувала своє десятиліття, Митрополит з признанням для Ректора та професорського Збору стверджував великі успіхи тієї установи. «Від десяти літ, — писав Митрополит до Отця Ректора д-ра Йосифа Сліпого — серед незвичайно важких обставин, Богословська Академія, ця одинока вища українська школа, сповняє одно з найважливіших завдань громадянства, себто держить високо прапор науки і знання і передає цей прапор многочисленним верствам української молоді, якій всі обставини утруднюють, а то й роблять неможливим доступ до осередків научної праці — університетів... Наука і знання — це по християнській вірі і християнській обичайності, найбільша сила народів, це наймогутніша підпора культури, поступу та національної самостійности. Цим заслужила собі Богословська Академія на велике признання не тільки Церкви, але й цілого українського громадянства».

Це було без сумніву велике признання для ректора і професорського складу за ці успіхи, якими позначилась праця Богословської Академії впродовж тих десяти років. Митрополит Кир Андрей і ректор будучи свідомими ваги науки для народу, якого колись згрядливо звали народом «хлопа і попа», що, нібито, не має настільки вчених сил, щоб обсадити університет, як це було в час

домагання університету за Австрії. Обидва ці духові велетні хотіли тому народові привернути давню славу, коли то єпископ Франції Готіє Савейр прийшов старатись для свого короля Генрика І руки дочки Ярослава Мудрого Анни, міг про Україну сказати: що це «край більш об'єднаний щасливіший і більш могутній, знатніший і культурніший, ніж Франція» («Нива», 1938, ст. 387). Таким знову хотів бачити свій нарід Слуга Божий Кир Андрей. Тому не було ділянки народного життя, де б Він не причинився до її розвою. Просвіта, Рідна Школа, Музей, Наукове Товариство ім. Шевченка, гімназії, захоронки, шпиталь — оце хоч здебільша названі ті інституції, які знаходили в ньому свого Добродія.

А понад усе Він, оцей святець зі Святоюрської Гори, не переставав підносити свої зболілі руки до Небесного Отця, випрошуючи ласки для свого народу. В окремій молитві за український нарід Слуга Божий так просить Господа: «Провідникам нашого народу дай світло Твоєї премудрости з неба. Благослови також і дочасне добро нашого народу. Благослови його працю на всіх ділянках науки, мистецтва й добробуту та благослови всіх і все...». Це оті скрижалі, які полишив нам наш рідний Новітній Отець Церкви Слуга Божий Кир Андрей Второзваний.

д-р Василь Ленцик

ЛІТЕРАТУРА

1. *Двадцять'ять-Ліття Національного Музею у Львові*. Збірник під редакцією Директора Музею І. Свенціцького, Львів 1931. Наукова Фундація Митрополита Андрея Шептицького, 190-1930.
2. І. Свенціцький, *Ілюстрований Провідник по Національнім Музею у Львові*, Жовква 1913 р.
3. *Чверть століття на Митрополичому Престолі*, Богословія кн. 1-2, Львів, 1926.
4. *Літопис Національного Музею за рік 1934*.
5. *Звіти Національного Музею у Львові за роки 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1931*.
6. І. Свенціцький, *Про Музей і Музейництво*, Львів 1920.
7. *Львівський Державний Музей Українського Мистецтва*, Державне В-во «Мистецтво», Київ, 1963.
8. Д-р Степан Баран, *Митрополит Андрей Шептицький*, в-во Вернигора, Мюнхен, 1947.
9. Dr. G. Prokoptschuk, *Metropolit Andreas Graf Scheptyckyj*, München, 1967.

ОГЛЯДИ І РЕЦЕНЗІЇ (CONSPECTUS ET RECENSIONES)

MARGHERITA GUARDUCCI, *Pietro in Vaticano*. Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, Roma 1983, люксове видання, стор. 136 — в тому 7 стор. «Додатки», покажчик імен, пояснення таблиць і рисунків в тексті і загальний зміст. Твір присвячений Авторкою-археологом Пієві XII папі в 25-ту річницю від його смерті.

Твір, якого зміст, як бачимо з наголовку, відноситься до факту, що пов'язаний з важною правдою віри — догмою про главенство св. апостола Петра і його наслідників в Церкві. Зміст є великої ваги. Пов'язаність історичного факту з догмою схематично звучатиме: Христос встановляє Петра главою-каменем своєї Церкви, Петро проповідує і вмирає в Римі як єпископ Риму — його наслідники на римському апостольському престолі є і наслідниками прав Петра. Не менше ні більше — від присутності Петра в Римі залежали права римського єпископа — наслідника Петра. Вся полеміка кругом догми про примат — главенства Петра і його наслідників зводилась до двох ударів на Сході і Заході: 16 глава Матея або не автентична (Протестанти), або не говорить про примат Петра, в крайнім випадку не так, як його голосила латинська Церква (Східні Церкви); другий удар — Петро в Римі не був, або в ньому не вмер і не спочив. Поламалось в боротьбі еклезиологів і полемістів багато списів, пролились потоки чорнила і сьогодні тільки перший удар слабо ще порушиться в екуменічних діалогах, а сама правда-догма про главенство в Церкві осталась певною. Мирні переговори по боях будуть продовжуватись ще довго-довго. Другий удар про побут, смерть і вічний спочинок Петра в Римі став остаточно розгромлений і поставлений як ненарушний історичний факт остаточно при допомозі археології, яка віддала чимало прислуг біблійним наукам, історії Церкви і самій богословії. Петро був в Римі, Петро вмер мученичою смертю за Нерона в Римі, Петро спочив в Римі, Петрові кості спочивають під пальським престолом у ватиканській базиліці, недалеко від місця своєї кончини як мученика.

Чи це доказане? Твір Маргарети Гуардуччі «*Pietro in Vaticano*» це доказує. Твір, як каже сама Авторка, є великої ваги для науки і для віри. Авторка — археолог церковної старини працювала над цим питанням тридцять літ зі захопленням, трудом, гіркостями, радощами а й терпінням, про що признається. Ціна варту була справи. Про свою археологічну працю і її наукові висновки Авторка написала кілька творів в стисло науковому характері — цей твір має характер не строго науковий, але змістом підходить для загального читача. Це важне, бо твір лучить думки і наукові висновки експерта

з приступним викладом для людини звичайної культури і тим стане у пригоді проповідникам, полемістам чи екуменістам. Важне теж і те, що твір є вислідом досвіду і переживань, чим стає він не сухим технічно-науковим висловом, а пережитою в душі правдою, що скріплює свідчення свідка. Бажання і ціль Авторки найти правду під впливом папи Пія XII, що започаткував теж в тій цілі розкопи під базилікою у Ватикані, скріплює вагомість твору.

Робити розкопи під базилікою біля престолу св. Петра не було звичайною археологічною роботою. Від перших століть це місце було сповите в таїнственну атмосферу, майже до забобонности: не вільно було нічого торкати, отворати. Це знаємо з листа папи Григорія Великого з 594 року, який вказує імператорці Візантії, що великі лиха посилав Бог на тих, які важились торкати гріб Петра, Павла і Лаврентія. Коли в 1594 році при будові нового вівтаря пробився отвір, крізь який було видно, наче гріб Петра, папа Климент VIII закликав трьох кардиналів і в їх присутності казав замурувати отвір. Коли Берніні в 1626 році ставив свої чотири важкі колони для бальдахиму над гробом Петра і потребував для них міцного фундаменту, цілий ряд лих і нещастя спав на учасників діла. Ніхто і ніякий папа не важились торкати святе місце. Зробив це папа Пій XII 28 червня 1939 (навечер'я Празника св. апостолів Петра і Павла), зараз чотири місяці по своїм вступленні на Петрів престіл і це був перший акт його понтифікату. Не дочекався завершення розкопів в 1964 році, коли потверджено знахідку мошів св. Петра (Пій XII помер в 1958 році).

Структура твору — проста: по короткім вступі Авторка на основі історичних джерел описує шлях Петра до Риму, його мученичу смерть (ст. 15-33) і решту твору від стор. 35 до 102 посвячує своїм дослідям під фундаментами Петрової базиліки.

Петро жив, проповідував і вмер в Римі. Ніяке інше місто і християнська громада в цьому ніколи не приписували собі, що мають гріб св. Петра, як це бувало з іншими славними апостолами чи святими старини. З доказів прямих є твір «Апокаліпса Петра» не дуже віддалений далеко своїм походженням від дати смерти Петра — перша або перша половина другого сторіччя. В своїм «пророчім» стилі і мові того твору є виразний натяк на мученичу смерть Петра в Римі. Ще виразніше потверджує це подібний твір не пізнішого віку — «Вознесення Ісаї», з вказівкою, що це сталось за Нерона. Наступним документом є лист папи Климента — третього наслідника Петра — до коринтян. Св. Климент правдоподібно знав особисто Петра і Павла, знав про їх смерть і похорони. Лист має натяк про переслідування християн за Нерона, жертвою якого впали, також через зависти, «добрі апостоли», враз «з великим множеством вибраних».

Починаючи від II сторіччя, свідчення про смерть Петра в Римі стаються чимраз виразніші і численніші. Між науковцями нових часів найдовше заперечували факт побуту Петра в Римі і його смерть — протестанти. Але від кінця дев'ятнадцятого сторіччя їхні думки міняються і перша половина нашого сторіччя дала поважних

протестантських авторитетів, які стають за Петром в Римі. Такими є Ренан, Гарнак, Ліцман а згодом Кулман. Не змінив думки, навіть під впливом археологічних розкопів, Карль Гойсі (Heussi). Сьогодні вже немає противників факту про побут і смерть Петра в Римі. Наша східна православна Літургія від древніх сторіч — теж того доказом.

Назва «Ватикан» є походження етрусського, бо належав цей пагорб за рікою Тибром до етрусків аж до 356 року перед Христом, коли римляни прилучили «затибрія» до Риму, яке все осталося поза мурами Риму. Вся ця частина «за Тибром» була недобра для мешкання і щойно в першому сторіччі по Христі почались роботи меліорації в цьому дистрикті з будовою доріг, домів, городів, гробівців, (на сьогоднішній вія Кончіліяціоне було багато гробівців), а навіть пірамід. Найбільшою будовою був амфітеатр-цирк, якого будову закінчено за Нерона (полуднева частина нинішньої базилики). Його розміри були великанські (300 метрів довжини). Не був збудований він цілий з каміння, але з дерева (пригадати собі твір Г. Сенкевіча, «Quo vadis»). З північної і полудневої сторони здовж доріг цирку були гробівці. З північної сторони були гробівці багаті і прикрашені, але теж були бідні і скромні. Між тими останніми був гробівець Петра.

В місяці липні 64 року в Circus Maximus (недалеко Авентину) вибух вогонь, що охопив сусідні частини Риму і тривав дев'ять днів. Підозріння про підпал падало на Нерона, що в своїй мегаломанії мріяв збудувати новий Рим. Підозріння скинуто підступно на християн. Так почалося переслідування християн за Нерона, про яке говорить папа Климент, в часі якого згинули апостоли Петро і Павло. Про це пише також римський історик старини — Тацит. Вина християн була не так у підозрінню про підпал цирку, але звучала оскарженням, що в них є *odium humani generis* — найтяжче тоді обвинувачення, бо *genus humanum* вважались римська імперія (щось зовсім подібно як у большевиків — «ворог народу!»). Нерон зарядив різні видовища і гри, в часі яких гинули християни. На це, з браку іншого місця, він віддав свої городи і цирк у Ватикані. Сам Нерон брав участь у тих божевільних спектаклях у своїх городах і в цирку. Тацит вчисляє три роди тих «спектаклів» (*ludibria*): засуджені виходили на арену в звірячих шкурах і на них випускали диких собак, засуджених прибивали на хрести і врешті з засуджених робили «живі смолоскипи» — горіли живими вночі прив'язані до стовпів у смолених туніках. Засуджені на хрест терпіли в самому амфітеатрі на краях арени, щоб глядачі бачили їх зблизька.

В часі тих макабричних видовищ згинув також і апостол Петро. Згідно з традицією Петро загинув на хресті, значить — це сталось в цирку і таких хоронено зараз біля цирку і городів Нерона у Ватикані. Традиція, що Петро був прибитий на хрест вниз головою не є певна, бо її початок є в перших десятиліттях третього сторіччя, але і не є неможливою, бо і такий вид кари існував в першій сторіччю.

Чи маємо дату смерті св. Петра? Авторка вказує і доказує іншу дату смерті Петра від традиційної. Час тривання Неронових видо-

вищ знаємо докладно від Тацита. Пожар, переслідування і видовища Нерона відбулися в 64 році. Пожар був 19-27 липня, спектаклі відбулися в жовтні того ж року у Ватикані. Між 65 роком а 68 (9 червня), коли помер Нерон, не було іншої ще хвили переслідування християн згідно з Тацитом і Климентом. І тут Авторка робить ревелаяційний рахунок на основі найстарших документів про смерть Петра — «Апокаліпса Петра» і «Вознесення Ісаї». Автори обох документів предсказують кару для Нерона. Автор «Апокаліпси» каже, що смерть Петра вкаже на початок () знищення Нерона. Автор «Вознесення» каже, що час тривання гидкого панування Нерона перед карою буде 3 роки, сім місяців і 27 днів. Коли це число часу відняти від дати смерті Нерона 9 червня 68 року, вийде дата 13 жовтня 64 року, що годилось би з хронікою Тацита. Окрім цього день 13 жовтня був *dies imperii* — день вступлення Нерона на трон — десятиліття (13.10.54-13.10.64). Такі дати відзначувалося видовищами, грами і при тому жорстокими з карми смерті. Петро, як відомий провідник християн в Римі, міг бути між першими замученими і на цю дату 13 жовтня 64 року вказали автори «пророчих» книг. Авторка дійшла до такого висновку на основі докладних студій в 1968 році. Відкриття велике і незвичайне.

Але дата смерті Петра в Авторки не є згідна з датою традиційною — 29 червня 67 року. Авторка відповідає на цю трудність питанням — на якій основі маємо в традиції цю дату? Дату 67 року маємо від Евзевія Єпископа — історика Церкви — з половини IV-го сторіччя. Її теж взяв св. Єронім. Евзевій має багато приблизних дат, Єронім не був докладний у датах. Дату 29 червня маємо вперше у *Liber Pontificalis* з VI сторіччя. Якщо брати до уваги дату пожежу в Римі від Тацита (18-19 липня 64), тоді смерть Петра була б далеко по пожежі, а християни були карані і переслідувані за підпал. 29 червня був літургійний день на честь Петра і Павла і постав 258 року. Традиційний день, отже, не має міцної основи. Висновок Авторки: «Петро помер як мученик в городах Нерона у Ватикані підчас переслідування, яке вибухло проти християн по підпалі Риму; помер розп'ятий, певно в жовтні 64 року і правдоподібно 13 дня. Не суперечить прийняти, що він був похоронений близько місяця свого мучеництва на північній стороні цирку, там, де столітня традиція вказує на його гріб» (ст. 33).

По цій цікавій і переконливій на аргументацію частині Авторка приступає до своїх знахідок в часі розкопів під базилікою св. Петра. Розкопи зарядив 28.6.1939 Пій XII і вони мали дві фази: 1940-1949 і 1952-1964. Перша фаза закінчилась перед Святим Роком (1950) і при кінці того року папа проголосив, що знайдено гріб св. Петра, хоч ще усі подробиці про знахідки не були вияснені і розшифровані. (Ось слова папи у радієвій промові на Різдво 1950: «Чи справді віднайдено гріб св. Петра? На таке питання остаточний висновок праць і студій відповідає одним ясным - так. Гріб князя Апостолів знайдено»). У першій фазі археологічними роботами кермував проф. Енріко Йосі — відомий знавець римської старини. В другій фазі працювала над знахідками-розкопками Авторка. Праці

закінчилися знахідкою реліквій св. Петра та ствердженням про їх ідентичність.

Базиліка св. Петра Мікельянджеля, а раніше Костантина, побудована на місці цирку-амфітеатру і великого цвинтаря. Все те сталося в глибині 7-ох метрів від поверхні. Цвинтарище є велике і розкопи охоплювали тільки 70 метрів. Гроби були в минулому порушені, але в більшості збереглись добре. Цирк вже з половини II сторіччя не був в ужитку і гробниці вступили на його територію. Про це свідчить один напис, що зберігся (Табл. VI). Авторка опису коротко кілька поганських гробівців, яких знамениті фотографії-таблиці є при кінці твору (ст. 37-45). Серед християнських гробівців помітний гробівець дитини другої половини II сторіччя зі зображенням Доброго Пастиря, містичного Рибалки, Йони в череві риби, Христа-Сонця (Табл. XXIII). На думку Авторки Константин почав будову своєї базиліки на тому місці в 321-322 році. Праці йшли в поспіху і мабуть в 326 році в більшій частині роботи були завершені. Треба було обтяти частину ватиканського горбка і в той спосіб усунути 40.000 кубометрів землі. Лише імператор такого калібру як Константин міг це осягнути. Усунуто великий цвинтар, відтято стільки землі з горба — це вказує, що йшлося про велику і цінну річ, про яку знали, яку хотіли увіковічнити величавою базилікою пам'ятником і це була гробниця Апостола.

На центральнім місці цієї великої площі-цвинтарища і цирку-городу Нерона, на якій збудована базиліка Константина і Мікельянджеля, традиція вказувала на гріб Петра. Археологам треба було найти точне місце під зоною, що зветься Confessio. Серед кількох гробниць західної, східної і південної частини є наче порожнє місце довжиною біля вісім метрів, шириною біля чотирьох метрів. Вчені називають це для наукових означень «Самро Р». Давніше колись були на цій площині гробівці, згодом осталося воно порожнім в часі II і III сторіччя. Зі західної сторони цю площину відділював від гробниць мур прозваний «червоним» (від свого кольору). До «червоного муру» добудовано кусок муру (muro g) з капличкою (з надбудовою з колон). «Червоний мур», мур «g» і капличка побудовані в половині II-го сторіччя або дуже коротко по тому часі. Що це за малий пам'ятник, перед яким є порожня від гробівців площа? Всі вчені годяться, що це найстарша споруда на честь апостола Петра, що зветься також «трофеєм Гая». Гай — вечний мирянин римської Церкви з часів папи Зеферіна (199-217), що писав про «трофеї» () апостолів Петра і Павла. Цей «трофей» не є, як дехто думав, *пам'ятка по* Апостолі, але також нагробний пам'ятник, пам'ятник на гробі. Отже: вільна площа («Р») і пам'ятник-капличка — площа для пошани і пам'ятник під ним повинен би бути гріб (*нагробний пам'ятник*). Все споруджене в половині другого сторіччя, коли почався культ мучеників (по 156 році), як знаємо з інших джерел.

Археологи 1940-1949 років були певні, отже, що вся ця обстановка вказує на те, що тут находився якийсь виїнятковий гріб й інакший не може це бути як тільки гріб Петра. Треба було однак

часу і солідних дедуктивних способів, щоб дійти до висновку, що в часі будови першої константинової базиліки кості Петра перенесено з первісного гробу в сумежне місце, що поки будували базиліку, Костантин спорудив пам'ятник на гробі Петра саме в цім мурі «g» прибудованим до «червоного муру» з капличкою. В цім мурі «g» знайдено «loculum» — (заглиблення, в якому спочивали тіла померлих), ненарушений аж до моменту розкопів. Там мали бути кості Петра. Авторка до цього моменту не працювала ще над розкопами. Свою працю почала в 1952 році, спочатку досліджуючи т.зв. графіти — написи на стінах.

Цінним археологічним документом є написи і рисунки на мурах. Між ними найдено цінний рисунок Христа і Петра. (Сьогодні ці рисунки під впливом вогкості зникли — остались по них фотографії Авторки). Напис біля рисунку Петра каже: «Петре, моли Христа за святих людей християн, що похоронені біля твого тіла». Численні є графіти-написи на мурі «g» з часів Костантина. Їх багато, розшифрувати їх годі, чимало є знаків символів, зокрема Христа. Ім'я Петра все злучене з ім'ям Христа. Є й ім'я Марії. Три імена часто фігурують перед збудуванням пам'ятника за Костантина: Петро, Христос, Марія. Авторка посвятила п'ять літ, щоб розчитувати ці написи і, самозрозуміло, вона посвячує їм чимало сторінок у своїм творі.

Великою знахідкою серед графітів був графіт на «червонім мурі» в місці, де до нього прилягає мур. Це фрагмент муру ширини 5,7 см, висоти 3,5 см. Напис по грецьки: — Петро є тут (ст. 75). Напис був біля loculum в мурі і він має свою дивну історію в часі розкопів.

В часі розкопів 1940-1949 віднайдено під «трофеєм Гая» старий гробівець, зовсім певно Петрів — але на все те були тільки знаки. Пій XII в різдвяній радієвій промові осторожно сказав — знайдено Петрів гробівець, і що на його краю найдено кості, про які годі сказати, чи вони є Апостола. Папа мав на думці кості, які були в землі під «червоним муром». Це не були реліквії Петра, хоч спеціаліст професор зложив з них цілий кістяк без черепа, а згодом показалося, що ці кості належали аж трьом особам. Дійсні реліквії Петра були в мармуровім loculum в мурі «g» в пам'ятникові збудованим на честь Петра. Їх археологи не відкрили в першій фазі розкопів. Не дивниця, каже Авторка, — перша фаза розкопів відбувалася в часі війни.

Авторка знайшла кості в часі своїх розкопів, хоч не в loculum в мурі «g». Вони були в loculum, але монсіньор Каас, не археолог, в часі першої фази розкопів, не маючи поняття про значення цього loculum, казав вибрати кості (були білі) і зложити їх в окремій скринці. Він робив це нічю з помічником без археологів, дбаючи про те, щоб не пропали ніякі кості і не змішалися зі землею, яку вивожувано в Ватикану із терену розкопів. (Типова ревність духових осіб, що не розуміють суті якогось діла...). Кості були змішані разом з кусками тинку і мармору, що туди нападали в чарі розкопів. Коли в часі другої фази розкопів археологи досліджували

докладно і перевірили *loculum*, знайшли ще маленькі куски костей — *resti di materia organica e di ossa* (ст. 83). Тоді спитали, де ділася решта костей, які там були і хтось їх враз з кусками каміння забрав.

Так довідалися, що це зробив монсіньор Каас з помічником. Дерев'яну скринку з костями найшла при допомозі помічника Каас'а Авторка. Слідувала мозольна праця дослідів спеціаліста антрополога над костями з різних місць біля муру «g» і з *loculum* в червоному мурі зі скринки Каас'а. Вислід того дослідження: скелет зберігся наполовину, належить *одній* особі, мужчина старшого віку (між 60-70 літ), замітної кремености, усі частини скелету zostалися за виїнятком стіп, сліди землі на костях (ст. 91). На костях були також сліди і плями якогось червоного матеріялу і сліди того матеріялу мали золоті нитки (мікроскопічний дослід). Авторка робить такий висновок: «По зарядженню Костантина з певністю інспірованого папою Сильвестром, щоб гробниця Петра одержала остаточне місце, рішилося в певному моменті перенести з оригінального гробу (у віддалі два метри), що був під назвою «трофей», прах Мученика; їх завинено в пурпуровий драп (вовняна тканина), з золотими нитками і зложено в мармуровім *loculum* гробниці, яку в межичасі зладили архітекти імператора. *Loculum* замкнено муром покритим плитами фригійського мармору і смугами порфіру і він остався таким чином недоступним назавжди (ст. 92).

В цілості великанська людська і наукова пригода з масою подоробиць, які подала Авторка. Вона наразилась своєю знахідкою на прикрі труднощі зі сторони... католиків, що у висліді дало цілий ряд її праць, якими докладно доказала об'єктивність своїх знахідок і висновків: гріб і мощі Петра знайдено. Висновки довелось їй боронити і перед папою Павлом VI. Це вона зробила і 26 червня 1968 року папа Павло VI повідомив світ про знайдені мощі св. Петра. Тим актом закінчився «Рік віри» (1967-1968). Мощі, що находились в університетській лябораторії Риму перенесено і зложено в гробниці (ст. 103) 27.6.1968 року. Деякі куски костей папа Павло VI зажадав зберігати у себе. Наука — археологія в черговий спосіб прийшла з помічно традиції минулого.

В двох додатках говориться про напис і графіт на «червоному мурі» і про культ Петра і Павла на вія Аппія. Прикрасою і вартістю твору є його знамениті фотографії, виконані спеціалістами, потрібні для таких археологічних наукових дослідів. Показчик імен і важних речей з поясненням таблиць і фотографій завершує цей цікавий і добре написаний твір спеціалістки археолога, що залишила поколінням цінні знахідки і висновки з розкопів про Петра в Римі.

о. І. Музичка

- Митрополит Андрей Шептицький, *Твори (аскетично-моральні)*, Видання Українського Католицького Університету св. Климента Папи. Праці Греко-Католицької Богословської Академії, т. XLV-XLVII, Рим 1978, xx, 492+I стр., 3 лист. ілюстр.
- *Твори (морально-пасторальні)*, Видання Українського Католицького Університету св. Климента Папи, т. LVI-LVIII. Рим 1983, і.е. 1985, xi, 547+I стр., 1 ілюстр.

Ці два томи писань митрополита Андрея Шептицького (1865-1944), в об'ємі більше тисячі сторінок, появились завдяки кількарічній сумлінній праці теперішнього постулятора (від 1971 р.) справи беатифікації Слуги Божого Митрополита Андрея о. д-ра Степана Гарванка. У хронологічно першому тут рецензованому томі вміщено три довші трактати з аскетично-моральною тематикою, як це і вказано в підзаголовку на титульній сторінці. Всі вони первісно появились були у *Львівських Архієпархіальних Відомостях* (=ЛАЕВ): «Божа Премудрість» (1932-1933), «Християнська Праведність» (1935) і «Дар П'ятдесятниці» (1937). Це мабуть найдовші й найбільш оригінальні писання митрополита Андрея українською мовою на стисло богословські теми. При кінці тому, в розділі *Додатки* (причина його виділення цього матеріалу від решти писань не надто ясна) вміщено два короткі писання радше пасторального характеру: «Надзвичайні прояви в християнському житті» (ЛАЕВ, 1937) і «Про часте Причастя» (там же, 1939). У першому з них Митрополит пояснює значення певних містичних явищ, як: видіння, екстази, й стигми й дає пастирські поради для вірних, яке становище вони повинні зайняти до тих явищ, так у випадку пасивних спостерігачів, як і у випадку, коли ці явища безпосередньо заторкують їхню особу. У другому — він остерігає вірних перед поповненням святотацтва в випадках частого приймавання св. Причастя.

На зміст тому, позначеного роком видання 1983, вказує його підзаголовок: «морально-пасторальні» (писання). Знову ж більшість цього матеріалу первісно появилася була у ЛАЕВ за роки 1932-1939, що скрупулятно віднотовано перед кожним писанням у дужках, з поданням дати числа *Відомостей*, та дотичних сторінок. Оба томи (1978 р. і 1983 р.) таким чином покривають більш менш цей сам проміжок часу творчості митрополита А. Шептицького, що варто було вказати на титульних сторінках, а не тільки в «Введенні» (т. 1978 р., де це також не сказано ясно), чи в «Заввагах видавництва» (т. 1983 р., стр. VIII). Неякі писання у т. від 1983 передруковано з журналу «Нива» (р. XXVI, ч. 3, 1931; «Слово» з нагоди 300-літніх роковин посвячення церкви Успення Пресв. Богородиці у Львові. Загадочно виглядає після цього тексту на стр. 97 помічення у дужках і в знаках наведення слово: *Мета?*!, «Діло» (ч. 85, 1931, «Про обрядові справи»), та з брошури, що появилася була у в-ві «Мета» (Львів 1932, «Слово до української молоді»). Речі взяті з «Ниви» й «Діла» появились друком вперше 1931 р., себто датовані роком раніше, як всі інші писання Митрополита в обох томах. Можливо,

що їх доцільніше було б відложити до інших томів «Творів», що включатимуть писання до 1932 р.

Опублікований в т. від 1983 р. матеріал поділено на дві тематично різні частини: «Відозви, зарядження, комунікати й оголошення» та «Поучення і пастирські послання». Крім цього, в «Додатку», що властиво є 3-тньою частиною, вміщено спільні послання єпископів Галицької церковної провінції, «Апостольську Конституцію» папи Пія XI (з нагоди ювілейного 1933 р.) та «Пастирське послання еспанських єпископів» від 1-го липня 1937 р., себто з часу громадянської війни в Іспанії, до яких Митрополит написав вступні слова, чи коментарі. На початку обох томів вміщено короткі вступи бл. пам. Блаженнішого Йосифа Сліпого: «Підготовка до канонізації Сл. Б. Митрополита Андрея ір. Шептицького» (т. від 1978 р., стр. V-VII) і «Вступне слово...» (т. від 1983 р., стр. V-VI), а на кінці — покажчики.

Видання обох томів дуже старанно приготовано, оформлено й відредатовано. Мову оригіналів, а властиво перводруків залишено без змін, за винятком правопису, що його назагал, хоч і не у всіх випадках, справлено згідно з вимогами сучасних норм української ортографії. У випадку рідкісних архаїзмів, діалектизмів, чужих слів подано пояснення під текстом. Так само під текстом вміщено пояснення деяких богословських термінів, якщо були сумніви стосовно їхнього правильного вживання в певному конкретному випадкові, а також подано пояснення певних темних місць, що в більшості випадків постали в перводруках внаслідок друкарських похибок, чи з інших технічних причин. Ці примітки однак не обтяжують ні своєю кількістю, ні об'ємом змісту і читаються легко. Належить відмітити, що це видання «Творів» (або томи) А. Шептицького не є критичним (що зовсім не обнижує його вартости), а радше — практичним, (що робить його доступним для пересічного освіченого читача); його можна назвати також і виданням: *ad usum scholarum*. У ньому немає критичного апарату, за винятком вище згаданих нотаток і, треба додати, — звірення і справлення цитат із св. Письма. Писання опубліковані в томі від 1983 р. попереджені в більшості випадків короткою приміткою редактора, в якій подано в стислій формі їхній зміст.

В оформленні тому від 1978 р. виникла деяка трудність із титульною сторінкою. Вона видрукована на зворотній сторінці першого листка книги, замість на лицевій сторінці другого листка. Сталось це мабуть внаслідок вміщення між першим і другим листками фронтіспісу (знімка митрополита Андрея Шептицького wraz з єпископами Д. Няраді і П. Гойдичем). Тому, що на титульних сторінках обох томів не вказаний засяг часу, в якому написані були друковані в них писання А. Шептицького, читач може подумати, що опубліковані томи включають *всі* його «аскетично-моральні» (т. 1978 р.) і *всі* його «морально-пасторальні» (т. 1983 р.) твори, що не відповідає правді. З огляду на те, що в томах, що їх тут розглядаємо, вміщено писання за деякий тільки проміжуток часу, треба сподіватись, що в майбутньому вийдуть чергові томи з точно

такою самою тематикою, що покриватимуть інші роки творчости Митрополита. Це, очевидно, скомплікує ідентифікацію поодиноких томів у випадку їхнього цитування, тимбільше, що черговість томів у цьому виданні не позначена числами. Числа томів у загальній (*Видання УКУ*, т. і т.д.) в цьому випадку непрактичний і невивагаєльний елемент бібліографічної ідентифікації. Найбільш практично буде хіба при кожному цитуванні робити відклик до року видання тому. Дві додаткові інформації бібліографічного характеру дозволю собі подати тут, а саме, що інформації подані українською мовою на титульних сторінках обох томів мають свої точні відповідники латинською мовою, що, зрештою, находимо в усіх виданнях УКУніверситету, й що частина назви серії, що досі появлялась на цих виданнях, як: *Праці Греко-Католицької Богословської Академії*, не буде більше вживатись після т. LV-LVII, що нею позначений т. «Творів» від 1978. І вкінці ще одна важлива заввага — ім'я і прізвище редактора не вміщено на титульній сторінці ні одного, ні другого томів писань митрополита Андрея, що він їх зібрав і приготував до друку. Ця шляхотна скромність у цьому випадку однак не оправдана й такої практики в майбутньому не можна продовжувати.

На особливу похвалу заслуговує редактор цього видання писань митрополита А. Шептицького — досі в двох томах — за сумлінно опрацьовані аналітичні покажчики, що охоплюють 17 стр. у першому з черги й 43 стр. — у другому томах. Без них користування цим особливим скарбом української духовости, що ним є писання Слуги Божого Андрея Шептицького, було б надзвичайно утруднене. При тому відмічу декілька пропусків, що їх запермітив я в покажчику т. 1978 р.: Іанес, ріка, стр. 85; Єрусалим, новий, стр. 92; Симеон Стовпник, стр. 463. Сумлінність редактора підтверджена й тим, що тільки дуже рідко можна натрапити на друкарські похибки (див. деякі у цьому т. стр. І: х замість ж у «жовтня»; е замість й на стр. 460, у четвертій лінії третього абзацу; т. від 1983 р., стр. 510, к замість в у «держави»).

Появу друком творчости митрополита Андрея Шептицького за вказаний період часу з радістю привітають наукові дослідники й шанувальники особи Слуги Божого Андрея. Писання активних церковних діячів, особливо такого формату й величини як митрополит Андрей Шептицький, дуже часто відображують дух часу й є важливими причинками для кращого пізнання і зрозуміння суспільства, серед якого жив і діяв автор — діяч і провідник. Ці писання, без огляду на свій характер і тематику — будь це адміністративні розпорядження, догматичні поучення, моральні напівнення, чи завваги й становища стосовно суспільно-економічних, чи політичних відносин і подій — відображують духовий і моральний стан суспільства, до якого вони адресовані. Найчастіше вони відображують негативні сторінки його життя. Звичайно це — напівнення, написані з ціллю виполоти певні пороки, що поширились серед вірних даного суспільства. Рідко коли це похвали за практикування чеснот — в особистому, чи суспільному житті

вірними такого суспільства. Саме під такими аспектами належить аналізувати й розцінювати писемну спадщину митрополита А. Шептицького в її загальному об'ємі (наскільки вона зараз є доступною), як і в випадку тої її частини, що охоплена цими двома томами, що їх тут розглядаємо. Зацікавлений читач може покористуватись з користю для себе піонерськими працями на цю тему пок. єп. Йосифа Боцяна і Анатолія М. Базилевича.¹

Я тут згадаю тільки деякі події, факти, чи відносини з життя українського суспільства на західних землях України, до яких займав становище митрополит Андрей, — сам, чи разом з іншими владиками у спільних посланнях, — у писаннях за вказаний вище час, головню в тих, що зібрані у томі від 1983 р., і які не втратили своєї актуальности й сьогодні, є репрезентативними по своїй природі прикладами громадських, економічних, чи політичних відносин в Галичині перед 1939-тим роком, або прямо є цікавими з якихось інших причин. Як першу таку подію, згадаю святкування Ювілею 950-річчя Хрещення Руси-України, в справі якого Митрополит видав окреме зарядження від 1-го березня, 1938 р. (стр. 77-78) і враз з іншими владиками «Спільне пастирське послання єпископату Галицької провінції», від 14-го липня, 1938 р. З датою 2-го серпня, 1936 р. (стр. 274-289) появилось послання Митрополита до священників і вірних, в якому в дуже гострій формі засуджується теорія і практика комунізму, особливо в тій формі, що притаманна СРСР. В ньому вказано на ті шкоди, що їх завдали Україні колективізація, голод та терор супроти населення з масовими арештами, розстрілами й вивозами поза кордони УРСР. У 1933 р., до речі, галицька католицька ієрархія видала спільне послання, в якому засуджено штучний голод в Україні. (Це послання не включено в цей том). Цікаві бувають нероз і короткі адміністративні повідомлення, що виходили з Митрополичого ординаріату за підписом Митрополита, як наприклад: «Богослуження для світських цілей» від 25-го липня, 1934 (стр. 29), в якому засуджується надужиття релігійних практик для політичних, чи інших «світських цілей»; «Національна річниця», мабуть також із 1934 (стр. 46-47), де мова про належне пошанування релігійних служб в річницю І-го листопада. Це останнє письмо кінчається такими словами: «Однок бувають, на жаль, і люди, що до того ступеня затратили християнську віру і до того ступеня відчужилися від християнської думки, що в торжественну хвилину всенародніх молитов приходять у наші храми, щоб святощі наші святотатським поведінням топтати... Перед таким зловживанням нерозумних і засліплених, для яких Богослуження є тільки зовнішньою формою, а патріотизм полягає тільки на словах і криках, мусимо двері наших

¹ Дивись Й. Боцян, «Пастирські листи митрополита Андрея. Літературний огляд». Богословія, т. 4 (Львів, 1926), кн. 1-2, стр. 94-149; і А.М. Базилевич, «Перегляд творів митрополита Андрея» у Пастирські листи Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького, (Твори Слуги Божого митрополита Андрея Шептицького. Пастирські листи, т. 1, Праці Українського Богословського Наукового Товариства, т. XV. Торонто, 1965, стр. В-22 В-237.

храмів замкнути». Дуже гострими словами засудив митрополит Андрей вбивство І. Бабія (1893-1934), директора гімназії у Львові («З нагоди вбивства бл.п. І. Бабія», від 2-го серпня, 1934, стр. 30-31). У цій заяві читаємо: «Директор Бабій упав жертвою українських терористів, дроз жаху потрясла цілим народом». І далі: «Бо від літ ми стверджували й стверджуємо й не перестанемо повторяти, що злочин є завжди злочином, що святій справі не можна служити закривавленими руками. Не перестанемо твердити, що хто деморалізує молодь, той злочинець і ворог народу».²

Вистачає переглянути покажчик (особливо такі гасла, як: багатство, безробітний, бідний, бунт, вбогий, вдова, господар, -ка, гріш, діти, добробут, економія, емігранти, заплата, заробіток, капітал, конкубінат, криза — економічна, масток, молодь, обмеження — потомства, п'янство, ремесло, робітник, родина, подружжя і т.п.), щоб переконатись як часто Митрополит Андрей заторкав у своїх адміністративних зарядженнях і пастирських листах суспільні й економічні питання, що непокоїли повірених йому вірних, що належали до різних суспільних верств. Економічна криза, що її переживав весь світ у тридцятих роках, поглиблена ще підневільним станом українського народу, мусіла негативно відбитись на його моральному стані. Митрополит Андрей Шептицький робив що тільки можливо було зробити в тих умовах, щоб зберегти серед народу певну духову рівновагу та заохочував особливо молодь до духового й культурного росту в душі християнських чеснот.

Вкінці цього нашого огляду писань митрополита А. Шептицького у цих двох томах хочемо щераз підкреслити важливість їхньої появи саме тепер, в часі підготовки беатифікації. При тому хочемо побажати постуляторові й редакторові писемної спадщини Слуги Божого Андрея якнайбільших успіхів у його праці й надіємось, що в скорому часі появляться і даліші чергові томи цієї спадщини, яка міститиме більше, як двадцять томів (див. про це т. від 1978 р., стр. XVII-XX).

МИРОСЛАВ ЛАБУНЬКА

² Чверть століття раніше митрополит Андрей не менш гостро засудив атентат Мирослава Січинського (1883-) на намісника. Галичини графа А. Потоцького, що відбувся 12-го квітня, 1908 р. Про це див. статтю М. Демковича Добрянського. *Потоцький і Бобжинський — цісарські намісники Галичини 1903-1913. Борьба галицьких українців за демократичний Соїм у Львові й миротворча роля митрополита Андрея Шептицького*, «Богословія», т. XLV (Рим, 1981), стр. 79-128 (перша частина статті).

ХРОНІКА — ВСЯЧИНА (CRONICA — VARIA)

Новий кодекс канонічного права. 25 січня Апостольською Конституцією «*Sacrae disciplinae leges*» папи Івана-Павла II появився новий кодекс канонічного права латинської Церкви. Історія його ревізії не є коротка. Почалась вона в січні 1959 року за папи Івана XXIII, що хотів теж мати «аджорнаменто» кодексу Бенедикта XV з 1917 року. На потребу такого «аджорнаменто» кодексу вплив мали Синод римської дієцезії 25 січня 1960 року, потім II Ватиканський Собор (1962-1965), а навіть поява частинами кодексу східного канонічного права, який, до речі, ще й досі в цілості не появився, коли латиняни встигли видати вже другий зревідований.

Властиві праці над ревізією кодексу латинської Церкви почалися в листопаді 1965 року, місяць перед закінченням Собору. Праці тривали 17 літ. Створення першого кодексу взяло тільки 13 років, в тому були три роки першої світової війни. Ревізія тривала довше. Працю над першим кодексом виконало обмежене число консульторів і спеціалістів. Єпископів радились вони тільки особисто і то не всіх. При ревізії для нового кодексу працювало три рази більше спеціалістів, дискусії все відбувалися в комісіях, консультації з єпископами відбувалися через єпископські конференції, кожну схему розглядали всі можливі авторитети в Церкві, в Курії, університети і Настоятелі Чинів. Дійсно праця цілої Церкви, згідно з новим пособоровим духом, не з духом строгого централізму з минулого. В числах, за весь час праці над кодексом, брало участь: 105 кардиналів, 77 архієпископів і єпископів, 73 світські священики, 47 ієромонахів, 3 монахині і 12 мирян.

Характер нового кодексу зібраний в десятиох точках: 1) Кодекс є характеру правничого (юридичного) згідно зі соціальною природою Церкви. 2) Кодекс береже згідно з традицією Церкви координацію між «форум екстернум» і «форум інтернум» та не допускає конфліктів між ними. 3) Кодекс вживає для своїх пасторальних цілей не тільки саму справедливість, але плекає в новому праві любов, уміркованість, людяність, здержливість, відсуваючи всякі строгості. 4) Єпископ має більші права у диспензах від загальних законів Церкви, тобто менша централізація. 5) Застосування в Церкві принципу субсидіарності — іти назустріч вимогам і активності нижчих клітин церковного організму й особам (проти авторитарності). 6) Береження прав вірних. 7) Уліпшення засобів оборони прав. 8) Основою апостоліату — територіальний принцип, хоч у виняткових випадках можна стосувати і інші засади. 9) Карне право в Церкві звужується тільки до кар виданих церковним судом і тільки «in foro екстерно». Кари *latae sententiae* (тобто «*ipso facto*») зво-

дяться до рідкісних і важких випадків. 10) Цілу структуру кодексу зреформувати по опрацюванню поодиноких частин.

Кодекс має тепер сім частин, не п'ять як в попереднім. В кодексі побачимо виразні сліди Собору у колегіальності єпископів і взаємовідповідальності за цілість Церкви, взаємовідповідальність всіх у рівних правах в Церкві, пасторальний аспект законодавства, а не суто юридичний, або коротше: при допомозі кодексу Церква зуміє *se ipsam perficere secundum Concilii Vaticani II spiritum, ac magis magisque patrem se praebeat salutifero suo muneri in hoc mundo exsequendo.* (Слова Івана-Павла II з Конституції проголошення кодексу.

Ікона Богоматері в Ченстохові. Комісія експертів для консервації ікони Богоматері на Ясній Горі в Ченстохові закінчила свої праці і подала такі її висліди: 1) Зінвентаризовано і упорядковано документацію про ікону. 2) Два рази річно відбуваються досліди про стан ікони при допомозі ультрафіолетових лучів і контрастового наświetлювання. 3) Зроблено рентгенічні досліди. 4) Зроблено аналізу техніки підіконного виконання зображення Богородиці. 5) Впродовж чотиролітньої праці Комісії зроблено мінімум можливого до зроблення для консервації ікони. Кліматичні зміни, постійний наплив паломників (в 1982 році 5 мільйонів!) і постійне відслонювання ікони не дають легких можливостей для зберігання стану ікони.

Потрібно постійно держати ікону в такій самій температурі і треба її міряти враз зі ступенем вогкості. Прийнято засаду, що ікони не можна з каплиці виносити. Два рази до року проводиться контролю стану ікони. Всякі експерименти мають мати на увазі, що ікона не є звичайним культовим чи мистецьким об'єктом, але є перш усього святістю.

Католицький університет в Мексику. Найстарший католицький університет латинської Америки в Мексику був заснований в 1555. В часі мексиканської «революції» був замкнений в 1932 році і по 50 роках стараннями папи Івана-Павла II став відкритий.

Ватиканська виставка в Америці. В Чікаго (Ілліной - Америка) влаштовано виставку мистецьких творів, які є власністю Ватикану — разом 237 об'єктів: мармурові різьби, образи, вироби з золота і слоневої кости і ін. Виставка вже була в Ньюйорку і з Чікаго перемандрує осінню до Сан Франціско. В Чікаго відвідало виставку понад мільйон осіб. Ціль виставки є не тільки познайомити відвідувачів з творами мистецтва, але й теж показати на Ватикан як спадкоємця і опікуна мистецьких творів світу.

Переклади св. Письма. Пресова Агенція Конгрегації для Поширення Віри повідомляє, що досі переложено св. Письмо на 514 африканських мов і наріч. В Азії св. Письмо переложено на 446 азійських мов, а в Америці латинській на 293 мови.

Канонізації Святих. Появилась Конституція Івана Павла II про беатифікації і канонізації Святих — «Дівінус перфекціоніс Магістер» — «Божественний Вчитель досконалости». Ідеться про упрощення досі ускладнених процедур процесів для беатифікацій і канонізацій. В першій частині папа подає історичну сторону культу Святих і його значення. Життя і подвиги Божих угодників — то шлях для нас, до з'єднання нашого з Христом. Тому й Апостольський Престіл ставить нам перед очі цих угодників для наслідування і проголошує їх Святими.

Нові часи вимагають перевірки способів провадження беатифікаційних і канонізаційних справ, щоб ці процеси відбувались солідно як досі, але швидшим темпом і у співпраці з єпископами. Єпископи мають право робити дослідження над життям, чеснотами і святістю кандидатів. Зібравши інформації про життя Слуги Божого, по дослідженню його писань, чуд, що відбулись за його посередництвом, єпископ пересилає весь матеріал до Конгрегації Канонізації Святих.

Факти чуд вимагають документарного свідчення (напр. докладні свідчення лікарів). Їх дискутують богослови і врешті окреме для цього засідання кардиналів і єпископів. Рішення кардиналів і єпископів подається до папи, який самотужки має право визнати кандидата достойним для публичного почитання в Церкві. Наголос кладеться, отже, на історичні і архівальні розшуки. Не буде відтепер колегії адвокатів при Конгрегації, ні їхнє місце прийдуть *релятори* для якнайкращого представлення справи і матеріалу. Осталась Колегія лікарів при Конгрегації, які рішають про чуда. Теж можна б сказати, що нова процедура є менше бюрократична як попередня.

Новий Генерал єзуїтів. 13-го вересня на 33-тій Конгрегації оо. Єзуїтів 21 делегатів з цілого світу вибрали 28-го наслідника св. Ігнатія Льойоли — основника єзуїтського Чину. Став ним голяндень Петер Ганс Кольвенбах. Народився він 30 листопада 1928 року, до Чину вступив в 1948 року, а в 1958 року голяндська провінція вислала його до Бейруту. І 1961 р. став священником вірменського обряду (богословію студював в Бейруті). В 1981 році залишає Ливан і переїздить до Риму і стає ректором Східного Папського Інституту. Знає Отців Церкви і загалом християнський Схід. Веде строге покутне життя, є приятний в зустрічі з людьми з почуттям гумору. Володіє досконало мовами: голяндською, англійською, французькою, німецькою, російською, італійською, єспанською і вірменською. Є членом Комісії для діалогу між Православною і Католицькою Церквою.

Попередній генерал Чину о. Аруппе вніс свою резигнацію з причини цілковитого занепаду здоров'я.

Конфіскують і це. Польський католицький тижневик «Тигоднік Повшехні» ч. 41 з 9 жовтня подав таку вістку: «Старанням університету св. Климента Папи в Римі появилсь новий переклад св. Письма Нового Завіту в українській мові. Також видано четвертий

раз молитовник-требник в українській мові, в якому є Літургія, Чин св. Хрещення, Миропомазання, Подружжя, Єлеопомазання і чин похоронів». На тому крапка. Решта сконфісована на основі указу з 31.7.1983 про контроль публікацій і імпрез арт... і т.д. В Польщі є виїмковий стан, при владі генерали. Можемо доповнити те, що не допустила цензура. Догадуємося. Молитовник-требник призначений для українців в Польщі і в тій цілі його видрукувано. Мабуть цензор думає, що українців в Польщі немає, або краще про те не згадувати. Чи згадка про українців була б загрозою серед воєнного стану? Для історика це буде цікавий факт.

Генрі Де Любак — кардиналом. На Консисторії 2 лютого «шанований отець Де Любак, загально відомий своєю довгою діяльністю на богословським і патристичним полі» став номінований кардиналом. Цитовані слова є словами папи в часі проголошення. Віднотуємо цю подію тому тільки, бо о. Де Любак в 1950 році попав був в «богословську неласку» по появі енцикліки Пія XII «Гумані Генеріс». Був суспендований від навчання і мусів залишити Ліон. Був це сумний наслідок великого непорозуміння і не зрозуміння до богослова, що глибоко любив Церкву і студював її начала.

Генрі Де Любак народився 20.2.1896 р. у північній Франції. Вступив до Чину Єзуїтів в 1913, важко ранений підчас світової війни. Став священиком в 1927 році і вже в 1929 році був професором догматичної і фундаментальної богословії при богословським факультеті в Ліоні. Був експертом на II Ватиканським Соборі і згодом консультором різних римських декастерій і також членом Міжнародної Богословської Комісії. Живе в Парижі. Є одним з найбільших богословів нашого сторіччя.

Студював пильно Отців Церкви і великих богословів Церкви з гаслом — поворот до джерел, не відриваючи очей на сучасність. Його думка: оновляти Церкву при допомозі традиції, яка не є мертвою минувшиною. Так писав у вступі до своїх «Опера омнія»: «Перекоаний, що Боже об'явлення може відживляти з року на рік наші душі і наші дії, ми повинні поринути глибоко в його спадщину і пити з його чистих джерел, моя амбіція була завжди — і остається такою теж і сьогодні — подати матеріял для тих, що мають засоби творити конструктивну працю і випрацювати синтезу нових вимог зі сторони змін в нашому часі».

Найважніший його твір — «Католицизм». Коли за свої думки довелось йому потерпіти, відповів на свої лиха і болі твором «Розважання про Церкву», яким висловив свою любов до Церкви, бо бачив, що ті, що кажуть, немов служать Церкві, радше хотять, щоб Церква служила їм.

Переживав гірко брак віри в наших часах і зріст атеїзму. Казав: «Те, що бракує сьогодні людям — це знання Бога». «Треба вертатись до джерел і шукати божеського».

В часі Собору пережив щасливі хвилини свого життя, коли бачив свою ідею обнови богословії, обнови Церкви і її «аджорнамен-

то». Він не хотів «нової богословії», а відновленої в душі християнської традиції, веденої вчительською Властю Церкви. Його основні теми богословського мислення: католицизм, Церква, таїнство і призначення людини стали темами по Соборової богословії.

Зі своїми 87 роками він ще активний і творчий з молодечим майже ентузіазмом не кидає пера.

Магна Карта Родини. В жовтні, як овоч нарад Синоду Єпископів з 1980 року, появилась «Карта Прав Родини». Темою Синоду Єпископів у 1980 році було: Завдання християнської Родини в сучасному світі. Тему вибрав папа з майже одноголосною згодою єпископату і Римської Курії. Синод розглядав питання під трьома аспектами: стан сучасної модерної родини, доктринальні питання про подружжя і родину, завдання християнської родини. На закінчення Синоду Отці видали документ: 43 думок Синоду Єпископів про Родину. У 42 пропозиції кажеться, що Синод висловлює побажання, щоб Апостольський Престіл видав Карту про Права Родини і дав її для апробати Організації Об'єднаних Націй. (Синод видав також «Послання Синоду до християнських Родин в сучаснім світі». Папа у зв'язку з Синодом видав Апостольське Поучення «Фаміліяріс Консорціо»).

Карта є формуляцією — повною і упорядкованою — про внутрішні основні права тієї природної і універсальної спільноти, якою є Родина. Ці права є в сумлінні людини і є вони спільними вартостями всього людства. Карта, окрім цього, вказує і на візію християнського погляду на Родину у світлі Об'явлення. Це права і закони Творця вирізьблені в серці кожної людини. Стиль і спосіб вислову цих прав є питомі стилеві і способові, що їх мають «Картти». Деякі з них подають дійсні і властиві юридичні норми, які зобов'язують, інші висловлені як постуляти і як основні принципи для родинного законодавства. В цілості — це є апель в пророчому сенсі для добра Родини, яку треба шанувати і боронити від всяких надужить.

Карта спрямована не лише до цілої Церкви, але в першу чергу до урядів цілого світу, які творять закони для своїх народів. Карта є для цілого світу, всіх родин, для кожної людини доброї волі.

Побудована Карта з вступу і 12 артикулів. У вступі подаються мотиви, чому Карту подається до публичного відома. В артикулах по черзі подані такі права Родини: право на свободний вибір стану — родинного або вільного, подружжя — це свободна згода обох подрутів, право мати дітей і рішати про проміжок між народинами поодиноких дітей, право на поміч для родини зі сторони суспільства, респект до життя людини від моменту почаття, право на виховання дітей, право на існування родини в єдності, право на свободу визнавання релігії в родині, право на участь в суспільному і політичному житті спільноти, право на бездискримінаційне вживання всіх дібр і вартостей у спільноті, право на користування в загальному добробуті, опіці над здоров'ям і відпочинку, право на гідне

помешкання, рівні права з іншими родинами для родин емігрантів. Це перший того роду документ в історії Церкви.

VI Синод єпископів. Від 29 вересня через цілий місяць відбувся черговий VI Синод Єпископів католицької Церкви. Його темою: «Помирення і покаяння в післанництві Церкви». Тема пов'язана зі Святим Роком нашого Відкуплення через смерть і воскресення Господа нашого Ісуса Христа.

Своє завдання Синод здійснив в трьох напрямках: погляд на ситуацію розхитання, напружень і розбрату у світі серед людей сьогодні, що вимагає помирення; помирення — то ініціатива милосердної любови Бога до людей, що віддалились гріхом від Бога і покаанням до Бога можуть навернутись (суть гріха); Церква як слуга для цього помирення. Очевидно, Синод зупинився на самому Таїнстві Покаяння, тобто Сповіді, яка сьогодні є в кризі, число каянників зменшилось, появились домагання так зв. «загальних розрешень».

Наші митрополити брали активну участь в нарадах Синоду на чолі з Коадютором Блаженнішого Патріярха Йосифа — архієпископом Мирославом Любачівським. Серед дискутантів помітні були уваги нашого митрополита Кир Максима про суть гріха, що таке гріх. Відповіді залежить ціле питання про помирення, покаяння і Сповідь. Думки митрополита Максима мали добрий богословський ґрунт і аргументацію.

Як і інші Синоди, так і цей видадуть відповідний документ для цілої Церкви.

О. Йосиф Бохеньскі. Відомому польському філософові і професорові фрайбурзького університету (Швайцарія) минуло минулого року 80 літ життя і цього року фрайбурзький університет влаштував на його честь симпозіум. О. Бохеньскі народився 30.8.1902 року в Польщі, студював в університеті у Познані (економічні студії) в 1927 році вступив до Чину оо. Домініканів студював філософію у Фрайбургу потім богословію в Анджелікум, де згодом від 1935-1940 був професором логіки. Від 1945 став професором філософії у Фрайбургу, а також деканом філософічного факультету в роках 1950-52.

О. Бохеньскі відомий своїми студіями в ділянці математичної логіки і діалектичного матеріалізму (марксизму). Написав цілий ряд творів у цих своїх спеціальностях.

Теми лекції симпозіуму на його честь були з цих ділянок філософії. О. Бохеньскі був любленим професором-викладачем філософії, відомий також з популярних радіоавдицій на філософічні теми. Як член Чину оо. Домініканів є він філософом томістичного напрямку. Замітний у своїх працях популяризаторським стилем не легких філософічних правд і питань. Його знаменитий твір «Дер Совет-руссіше Діалектіше Матеріалізмус» варто перекласти на українську мову.

Ювілей Мартина Лютера. В цьому році сповнилось п'ятсот літ від народження творця реформації Мартина Лютера (10.11.1483). Протестантські громади приготувались до ювілею з широкими програмами по цілому світі. У деяких визначніших урочистостях взяли вперше участь католицькі прелати, а в Римі на ювілейному відзначенні був присутній сам папа Іван-Павло II з промовою про постать Мартина Лютера. Католицька участь в святкуваннях, хоч в щирому екуменічному дусі, викликала негативну реакцію в консервативних церковних і богословських кругах католицької Церкви.

СВЯЩЕНИКИ ІСПОВІДНИКИ І МУЧЕНИКИ (SACERDOTES CONFESSORES ET MARTYRES)

Базилевич о. Климентій ур. 1867, став священником в 1894, вдовець від 1925 р. був парохом в селі Княжолуки, долиньського деканату, львівської архієпархії, декан і почесний крилошанин.

В «Шематизмі духовенства львівської архієпархії з 1938»*, що був у жовтні 1946 р. в захристії собору св. Юра у Львові коло імени о. Базилевича (ст. 35) рукою дописано: «*арешт(ований)*».

Балагурак о. Григорій, василіянин, ур. 1909, став священником в 1936, парох в Станиславові, був вивезений советами і помер 11 жовтня 1965 в Челябінську.

Банах о. Теодор, ур. 1879, став священником 1905, був парохом в селі Цвіржа, мостиського деканату, перемиської єпархії.

Вивезений советами, помер по повероті з заслання (з Хабаровська). Вістку про смерть подав п. Черник 9 лютого 1975 р.

Берест о. Роман Маріян ур. 1897, став священником 1920 р., жонатий, від 1934 р. був завідателем в селі Полоничі, глинянського деканату, львівської архієпархії.

В «Письма-Послання митроп. Андрія з часів большевицької окупації» на стор. 75 надруковано:

«М.О. ч. 94. М.О. подав до відома Всеч. Духовенства спис арештованих і досі не увільнених священників: ...о. Берест Роман в Полоничах (24.VII.1940)».

У «Списі Гр.-Кат. Духовенства Львівської Архієпархії» (Стан в дня 1 січня 1944 р.) надруковано: «1897-1920 о. Берест Роман-Маріян, *вивезений*».

* Історія примірника «Шематиаму духовенства львівської архієпархії з 1938», що був у жовтні 1946 року в захристії собору св. Юра у Львові і, на який часто покликуємся, зв'язана з особою Адама Филиповського. Він син священника і був один рік в Духовній Семінарії у Львові, тепер живе в Нью Йорку, ЗСА. Филиповський перебував в жовтні 1946 р. у Львові в захристії собору св. Юра привіз агаданий Шематизм до ЗСА і передав о. Ярославів Кекіш — своему тіточному братові.

В цьому Шематиамі позначені рукою, різними почерками, зміни в поданих парохіях, а їх було дуже багато як це видно зі сторінок від 19-88. Найчастіше зазначено по латині «*vac. vacat*» необсаджена парохія, деколи написано, що парох виїхав або хворий, а коло 20 разів написано «*арешт.*».

Бучинський о. Йосиф, ур. 1891, став священником 1917, жонатий, від 1930 р. був парохом в селі Петриків, тернопільського деканату, львівської архієпархії.

В «*Письма-Послання Митроп. Андрія з часів большевицької окупації*» на стор. 75 надруковано:

«М.О. ч. 94. М.О. подав до відома Всеч. Духовенства спис арештованих і досі не увільнених священників: ...о. Бучинський в Мишковичах (9.IX.1940)».

У «*Списі Гр.-Кат. Духовенства Львівської Архієпархії* (Стан з 1 січня 1944 р.)» надруковано: «1891-1917 о. Бучинський Йосиф, *вигезений*».

Грицай о. Йосиф, ур. 1883, став священником в 1907, жонатий, від 1927 року був парохом в селі Чернихів і завідував парохією Глядки (3 км) та Плесківці (1 км), тернопільського деканату, львівської архієпархії.

В «*Письма-Послання митроп. Андрія з часів большевицької окупації*» на 75 стор. надруковано:

«М.О. ч. 94. М.О. подав до відома Всеч. Духовенства спис арештованих і досі не увільнених священників: ...о. Грицай Йосиф в Чернихові (28.IX.1940)».

У «*Списі Гр.-Кат. Духовенства Львівської Архієпархії*». (Стан з 1 січня 1944 р. з 1 січня 1944 р.)» надруковано: «1883-1903 о. Грицай Йосиф, *вигезений*».

Ждан о. Іван, ур. 1900, став священником в 1931, безженний, катихит у Львові.

В «*Письма-Послання митроп. Андрія з часів большевицької окупації*» на 75 стор. надруковано:

«М.О. ч. 94. М.О. подав до відома Всеч. Духовенства спис арештованих і досі не увільнених священників: ...Ждан Іван у Львові (12.IX.1940)».

У «*Списі Гр.-Кат. Духовенства Львівської Архієпархії* (Стан з 1 січня 1944 р.)» надруковано: «1900-1931 о. Ждан Іван, *вигезений*».

Задворник о. Петро, ур. 15 червня 1882 в Деревлянах, львівської архієпархії. Після закінчення гімназії, філософію і богослов'ю студював в Римі (1904-1908) і в Інсбруці (1908-1910), а священником став в 1910 році в безженному стані. Був довголітнім парохом в Деревлянах і струмило-камінецьким містодеканом та звичайним членом Богословського Наукового Товариства. Був засланий на Сибір.

В роках 1957-1958 були деякі вістки про нього від монахині

Маргарети-Марії з Нівець (Бельгії), що походила з села Спас, яким завідував о. Задворняк — парох Деревлян. Ті вістки вона одержувала від своєї мами з села Спас.

9 квітня 1957 р. згадана монахиня писала до архієпископа І. Бучка:

« Отець Задворняк приїхали зі Сибіру і є в дома в Деревлянах, але такі старі, що негодні вийти з дому. То певно їх так збили, що негодні ходити... ».

В другім листі з 21 грудня 1957 р. та сама монахиня писала до архієпископа Бучка: « Тепер щодо отця Задворняка, та вони бідні мусять пасти худобу та большевики знущаються над ними ».

Спочатком 1958 р. (12 січня) знову писала: « Щодо отця Петра Задворняка, вони є в своїм селі в Деревлянах, бо я є зі Спаса, а Спас був прилучений до Деревлян то була одна парохія так, що о. Задворняк відправляли св. Службу Божу одної неділі в Спасі (три кілометри від Деревлян), а другої неділі в Деревлянах. Відколи вони вернулися з Сибіру, то дуже страшно змінилися і такі бідні, щоби їх ніхто не пізнав. Не можуть відправляти святої Служби Божої. Большевики зробили їх пастухом худоби і вони пасуть худобу... Тепер адреса о. Петра Задворняка така: Львовська область, Новомилянський район, село Деревляни, Петро Задворняк, СССР ».

Два місяці опісля прийшла вістка про смерть о. Задворняка.

22 березня 1958 р. сестра Маргарита-Марія писала так: « Я отримала листа від моєї дорогої Мамунці, що мені прислали сумну вістку про смерть Впр. Отця Задворняка, тому я спішуся, щоб повідомити Вашу Ексцеленцію, бо Ексцеленція мені писали, що стараються, щоб вислати поміч для отця Задворняка тому я нишу, щоби Ексцеленція не трудилась... Мамунці так пишуть про отця Задворняка, що вони померли нагло при молитві в п'ятницю перед пущенням. В п'ятницю і в суботу їх тіло лежало в їх домі, а в неділю взяли їх до церкви, відправили Службу Божу і в понеділок першого дня великого посту відбувся похорон. Похоронили на цвинтарі, було три священики і багато людей. Мамунці пишуть, що Отець були дуже слабого здоровля від коли вернулися зі Сибіру, що не було такого дня, щоби почувалися добре на здоровлю, щоби не терпіли і що Отець були дуже ослаблені на силах і що тепер не відправляли Служби Божої в церкві... Вони мусіли пасти худобу, то бідні Отець натерпілися, то правдиві мученик. Вони були такі змінені, що ніхто був би їх не пізнав ».

Зарницький о. Олексій, ур. 1912 в Заплатині 8 км. на північ

від Стрия. Гімназію закінчив в Стрию, а філософічні і богословські студії в Богословській Академії у Львові. « Він відзначався великим чеснотами душі, — писав про нього Блаженніший Патріярх Йосиф 28 березня 1964, — глибокою побожністю, скромністю, лагідністю і погідністю духа. Завжди веселий і бадьорий та готовий до праці. Не диво, що вже в часі своїх студій, він звертав на себе увагу своїм духовим життям і належав до найкращих духовно вихованих питомців. Як священник він мав стати Духовником Малої Семінарії, однак задля слабого здоров'я остався в сільській парохії »¹. В 1936 він став безженим священником, а від 1937 сотрудником в парохії Струтин золочівського деканату, а потім парохом. Про часи богословських студій є коротенька згадка в його листі в 10 липня 1961 р. до молодшого брата Степана Зарицького в Торонто:

« Як будеш мати можливість, прошу сердечно поздоровити Ізидора Борецького. З Ізидором я жив на одній квартирі ще в 1937 р. і про нього залишився в моїй пам'яті найкращі спомини ».

В Архіві Українського Католицького Університету є чотири оригінальні листи о. Олекси Зарицького до свого брата Степана в Торонто. Три в 1957 р. писані в родинного села Заплатин, а четвертий в 1961 р.

Прихід советів в 1944 р. застав його в Струтині і про це він натякає в листі в 13 травня 1957 р.:

« Я був до 1944 року на старому місці, відтак 3 роки працював 7 км. від Львова. Звідтам виїхавши, приїхав тепер до Тата. По своїй старій спеціальності працюю случайно, за те навчився штукатурки і мулярства ».

Блаженніший Патріярх Йосиф доповняє ці скупі відомости в некрологу в 28 березня 1964 р.:

« Від 1945 р. зачинаючи, він скитався по різних парохіях і ніс всюди духовну поміч потребуючим. Був арештований (мабуть в 1947 р.) і засуджений на 10 літ, а відсидівши тюрму не покинув душпастирської праці і своєю ревністю збуджував подив у всіх »².

Про життя і працю о. Зарицького на засланні написав гарний спомин польський священник Владислав Буковинський в своїй книжці « Wspomnienia z Kazachstanu » виданій в Лондоні 1979 р.³

¹ Падають дуби, Вісті з Риму 2 (1964) 9.

² Там само.

³ Ks. Władysław Bukowiński, *Wspomnienia z Kazachstanu*. Do druku przygotował Piotr Jegliński. London. Cfr. Ks. Władysław Bukowiński, *35 lat kapłaństwa w Sowietach*. « Dziennik Polski » 19 listopada 1980.

В третій частині споминів п.н. « До моїх приятелів священників » (стор. 66-67) о. Буковінські пише так:

« За те я дуже добре знав іншого визначного місіонаря сьогодні також покійного о. Олексія Зарицького... Ми познайомились в 1955 р. в Караганді, де він вже в наступному році довів до відкриття церкви для українців. Отець Олексій навчився відправляти латинську Службу Божу і відправляв її в церковно-слов'янській мові для українців, а для німців і поляків по латині. Це був незвичайно ревний і працюючий священник. Крім дуже інтензивної праці в Караганді, відбував він місійні подорожі в ближчі і дальші місцевості в околиці Караганди. В 1957 р. о. Олекса вибрався в далеку і дуже небезпечну подорож. А саме дістався він до Митрополита (тепер кардинала) Сліпого, який примусово перебував в Домі Старців в Красноярському Краю на Сибірі. Отець Олекса мав зустріч з Митрополитом в (...) лісі »⁴.

Мабуть тоді Блаженніший Йосиф іменував його адміністратором на цілий Казахстан з осідком в Караганді і про це він повідомив Папу по освободженню і приїзді до Риму. Може це сталося при нагоді першої відпустки о. Зарицького, яку він одержав в 1957 р. і приїхав до тата Василя Зарицького в Заплатині і був в нього від квітня до серпня 1957 р. і з цього часу дійшло до нас три листи, в яких він згадує і про родинні сторони.

« Приїхавши до дому, писав він 5 квітня 1957 р., все мене цікавить. Много змінилось. В першій мірі не стало між живими нашої найдорожчої Мами і Бабуні. Відвідую їхні могили та згадую їхнє добре серце для нас. Рідна хата, стежки, сіножати нагадують дитинні безжурні літа. Вдома думаю пересвяткувати та відтак в маю виїду даліше на свою працю. Працю я плотни-

⁴ « Za to bardzo dobrze znałem innego wybitnego misjonarza dziś także niezującego śp. ks. Aleksiego Zareckiego.

Aleksy Zarecki urodził się w 1914 r. w okolicy Brzeżan. Jego ojciec był diakonem cerkwi grekokatolickiej. Ks. Aleksy był kapłanem lwowskiej grekokatolickiej archidiecezji. Był on celebsem. Poznaliśmy się z ks. Aleksyem w 1955 r. w Karagandzie, gdzie już w następnym roku doprowadził do otwarcia kościoła dla Ukraińców. Ks. Aleksy nauczył się łacińskiej Mszy św. i odprawiał ją w języku cerkiewno-słowiańskim dla Ukraińców, a dla Niemców i Polaków po łacinie. Był to kapłan nadzwyczaj gorliwy i pracowity. Oprócz bardzo intensywnej pracy w Karagandzie odbywał wycieczki misyjne do bliższych i dalszych miejscowości w pobliżu Karagandy.

W 1957 r. przedsięwziął ks. Aleksy podróż daleką i bardzo niebezpieczną. Dotarł mianowicie do księdza metropolity (obecnie kardynała) Słipyja, który przebywał przymusowo w Domu Starców w Krasnojarskim Kraju na Syberii. Ks. Aleksy miał z nim widzenie w (...) lesie. Ks. Władysław Bukowiński, *Wspomnienia z Kazachstanu*, str. 66.

ком мулярем. Здоровля моє дещо підірване та не основно. Маю початки гіпертонії. В зв'язку в цим маю до Тебе просьбу. Оскільки Ти вислав би Татові пакунок, вишли мені Segrasil — лікарство для лікування гіпертонії і лікарство на лікування туберкульозу, оскільки воно не дуже дороге. Щодо пам'ятника на могилі нашої найдорожчої Мами і Бабуні, то будемо старатись його поставити... ».

В листі з 30 серпня 1957 р. писав він про кінець відпустки:

« Сьогодні неділя, я останній день в Тата, тому пишу отсього листа. Цього тижня я від'їжджаю на місце давної праці. Моє здоровля поправилось. Гіпертонія знизилась на низький ступень. Дякую Тобі за Segrasil. Він є гарним лікарством. Ще вправді чуюся дещо змученим, та приходить пора від'їзду і мусить ся сповнитися, що наказує життя. Прикро в пращатися в рідними та рідними сторонами, бо хто знає, коли прийдесться їх знов оглядати, та обов'язок є сильніший, як почування серця. В Струтині я не був, бо мені тепер не по дорові ».

В своїх « Споминах в Казахстану » о. Буковінські пише, що коли о. Зарицький вертався в 1957 р. від Блаженнішого Йосифа, то КГБ тримало його п'ять днів в Красноярську і допитувало, але потім випустили і він вернувся до Караганди. Може тут йдеться радше про поворот о. Зарицького з Галичини. Дослівно о. Буковінські пише так:

« В поворотній дорові його зловили і впродовж п'ять днів допитували в уряді безпеки в Красноярську. Вправді його випустили на волю і він вернувся до Караганди, але від того часу йому почала горіти земля під ногами. По арлій застанові о. Олекса рішився виїхати з Караганди, де і без нього було досить священиків. Від того часу почався останній період місійної праці о. Олекси Зарицького, який вповні заслуговує на ім'я героїчного періоду. Цей період тривав п'ять років (1957-1962). Отець Олекса посвятився виключно місійній праці в повному значенні того слова. Кількакратно зміняв місце свого мешкання... »⁵.

« Отець Зарицький мав великий територіяльний за-

⁵ « W drodze powrotnej został ujęty i przez pięć dni wypytywany w urzędzie bezpieczeństwa w Krasnojarsku. Wprawdzie wypuszczono go na wolność i powrócił do Karagandy, ale odtąd ziemia zaczęła mu się palić pod nogami. Ks. Aleksy po dojrzałej rozwadze zdecydował się wyjechać z Karagandy, w której i tak bez niego było wielu księży. Odtąd rozpoczął się ostatni okres misjonarskiej pracy księdza Aleksego Zareckiego, który w pełni zasługuje na miano okresu heroicznego. Trwał ten okres 5 lat (1957-1962). Ks. Aleksy poświęcił się wyłącznie pracy misyjnej w ścisłym tego słowa znaczeniu. Kilkakrotnie zmieniał miejsce zamieszkania. » Там само.

сяг місійної праці. Кілька разів був в околицях Самари (тепер Куйбишев) на Поволжю. Довший час він працював на Уралі в Перській області (стор. 66) і далі на полудне в Оренбурзькій області. В Казахстані бував часто в Актюбінську та околиці, а також на осиротілій території в наслідок ув'язнення кс. Броніслава і Юзефа в кокчетавській і целіноградській областях.

« В 1960 р. о. Олекса був замельдований в місті Орск, оренбурзької області. Одного разу, коли він вернувся до дому, по короткій місійній подорожі, довідався, що міліція його вимельдувала, в часі його неприсутності. Отець Олекса не зголосився в тій справі на міліцію, і став добробільним, що так скажу, "Христовим скитальцем". Ніде не був замельдований — тільки з паспортом при собі — продовжував місійну працю, хоч знав, що не скінчиться це інакше, як ув'язненням. Таким безпритулним "Христовим скитальцем" о. Олекса був два роки »⁶.

В 1961 р. о. Олекса Зарицький знову приїхав на відпустку до свого батька Василя в Заплатині коло Стрия і з того часу в четвертий його лист в 10 липня 1961 р. до брата Стефана в Торонто. Почерк письма той самий, але в трьох перших листах підписувався « Олекса », а в четвертім « Олійник Василь ». Назва пішла від того, що родина Зарицьких в часах свого перебування в Бильчі, а може і в Заплатині, мала олійню і люди провалили їх « олійниками » та й інакше їх не кликали — тільки « Олійників, чи Олійник Василь », тобто батько о. Олекси. Отець Зарицький підписався тим прізвищем чи псевдом, добре відомим в родинному і приятельському кружі, мабуть для обережності в переписці з братом за кордоном⁷.

* * Кс. Zarecki miał olbrzymi zasięg terytorialny pracy misyjnej. Kilkakrotnie był w okolicach Samary (obecnie Kujbyszew) na Powołżu. Dłuższy okres pracował na Uralu w obwodzie Permskim i dalej na południe w obwodzie Orenburskim. W Kazachstanie często bywał w Aktiubińsku z okolicą oraz na terytorium osieroconym wskutek uwięzienia ks. Bronisława i Józefa w obwodach kokczetauskim i celinogradzkim. *

W 1960 r. ks. Aleksy był zameldowany w mieście Orsku, obwodu orenburskiego. Pewnego razu gdy wrócił do domu, po krótkiej zresztą wycieczce misyjnej, dowiedział się, że milicja wymeldowała go podczas jego nieobecności. Ks. Aleksy nie zgłosił się na milicję w tej sprawie, stał się dobrowolnie, że tak się wyrażę, włóczęgą Chrystusowym. Nigdzie nie zameldowany — tylko z paszportem przy sobie — kontynuował on pracę misyjną, mimo że wiedział, że to nie skończy się inaczej jak uwięzieniem. Takim bezdomnym włóczęgą Chrystusowym ks. był przez całe dwa lata. Там само.

⁷ Пояснення до листів о. Олекси Зарицького подав Ілля Городецький, товариш із шкільної лавки від 1922-1937 в гімназію в Стрії і в Богословській Академії у Львові та й його кузин. Від 1957 р. бібліотекар університету в Сиракузах, Н.Й., ЗСА.

В листі з 10 липня 1961 р. натякає про свою працю, пишучи:

« Я працюю мулярем і дещо по давній спеціальності. Мое здоров'я не надто надірване. Деколи відвідую Рідних та дуже рідко і коротко, бо живу від Рідних далеко і обов'язки зв'язані з працею не дозволяють ».

« В квітні 1962 р. — пише о. Буковінські — о. Олекса приїхав до Караганди. Два рази був у мене. Я приймав його з великою обережністю, бо я боявся за нього. Отець Олекса завжди був худий і досить високий, а тоді змарнів до решти. Тільки блистіли йому очі. Справді виглядав він на ісповідника віри і кандидата на мученика. Жалувався, що в часі його постійних поїздок зіпсув собі жолудок. Я радив йому, щоб негайно виїхав з Караганди до Таджикистану, де він ще ніколи не був і міг би там дещо спокійніше працювати. Я дав йому кілька певних адрес в різних місцях Таджикистану ».

« В розмові зі мною о. Олекса признавав, що ситуація в Караганді є для нього небезпечна, однак казав, що йому дуже жалко українців замешкалих в Караганді, греко-католиків, котрі є дуже занедбані, а горнутья до нього. Казав, що постарасться якнайскорше закінчити свою душпастирську працю серед українців, а потім впрост з Караганди поїде до Таджикистану. Бог зарядив інакше.

« Менш-більш коло 12 травня 1962 р. о. Олекса йшов самотно одною з вулиць Караганди. Там його зловлено, а небаром потім формально арештовано. В Караганді був суд над о. Олексою. Засуджено на два роки тюрми за волокицтво. Потім він був в таборі недалеко Караганди. Вправді мав він легку кравецьку працю, але дуже жалувася на докучливе товариство « жуликів ». Крім цього його недуга жолудка погіршувалася.

« Отець Олекса Зарицький не відбув засуду — двоє років тюрми. Відсидів коло півтора року. Помер при кінці 1963 р., маючи 49 років (51) в таборовому шпиталі в містечку Долінка, недалеко Караганди і там його поховано. Вдячні українці віднайшли його могилу на цвинтарі і поставили на ній гарний хрест. Потім я посвятив могилу і хрест, а що цвинтар дуже занедбаний, то тим більше відрізняється на ньому той гарний хрест на могилі священика, що віддав свою душу за своїх братів »⁸.

⁸ W kwietniu 1962 roku przybył ks. Aleksy do Karagandy. Dwa razy był u mnie. Przyjmowałem go z wielkimi środkami ostrożności, bo bałem się o niego. Ks. Aleksy był zawsze szczupły i dość wysoki, a wtedy wychudł do reszty. Tylko oczy mu błyszczały. Wyglądał rzeczywiście na wyznawcę wiary i kandydata do męczeństwa. Skarżył się na to, że wśród ciągłych wędrówek popsuł mu się żo-

Блаженніший Йосиф подає точну дату його смерті о. О. Зарицького пишучи:

« В 1961 р. він був знову арештований в Казахстані, якийсь час був на висилці, а опісля попав знову в тюрму і лагер, яких уже не видержав і віддав свою святу душу Господеві 30 жовтня 1963 р., щоби одержати належний вінець слави (І Петр. 5,4) скінчивши свій біг життя неустрашимо і славно в обороні Христової віри. Історія нашої Церкви в середині ХХ століття запише його ім'я на своїх сторінках, як неустрашимого оборонця католицької віри ».⁹

Про смерть о. О. Зарицького повідомляв Блаженнішого в березні 1963 р. і о. д-р Марцін Войцеховскі в Аріччя коло Риму, що перед тим був також на Сибірі і одержував вістки звіттам. Він писав:

« Я одержав також листа з Караганди. Пише, що помер о. Олександр, українець. Везли його до табору, страшно... (нечитке) і бідака не видержав. А був дуже добрий, побожний і голосив гарні науки ». Блаженніший Йосиф відповідаючи о. Войцеховському кавав: « З багатьох джерел я дізнався про невіджалувану смерть о. Олекси Зарицького. Він справді був незвичайним священиком і дуже заслуженим для католицької Церкви в ССРСР. Як видно, закінчив життя як правдивий муче-

ләнек. Radзіłem mu natychmiast wyjechać z Karagandy i udać się do Tadzystanu, gdzie jeszcze nigdy nie był i mógł tam o wiele spokojniej pracować. Dałem mu kilka pewnych adresów w różnych miejscowościach Tadżykistanu.

Ks. Aleksy w rozmowach ze mną przyznawał, że sytuacja w Karagandzie jest niebezpieczna, mówił jednak, że bardzo mu żal zamieszkałych w Karagandzie Ukraińców, grekokatolików, którzy są bardzo zaniedbani, a garną się do niego. Mówił, że postara się jak najprędzej zakończyć swoją pracę duszpasterską wśród Ukraińców, potem wprost z Karagandy pojedzie do Tadżykistanu. Bóg zarządził inaczej.

Mniej więcej 12 maja 1962 roku szedł ks. Aleksy samotnie po jednej z ulic Karagandy. Tam go ujęto, a wnet potem formalnie aresztowano. Odbył się w Karagandzie sąd nad ks. Aleksym. Zasądzono go na dwa lata więzienia za włóczęgostwo. Potem był w obozie niedaleko Karagandy. Miał wprowadzić pracę krawiecką, lecz bardzo się uskarżał na męczące towarzystwo żulików. Przy tym pogarszała się jego choroba żołądkowa.

Ks. Aleksy Zarecki nie odbył przysądzonych mu dwu lat więzienia. Był więziony około półtora roku. Zmarł w końcu 1963 roku w wieku 49 lat w szpitalu obozowym w miasteczku Dólinka pod Karagandą, i tam został pochowany. Wdzięczni Ukraińcy odnaleźli jego mogiłę, na cmentarzu i postawili ładny krzyż na niej. Potem ja poświęciłem mogiłę i krzyż, a że sam cmentarz jest najokropniej zaniedbany, tym bardziej wyróżnia się na nim ów piękny krzyż na mogile kapłana, który duszę swą oddał za braci swoich...

Ks. Władysław Bukowiński, *Wspomnienia z Kazachstanu*.

⁹ *Падають дуби*. ВІСТІ З РИМУ, 2 (1964) 9.

ник і прийняв вінець життя»¹⁰.

Причину смерті о. О. Зарицького за офіційними советськими даними подав спочатку 1964 р. його брат Іван, що також довгий час був каторжником у советських лаграх і вернувся у Заплатин калікою. Ось його слова:

«Щодо Олекси, то він довгий час не писав до дому. Ми написали, щоб нам дали знати про нього, нам відповіли, що він помер по причині хвороби «гнойное воспаление поджелудочной железы». Олекса коло себе ніякого майна не мав, тому, що не старався мати. Він якщо колинебудь мав яку копійку, то зараз віддавав рідним або убогим. Наша думка є така, якщо з весною буде можливо поїхати на схід і відшукати його могилу і по можності якщо вдасться нам поставити пам'ятник на його могилі».

Про його смерть було повідомлення в «Нашій Меті» з 25 січня 1964:

«З глибоким жалем і смутком повідомляємо Приятелів і Знайомих, що 30-го жовтня 1963 р. на 51-му році життя помер у глибині Росії наш Найдорожчий брат, Швагер і Стрийко бл.п. о. Олекса Зарицький бувший парох в Струтині коло Золочева... Горем опечалені: Брат Степан з дружиною Ромою та синами Олесем і Ярком у Торонті. Брат і дві сестри з родинами в Україні».

Використовуючи першу відпустку в 1957 р. в рідному Заплатині о. Зарицький в кількох своїх листах дав прегарні поучення молодшому братові Степанові на нову дорогу життя в Торонто.

«Тішить мене, — писав о. Олекса, — що Ти вступив в супружий стан і знайшов собі подругу життя, особу з рідних сторін та зажив сімейним життям по Божому закону. Жийте просвічені Божою мудрістю, яка вчить що в супружестві треба мати глибоку віру в Бога, треба заховати любов і згоду. Треба її заховати, треба взаємно собі помагати і щоденно приносити жертву терпеливості. Життя складається з дрібниць. В дрібницях бути делікатними, ніжними в поведженні,

¹⁰ «Otrzymałem też list od nieznanego z Karagandy. Pisze, że zmarł ks. Aleksander, Ukrainiec. "Wieżli go do obozu, strasznie... (nieczytelne) i biedaczysko nie wytrzymał. A był tak dobry, pobożny, głosił piękne nauki" (Marzec 1964).

«Z licznych źródeł dowiedziałem się o nieodżałowanej śmierci o. Aleksieja Zaryckiego. Był to rzeczywiście nieposplyty kapłan i wielce zasłużony dla Kościoła Katolickiego w URSS. Jak widać skonczył życie jak prawdziwy męczennik et accepit coronam vitae».

звертати увагу на кожне слово. Святе Письмо каже: Другого треба цінити вище від себе. Це все треба сповняти для вічного життя, для подружнього щастя, а головню для доброго приміру дітям. Лиш в сповненні цього можна знайти подружнє щастя. При цьому треба молитись, відвідувати Службу Божу, кілька разів в рік сповідатися, а тоді Господь буде благословити Вас та у всьому допоможе » (5.4.1957).

Місяць пізніше о. Зарицький знову пише на ту саму тему до брата і його дружини:

« Спеціальну радість відчуваю по одержанні Ваших листів писаних до мене. З них я пізнав стан Вашої душі і це мені справило радість, бо моральний стан людини треба цінити, як всі скарби світа. З Ваших листів я довідався про те, що мене інтересувало, а саме, що Ви живете в згоді і в подружній любові. Нема кращого життя, як в добрій родині, де одно другого розуміє, співчуває, помагає. Нема кращої приязні, як між добрим мужем і женою. Та лиш ті знаходять щастя в подружестві, які розуміють це життя в світлі Євангелія. Життя — це обов'язок! Жити, значить прославляти в молитвах Творця, жити, значить добре творити, для другого бути покірним, терпеливим, прощати, контролювати кожне своє слово і думку, чи вони виходять на добре. І якраз родина є місцем, де можна здобувати ці чесноти, ними прикрасити свою душу і знайти щастя вже на цьому світі. Життя подружнє, то життя безперервних уступок, жертв і помочі одне для другого в ім'я Бога і добра. Нехай у Вас все так буде! Шукайте Бога, а жива буде душа Ваша — вчить Ісус Спаситель. І Ви так творіть. Моліться много разом голосно, сповідайтесь кілька разів в році, цінить Службу Божу і будете мати Бога в душі, бо хто має його в душі, він все має. А хто не має Бога в душі, хоч би цілий світ мав, він нічого не має. Ця могутня думка, яка мені дотепер світила і я щасливий, що її вважаю за найважливішу думку життя » (13.5.1957).

Ті останні речення відкривають нам, звідки о. Зарицький черпав силу впродовж 16-тільної каторги, що не тільки сам мужно переносив жахіття каторжного життя, але піддержував на душі близьких йому співкаторжників, що були опущені в Караганді, як — писав о. Буковинські, — і горнулися до нього. Цю духовну силу черпав він з Безкровної Жертви і життя в Бозі.

В третьому листі до молодого подружжя подає ще таку науку.

« Життя — це велика задача. Воно буває часом хиמרне. Йде в гору, відтак вниз, відтак знов підноситься. Є одначе засада: ніколи не перениматися життєвими

успіхами, і не падати на душі в невдачах. Сильна віра в Бога повинна бути світлом, що просвічує дорогу життя, а найвищою мудрістю страх перед образою Бога. Хто живе в тих правдах, ніколи не схибить і в найтяжчих хвилинах життя має мир в душі, якого не може дати світ. Нехай мир Божий панує у Ваших серцях і ласка Бога нехай хоронить Вас перед всяким лихом » (30.8.1957).

А в попереднього його листа варто зацитувати ще одно речення: « Та в світі всьо проходить, вчить нас Ісус, а хто творить Божу волю, жити буде во віки » (13.5.1957).

Іванчук о. Микола, ур. 1881 р., рукоположений на священника 1905 р., вдовець, парох від 1923 р. в селі Іванчани і завідувач парохії Березівця Мала (2,5 км) та Кобиля (3 км), збаразького деканату, львівської архієпархії.

В « *Письма-Послання митр. Андрея з часів большевицької окупації* » на 75 стор. надруковано:

« М.О. ч. 94. М.О. подає до відома Всеч. Духовенства спис арештованих і досі не увільнених священників: ...о. Іванчук Микола, парох Іванчан, засуджений на 6 літ в'язниці 19.VII.1940 ».

У « *Списі Гр.-Кат. Духовенства Львівської Архієпархії*. (Стан з 1 січня 1944 р.) » надруковано: « 1881-1905 о. Іванчук Микола, Кв. (крилошанські віданакі), *вивезений* ».

Книш о. Степан, ур. 1898 р., став священником 1927 р., жонатий. Від 1936 року був завідувачем парохії Нивиці з прилученими селами: Пустельник (6 км) і Майдан Старий (4 км), лопатинського деканату, львівської архієпархії.

В « *Письма-Посланнях митр. Андрея з часів большевицької окупації* » на стор. 75 надруковано:

« М.О. ч. 94. М.О. подає до відома Всеч. Духовенства спис арештованих і досі не увільнених священників: о. Книш в Нивиці (25.V.1940)... Від М.О. 5.XII.1940 ».

У « *Списі Гр.-Кат. Духовенства Львівської Архієпархії* (Стан з дня 1 січня 1944 р.) » надруковано: « 1898-1927 о. Книш Стефан, *вивезений* ».

Ковалик о. Зеновій, уродився 18 серпня 1903 року, зложив обіти 28 серпня 1926 році в Згромадженні Найсвятішого Відкупителя (Редемптористи), священником став 9 серпня 1932 року, замучений большевиками в червні 1941 року у Львові.

« Між тими жертвами (у Львові) був о. Зенон Ковалик, ЧНІ. Молодий, повний енергії й ревности, добрий

співак, проповідник дійсно золотоустий, неустрашимий місіонер. Він сміло виступав проти всяких проявів безбожництва. Йому дехто звертав увагу, щоб більше уважав на зміст своїх проповідей і не дражнив большевиків. На це о. Ковалик відповідав: « Я проповідник, я не буду кривити своєю душею, і якщо така Божа воля, я радо прийму і смерть ». З великим успіхом він проповідував в Тернополі в 1940 р., на Різдва Богородиці до 10.000 вірних. У Львові він зачав в грудні дев'ятницю перед Непорочним Зачаттям, але не скінчив, бо 20 грудня 1940 року Н.К.В.Д. його арештувало. До кінця панування большевиків у Львові, як це розказували в'язні, що перебували з ним в тюрмі при вул. Замарстинівській, і мали щастя дістатися на волю, він там у тюрмі не переставав свої апостольської діяльності. Своїх спів'язнів безнастанно кривив, навчав, сповідав, а цілий місяць травень 1941 року відправляв щоденно Молебень до Пресв. Богородиці. Що з ним сталося, не можна було ствердити. Однак один з в'язнів, що живий видістався з цієї тюрми, сказав ОО. Редемптористам, що був свідком того, як о. Ковалика розп'яли в тюрмі на коридорі. (Це оповів єп. Василь Величковський 12 вересня 1972 року). По відході большевиків, коли зайняли Львів німці, відчинено львівські тюрми й тюрму « Бригідки », і там найдено гори змасакрованих трупів: не виключено, що і його (о. Ковалика) поховано під тими горами трупів. Отці Де Вохт і Зятюк шукали його тіла, але не можна було тих трупів розпізнати... ».¹

о. Коверко Максиміліян, ур. 1889 р. ркп. 1917, жонатий, папрох в селі Бродки, щирецького деканату, львівської архієпархії, містодекан. Мав крилошанські відзнаки.

З Філядельфії наспіла вістка від п. В. Гірняка, що о. Максим був арештований поляками за співпрацю з українськими націоналістами. Коли большевики зайняли Галичину, то 5 вересня 1940 р.¹ арештували його wraz з дочкою Дарією 18-літньою. О. Максимові большевики пропонували перейти на московське режімне православ'є, а коли він відмовився, тоді засудили його і його дочку на кару смерті, а потім замінили кару на досмертну каторгу.

В другій половині червня 1941 р. большевики перед своїм відступом перед німцями в Галичини, розстрілювали масово українців, а в'язниці наповнені українцями підпальювали. Дочка Дарія чудом втекла з горючої в'язниці 21 червня 1941 р. і розказувала,

¹ Стефан Йосиф, ЧНІ, *Николай Чарнецький ЧНІ, Єпископ-Ісповідник*, Йорктон 1980, ст. 118-119.

що 15 червня в останнє виділа батька, як його виволікали з тюрми. Про о. Максима Коверка є згадка в книзі Богдана Казанівського п.з. «*Шляхом Легенди*» вид. в Лондоні 1975 р. на ст. 188-197. В тій книзі згадується, що о. Максим Коверко тримав себе гідно увесь час у тюрмі та вірцево сповняв свої душпастирські обов'язки, серед українських в'язнів. В камері, де був о. Максим було коло 80 в'язнів, яких о. Максим сповідав та служив Служби Божі.

В останнім дні, в середу 25 червня 1941 р. в'язні по черзі приступали до сповіді в о. Максима, а між ними деякі старшини польської армії, що були в тій камері, хоч були римо-католи. обряди.

Того дня НКВД викликали о. Максима Коверка й інших в'язнів, відвели їх у підвалля в'язниці Бригідки і там усіх розстріляли². Розказували, що ві згарищ витягали трупів так обгорілих, що годі було їх розпізнати».¹

Косович о. Микола, ур. 1901, рукоположений 1927, жонатий, від 1937 р. Парох в селі Бишки і завідатель парохію Потік (2 км) поморянського деканату, львівської архієпархії.

В «*Письма-Послання митроп. Андрея з часів большевицької окупації*» на стор. 75 надруковано:

«М.О. ч. 94. М.О. подає до відома Всеч. Духовенства спис арештованих і досі не увільнених священників: ...о. Косович в Бишках, 22.XII.1940».

У «*Списі Гр.-Кат. Духовенства Львівської Архієпархії*» (Стан з дня 1 січня 1944 р.)» надруковано: «1901-1927 о. Косович Микола, *висезений*».

Кузнч Іван о. д-р, уродився 12 квітня 1901 р., в селі Наконечне біля Яворова. Після закінчення народної школи і гімназії вступив до Духовної Семінарії в Перемишлі, а єп. Йосафат Коциловський вислав його на студії до Риму, Від 1926-1932 року був він питомцем колеґії св. Йосафата і в 1928 р. здобув він докторат з філософії на Папському Урбанянському Університеті, в 1931 р. став священником, а в 1932 році здобув докторат з богослов'я на Папському Університеті св. Томи працею: *Quid sentiunt dissidentes Russiae de progressu dogmatico*. Опісля вернувся до Перемишля і від 1932-1935 р. був місторектором Духовної Семінарії, а від 1935-

¹ В «*Письмах-Посланнях митр. Андрея з часів большевицької окупації*» на стор. 75 надруковано:

«М.О. ч. 95. М.О. подає до відома Всеч. Духовенства спис арештованих і досі не увільнених священників: ...о. Коверко Максиміліян в Бродках (6.IX.1940)... Від М.О. 5.XII.1940».

У «*Списі Гр.-Кат. Духовенства Львівської Архієпархії*» (Стан з дня 1 січня 1944 р.)» надруковано: «1889-1917 о. Коверко Максиміліян, Пр. МК. Кв., *висезений*».

1945 року ректором, водночас був професором філософії. Член перемиської капітули, а разом з іншими членами капітули ділив долю в'язня і каторжника на Сибірі. З Перемишля вивезено його 26 червня 1946 року і передано більшовикам. Про нього згадує в листі в 29. III.1956 Блаж. Патріярх Йосиф:

« О.р. І. Куз. (отець ректор Іван Кузич) — Краснодiр, кр. Норильск, ул. Мончегорского Ч. 1 кв. 20. — почувається краще і виїшов з лічниці ».

Його сестра Ева в листі до дякона Романа Бея, що є у Брентфорді (Канада), що бачилася з ним писала:

« З братом Іваном бачилася мало. Той бідачисько, мученик за всі наші і Ваші провини терпить. Здоров'я в нього слабе, а психічний стан його до решти добивав. Мало з ним бачилася, бо не був довго в хаті. Приїхав, побув кілька днів і знову від'їхав. А коли був то цілий день пересидів в хаті, щоб його ніхто не бачив, і не доніс там, де чекають на відомості про нього. А зробився тому такий осторожний, що попереднього разу, коли я була в селі Наконечне 1962 р., я від'їхала, а він зістав. І тоді, на чийсь донос приїхали і забрали його. Тримали цілу добу і доперва як стратив притомність, тоді відставили його до шпиталю в Яворові, де пролежав два тижні, чи місяць і кавали йому, щоб більше не приїжджав сюди до одинокої рідні — свої сестри. О, то такий винуватий, що не змінє свої віри і за це треба терпіти. Терплю і я разом з ним і прошу Бога, щоб дозволив йому ще дочекати тої хвилі, щоби явно міг визнавати свої засади ».

Помер в 1979 році у Львові.

Курилас о. Василь, уродився 1891 року, став священиком 1916 року, від 1933 року був парохом Буцнева і завідував парохією Середники, одержав крилошанські віданакі і був заступником Микулинецького декана, Львівської архієпархії, жонатий.

Арештований при кінці квітня 1945 року. По трьох місяцях слідства його засуджено в Чорткові на десять літ невірничих лагерів за те, що не хотів пристати на так зване « воззоднесеніє » в московською православною Церквою. По 10-літньому ув'язненні і каторзі він вернувся до Галичини і помер 11-го квітня 1977 року в Березовиці Великій коло Львова. Його син Богдан, редемпторист живе і працює в Бельгії.

По повероті до дому він написав спомини, в яких згадує і про своє життя в мордовських лагерях.

« Я правив собі Службу Божу щодня — писав о. В. Курилас — перед « підйомом » на нарах. Так робили

й другі священики наші й литовські. Просфору (засушені агніці) прислали з дому, а вино витискали з родзинків, також (прислані) з дому. Одні священики помагали другим. Я довший час, може з рік, в одному лагері в Мордовії щодня рано приносив св. Причастя (під одним видом) о. Чарнецькому єпископові Редемптористів, поки він нарешті не відважився сам правити собі Службу Божу, як і я.

Довший час я був його кухарем, бо йому прислали посилки. Служба Божя давала нам силу терпеливо зносити терпіння і розлуку з родиною».¹

З нагоди номінації Блаженнішого Йосифа кардиналом о. В. Курилас писав: «Слава Ісусу Христу!»

Високопреосвященний Еміненціє!

Разом з тисячами учасників великого торжества і незвичайної радості ізза відзначення в Вашій Особі нашої Церкви і Народу — радію і я і благодарю Бога і молю Його, щоб держав Вас в кріпкім здоров'ю на многі літа.

Буцнів, 25.II.1965 о. Курилас Василь».

¹ о. Стефан Йосиф, ЧНІ, *Николай Чарнецький ЧНІ, Єпископ-Ісповідник*, Йорктон 1980, ст. 165.

ЗМІСТ (Index)

о. Іван Музичка, Екуменічна діяльність Митрополита Андрея Шептицького в Росії в 1914-1917 роках	<i>Sac. Iohannes Muzyczka, Activitas oecumenica Metr. Andreae Szeptyckyj in Russia annis 1914-1917</i>	1-39
о. д-р Ігор Мончак, Розвиток синодальності в українській католицькій Церкві	<i>Sac. Iohannes Muzyczka, Activitas oecumenica Metr. Andreae Szeptyckyj in Russia annis 1914-1917</i>	41-72
о. Борис І. Балик, ЧСВВ, До історії найдавніших церков у Перемишлі (X-XII ст.)	<i>Sac. Borys I. Balyk, OSBM, Adnotationes de ecclesiis antiquis in civitate Peremyśl</i>	73-94

2. Вибрані питання (Analecta)

Промова кард. П. Паляціні в честь Патріярха Йосифа (<i>Кард. Петро Палліціні</i>). Промова єп. Лоріса Каповіллі (<i>Кир Лоріс Каповілля</i>). Vent'anni dall'arrivo a Roma del Metropolita Josyf Slipuj (<i>Mons. Loris Francesco Capovilla</i>). Корисність єпархіяльних Соборів (о. І. Хома). Заходи про відновлення греко-католицьких богослужень в Польщі (1956-1957) (о. Б.І. Балик ЧСВВ). Проф. Д-р Константин Чехович (В. Ленчик). Слуга Божий Кир Андрей Шептицький — добродій української культури (В. Ленчик).	95-162
--	--------

3. Огляди і рецензії (Conspectus et recensioni)

Margherita Guarducci, Pietro in Vaticano (О. І. Музичка). Митрополит Андрей Шептицький — Твори (<i>Мирослав Лабунька</i>).	163-174
--	---------

4. Хроніка - Всячина (Chronica - Varia)

Священники ісповідники і мученики	182-197
-----------------------------------	---------

Cum approbatione ecclesiastica
Редакцію веде о.д.р Іван Хома — Redactionis curam gerens
Dr. Joannes Choma

• BOHOSLOVIA •
Via Boccea, 478 - 00166 Roma (Italia)

